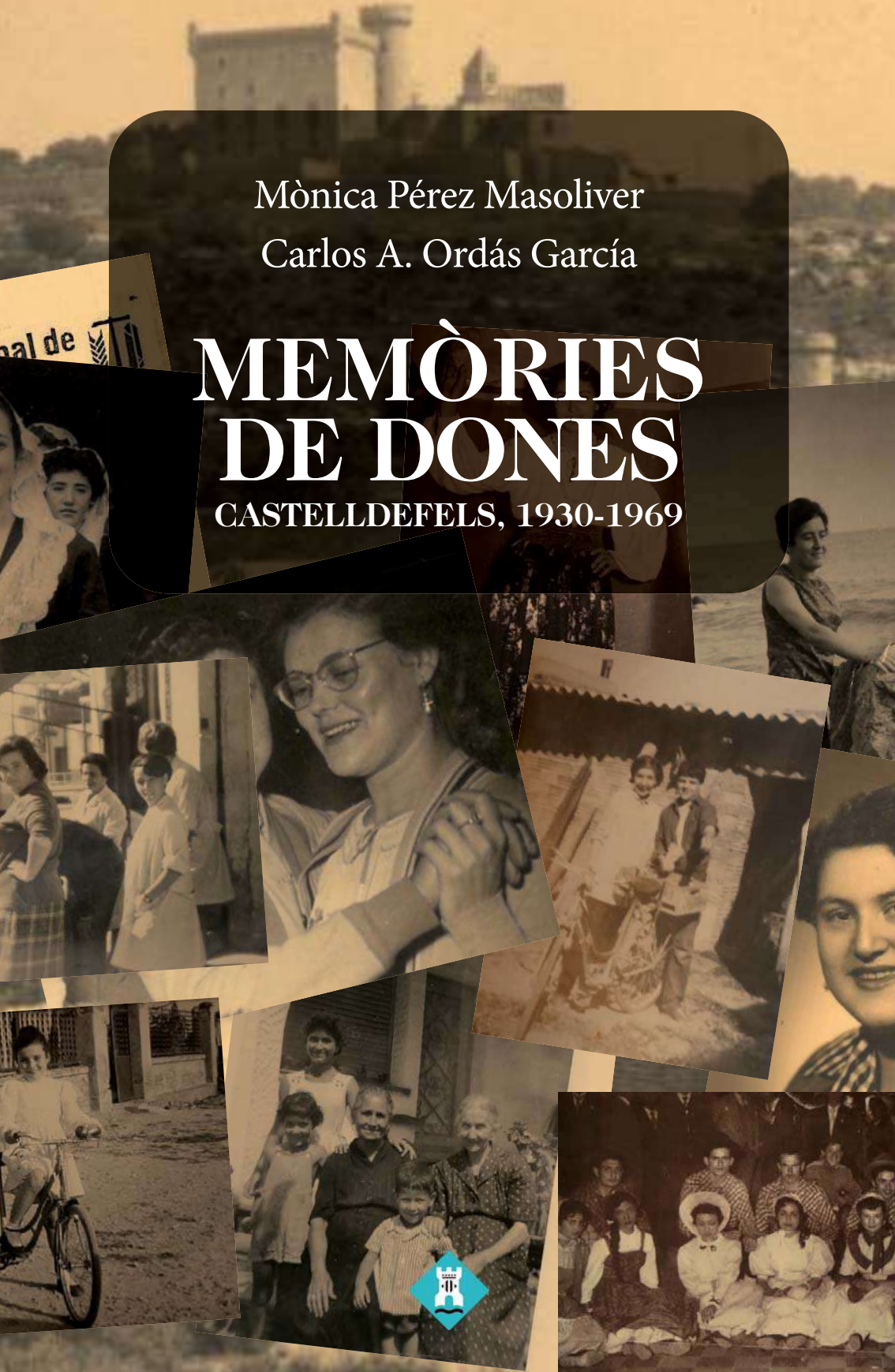

Mònica Pérez Masoliver

Carlos A. Ordás García

MEMÒRIES DE DONES

CASTELLDEFELS, 1930-1969

*A les 22 dones que ens han compartit
les seves vides, les seves memòries.*

*A les nostres mares i àvies,
i a totes les que les van precedir.*

Mònica Pérez Masoliver

Carlos A. Ordás García

MEMÒRIES DE DONES

CASTELLDEFELS, 1930-1969

Ajuntament
de Castelldefels

© Mònica Pérez Masoliver
Carlos A. Ordás García

© Ajuntament de Castelldefels
Plaça de l'Església, 1,
08860 Castelldefels (Barcelona)

Coordinació i disseny:
Petit Camagroc, S.L.U.
(www.loslibrosdelola.es)

Primera edició: Març de 2023

Dipòsit legal: B 5943-2023

ISBN: 978-84-125579-3-0

Tota forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització del titular, excepte l'excepció previst per la llei. Dirigeixi's a l'editor si necessita fotocopiar o digitalitzar algun fragment d'aquesta obra.

El paper d'aquest llibre prové de boscos gestionats de manera sostenible.

Imprès a CHM Gràfic, S.L. - Montmeló (Barcelona)

Índex

Imprescindibles	7
Memòria en clau de gènere	9
Pròleg	11
MEMÒRIES DE DONES	
(Fotos realitzades a les dones entrevistades, entre abril i setembre de 2022).	15
Abans de començar: aproximació teòrica, epistemologia i metodologia.	27
• Memòria oral	29
• Com ho hem fet?	32
• Descripció de les dones entrevistades.	35
• Història i perspectiva de gènere	39
Memòries de dones de Castelldefels	43
• Records de por i gana	44
• Néixer o migrar a Castelldefels	55
• L'escola i la formació femenina.	65
• Cuidar i treballar	80
• No només desigualtat	108
• Acompanyar avis, ballar i anar al cinema.....	114
• Del Castelldefels poble al Castelldefels ciutat	151
Epíleg	183
Bibliografia.	187

Imprescindibles

Les dones hi hem estat sempre, en tot moment, malgrat que els llibres d'història no ho reconeixin i se'ns hagi tractat d'invisibilitzar.

I això és especialment cert en la vida de les dones de generacions anteriors, que es mereixen un sincer homenatge pel seu paper cabdal en el manteniment d'una societat que mai les ha tractat de forma correcta.

Això ha estat així malgrat l'enorme importància que les dones van tenir en la vida diària de cada família i en l'activitat social de la ciutat. Les tasques que feien eren gairebé contínues, sense festius; treballaven sovint de sol a sol, tant a l'estiu, com a la tardor, a l'hivern o a la primavera. Treballaven dia rere dia, fins i tot diumenges o dates assenyalades, ja que s'ocupaven de preparar els àpats i de netejar-ho tot al finalitzar. Les dones han rentat i han fregat a mà fins fa relativament ben poc, han cuinat, han cosit, han anat a buscar gel, aigua a la font...

Van donar vida a la societat, van tenir cura, sense formació específica i a casa seva, de les persones amb dependència: persones grans, malaltes, amb discapacitat... Alhora van vetllar per l'educació dels fills i filles, tot i que elles no van poder completar normalment la seva formació, fet que no ha canviat fins fa poques dècades. Se'ls va negar l'accés a la feina, al coneixement i, fins i tot, a opinar. Van ser sotmeses a unes normes patriarcalcs que han durat molts segles, i que, malgrat els avenços legislatius, encara continuen vigents a la nostra ciutat en moltes famílies i en situacions socials i laborals.

En aquest llibre es presenten les memòries, el record de la vida real, d'una part importantíssima de la ciutat. De fet, d'una representació de més del 50 % de les persones que l'habiten: les dones. Aquests testimonis sempre s'han recollit de forma fragmentària en altres publicacions. Per fi en coneixerem directament les seves veus i esdevindran protagonistes: dones treballadores i voluntàries, que habitualment han vist la seva tasca reconeguda només en l'entorn familiar.

Aquest volum vol ajudar a reivindicar el paper de les dones a Castelldefels (i en realitat, a tot arreu), malgrat que el seu nom no aparegui en els llibres gairebé mai. Pretén també parlar de fets poc explicats i no gaire coneguts, i rememorar amb elles, de manera conjunta, la nostra ciutat de mitjans del segle XX, que sense dubte no és la mateixa que ara, però on elles han tingut un paper fonamental perquè tot sigui com és en l'actualitat.

Un treball ben documentat, ampli, precís i que ens permet apropar-nos a la vida de la ciutat des dels anys trenta del segle passat (en època de la República), fins a finals dels anys seixanta.

Això és possible gràcies a la voluntat d'un gran ventall de dones amb moltes coses a dir de Castelldefels. Un compromís amb la recuperació de la memòria d'una ciutat, que és impossible de salvar si elles no hi són presents.

Maria Miranda
Alcaldeessa de Castelldefels

Memòria en clau de gènere

El present en què vivim és el resultat de les accions de les persones que ens han precedit. Les decisions que van prendre, les vides que van dur, la forma en què van exercir les seves professions, les seves lluites personals i socials, les famílies que van construir, els llaços que van establir, les seves pròpies contradiccions... Les vides entrellaçades construeixen els pobles, igual que els fils fan un teixit. Milers de fils i de vides han fet falta per, al llarg dels anys, teixir una cultura i una identitat; el Castell-defels d'avui.

Malgrat tot, quan fixem la vista en l'entramat, veiem només la meitat dels fils que l'han confeccionat. Allà on mirem, hi falten les dones.

La invisibilitat i l'absència de les dones en la història de pobles i ciutats ha estat una constant al llarg dels anys, la seva participació en la construcció de la societat ha estat minimitzada i al seu voltant s'han creat imaginaris i estereotips que no tenen res a veure amb la realitat.

Per això és tan important posar en valor les seves vivències, i sobre-tot les seves aportacions que massa sovint s'han considerat irrelevants.

Aquest llibre pretén ser un exercici de recuperació de memòria en clau de gènere però també un tribut a les protagonistes i a totes les dones que en general.

Lourdes Armengol Aymerich

Regidora-delegada d'Igualtat, Nova Ciutadania,

Salut i Consum i Memòria Democràtica

3a Tinenta d'alcaldia

Pròleg

La Maria apareix al mig de la fotografia. Somrient, ben dreta, confiada i rodejada dels seus companys de feina. Estem a mitjans dels anys 60i aquesta és l'entrada del cinema Plaza, la inauguració. Tots apareixen uniformats, amb jaqueta americana, camisa i pantalons. A ella, la taquillera, li van donar al principi una bata. És dels pocs dies que se la va posar, perquè es va queixar, «Que no volia bata, que volia un “traje”, com els seus companys». Així que canviarà aquesta bata per un vestit elegant, amb americana que li farà un sastre de Gavà i ella ja es farà la faldilla.

Fotografia 1: Personal del Cinema Plaza de Castelldefels.

Aquesta fotografia, és la imatge d'una dona valenta, somrient, la «Marylin» del cinema Plaza, con li deia el maquinista del cinema. Ella és conscient que la feina li salvava la vida. Va sentir-se en bona part

agraïda perquè «allà, em van fer una persona» diu, «perquè jo venia d'un lloc on em deien que no sabia fer la O amb un *canuto*». I ella portava la taquilla, de 1.000 butaques, els llibres i els comptes i era la que plegava més tard.

La vida de la Maria està plena d'esdeveniments de tota mena, de pinzellades de tots colors, d'emocions que s'encomanen amb cada paraula. Aquest llibre no te prou pàgines per explicar del tot aquesta fotografia; per acostar-nos a la història que hi ha abans i després de la pròpia foto. És una història més, d'una dona que va viure Castelldefels a partir de l'any 35 i que quan ens explica què va ser la seva vida, ens explica una part important de què va ser Castelldefels. No és l'única història que hi podem trobar, sinó que hi ha milers de vides que ens poden explicar què és i què ha estat Castelldefels, en la seva història més recent, cadascuna des de la seva realitat. Quan sentint la veu d'una dona, sentim una història particular, una cançó en mig de la nit; quan sentim un grup de dones, el so s'acosta més a una banda sonora, al batec d'una generació. Això és el pretén aquest llibre, fer-nos sentir cançons que, tot i que sonen, sovint no les escoltem.

Aquest llibre s'ha basat majoritàriament en la història oral de 22 dones que, o bé han viscut tota la seva vida a Castelldefels, o bé com la Maria, han passat gran part de la seva vida en el municipi, incloent-t'hi en la majoria dels casos, una etapa tan fonamental i clau en el desenvolupament de les persones com és la infantesa. Quan les dones són nascudes al municipi, els seus relats tenen la singularitat de mostrar-nos un únic món possible, on tot la paraula vida es circumscriu i il·lustra amb les imatges del propi Castelldefels i, en alguns casos, amb el sacsejant contrast amb Barcelona, tan allunyada com diferent en aquells dies. Per altres dones, Castelldefels va ser un nou lloc al món, un contrast amb la seva vida. Per tant, aquestes dones ens aporten una interessant comparació, interpretades pels ulls de nenes o, com a molt, d'adolescents, en un temps, cal dir-lo, on el període de trànsit cap a la vida adulta començava abans; a diferència d'ara que sembla que és més tardana.

Per tant, ens trobem irremeiablement amb històries de vida. Històries subjectives que adquireixen una altra dimensió al situar-les en la

comunitat, en la corallitat del relat que pretenem presentar en aquest llibre. Per moltes dones, ha estat també una experiència important, ja que, com alguna ens va dir, mai li havien preguntat per la seva vida. En aquests casos, com quan fèiem preguntes sobre la seva vida que elles no havien pensat, en hem trobat entrant a habitacions de la memòria que romanien tancades des de feia molt de temps, com la carpeta d'un arxiu que no s'ha obert des de que es va classificar. Cal dir, que quan ens conviden a mirar la vida d'altres persones, a transitar per aquestes habitacions de la memòria, estem fent una intrusió en un àmbit extremadament personal. I no sempre ens trobem coses agradables. Els testimonis ens parlen de pobreses, de dificultats, de silencis, de ferides i de dolors. Però també, com no, ens parlen de supervivència, de alegries, de comunitat i, en definitiva, de vida. Ens parlen de la ciutat de Castelldefels, de la seva fulgurant evolució de ser un municipi rural sense cap mena d'articulació, a ser una ciutat de serveis. En els seus relats podem veure com es va anar coent aquest canvi i què va implicar específicament aquesta transformació per a les dones, quins eren el seus rols i les seves vivències a la ciutat vinculades a la seva condició de dones. Què feien? On ho feien? I quin significat i valor tenia allò que feien? A més, com eren les relacions de gènere? Com han construït els discursos de gènere les seves realitats socials? I com han modelat les seves identitats? Elements clau, tots aquests, per a poder fer una història de gènere que vagi més enllà del relat compensatori (també necessari, és clar).

En alguns casos, la història que ens expliquen les dones de Castelldefels, s'acosta molt al que segurament han viscut altres dones en municipis del Baix Llobregat o de la resta de Catalunya. Per exemple, quan parlem de l'àmbit domèstic, aquest mai es pot interpretar com una esfera realment separada de l'àmbit públic (ja ho sabem, *allò personal és polític*), ja que el que succeeix dins les cases està directament relacionat amb els processos socials en sentit global. Per tant, les relacions de gènere a nivell domèstic, reflecteixen l'estructura social on es produeixen. Durant els temps de la dictadura franquista, aquesta estructura social, és forçosament (mai millor dit) semblant en la major part dels territoris. Per tant, tot i les particularitats pròpies de Castelldefels, molts

elements són compartits i, per tant, traslladables a altres realitats de la comarca o del país. Però és valuós en si mateix, ja que incorpora una part invisibilitzada. Aporta una mirada des d'un altre angle i serveix per entendre millor, per una banda la ciutat; per una altra, les persones que li van donar vida; i tot plegat la memòria compartida.

No volem acabar aquest pròleg sense mostrar el nostre més sincer agraïment a les persones que han fet possible aquest llibre, les 22 dones que han participat d'aquest estudi aportant els seus testimonis, així com a les seves famílies. Aquest agraïment no és només per haver participat de l'estudi, també és per deixar-nos entrar a un lloc tan íntim i personal com són les seves vides i els seus records. No només ens han ensenyat com era Castelldefels, també ens han aportat coneixement i comprensió sobre les nostres pròpies avantpassades, fent que entenguem millor a les nostres mares i àvies. A totes aquestes generacions de dones el nostre profund agraïment i reconeixement.

MEMÒRIES DE DONES

(Fotos realitzades a
les dones entrevistades,
entre abril i setembre
de 2022)

Abans de començar: aproximació teòrica, epistemologia i metodologia

Respecte de les fonts primàries, ens trobem amb un problema cabdal, encara avui difícil de solucionar: els arxius tenen gènere. En l'ofici de la història, hi ha una confiança fonamental dipositada en les fonts documentals escrites, però sempre existeix una intencionalitat selectiva dels documents, de manera que allò que es considera rellevant o no, està inevitablement relacionada amb la mirada masculina. Per tant, la conservació dels documents no és sempre neutra ni innocent, ni tampoc ho és la constitució dels fons d'un arxiu o l'elaboració d'un registre. Els arxius tenen gènere perquè l'autoritat per a decidir què conservar i què no, ho ha fet segons criteris androcèntrics, que dona valors a documents concrets en detriment d'altres, perquè les omissions aparentment anodines, dificulten significats que podrien ser més profunds.

Els testimonis de dones normalment han quedat reduït a les dones extraordinàries, celebrades i magnificades; reines (i princeses), santes o màrtirs, dones excel·lents de les quals es tenia constància documental per pertànyer a l'aristocràcia, a les arts o a les organitzacions femenines de caràcter benèfic, lúdic o polític. O a testimonis directes o indirectes de l'existència de dones que eren transgressores que qüestionaven o amenaçaven el «bon» ordre vigent, que podien causar problemes. No hi ha relats de dones «comuns», que eren oblidades i observades des de lluny, romanent en l'anònima.

En el cas de Castelldefels, aquestes mancances encara són evidents. Molt pocs referents hem trobat sobre la vida de les dones i el seu paper dins el municipi. Aquests vestigis puntuals els hem trobat a espais com per exemple, a les sèries documentals del Jutjat Municipal, a «correspondència» i «assumpes de caràcter civil», on

hem trobat algunes denúncies i reclamacions de dones (molt escasses però). Però poca cosa més, a part de imatges que donen compte de la seva participació en festes, comerços, oci i vida quotidiana. Les carències d'informació respecte de les dones i les seves aportacions en altres àmbits com per exemple el «productiu», ha estat denunciada de manera recurrent per les historiadores i és present al territori del Baix Llobregat, tal com documenta Gemma Tribó, quan afirma que les dones hi formaven part de les feines agrícoles però no apareixen als registres¹.

Les fonts secundàries han estat un altre espai propi de cerca d'informació. Per una banda, la bibliografia disponible sobre la història de Castelldefels i el seu context dins la comarca del Baix Llobregat i de Catalunya. En aquest sentit, la bibliografia tendeix a reproduir l'articulació de la història des de la seva perspectiva més «tradicional», on la perspectiva de gènere no sols ser-hi, de manera, que les dones o les relacions de gènere no tenen cap espai. En tot cas, hi apareixen algunes dones però sempre de manera residual i en ocasions existeixen en referència a una figura masculina («filla o dona de»).

Més informació ha aportat la bibliografia específica sobre història de les dones en l'àmbit territorial del Baix Llobregat. Aquí sí hem pogut aprofundir una mica sobre la història de gènere, però des de marcs territorials més amplis o propers. Alguns exemples són obres com *Les dones i la història al Baix Llobregat*, editat per Cristina Borderies i Dolors Sanahuja, *Dones entre reixes* dins i fora de la presó. *Les santfeliuenques i la repressió franquista, 1939-1950*, de Neus Ribas, *Les dones del Prat i la repressió franquista*, obra col·lectiva elaborada per vuit dones. També hi ha bibliografia específica de dones a Castelldefels com *Memoria de la mujeres de Vista Alegre*, on sis dones del barri expliquen les seves memòries, o l'obra *Historias de Mujer*, editat per Grups d'Alfabetització Comunitària de Castelldefels a l'any 1994. En tots dos casos, compleixen una labor fonamental a l'hora de completar la memòria del municipi i són fons de referència

1 Tribó, a Borderias, 2002.

per si mateixes. El que es tracta ara és d'aprofundir més en l'anàlisi relacional de gènere.

Memòria oral

Les dues coordenades que de manera més rellevant defineixen la investigació que ha donat peu a aquest llibre, són la història i la perspectiva de gènere i la memòria oral. La primera envolta el conjunt de l'estudi i la segona és la principal font d'informació d'aquest. Sobre la perspectiva de gènere, aquesta serà desenvolupada *in extenso* una mica més endavant. Focalitzarem ara en la memòria oral, vinculada a la «història des de baix», especialment a aquells col·lectius subalterns i invisibilitzats en el relat predominant². Per aquesta memòria oral, ens hem centrat en una tècnica de treball bàsica com és l'entrevista. Ens trobem per tant amb unes fonts qualitatives, de caràcter cultural i de forma verbal amb expressió oral i amb format narratiu.

Les entrevistes s'han preparat en format semiestructurat. El principal objectiu d'aquestes ha estat l'obtenció dels relats històrics d'aquestes dones, on es relacionava les seves experiències vitals i la interacció amb la ciutat de Castelldefels. Persegüem que expliquessin amb les seves pròpies paraules com era Castelldefels i com era la vida al poble. També que expliquessin quin rols (en el sentit més ampli possible) van tenir tant elles en particulars, com la resta de les dones en general, com ho van viure i que, d'alguna forma, reflexionessin sobre aquells anys.

Per tant, podem parlar que la tècnica de l'entrevista ha estat l'anomenada història de vida, focalitzada en la vida d'una persona, fent l'anàlisi de les experiències de la persona i de les explicacions que les atorga.

2 Dins de la història aquesta forma de treballar està força desenvolupada, des de alguns referents clàssics com Thompson, Edward Palmer, *La voz del pasado. Historia oral*, València, 1988; Niehammer, Luiz, «¿Para qué sirve la H.O.?, a *Historia y Fuente oral*, Barcelona, n°2, p.3-26; o les clàssiques obres de memòria oral aplicades al context espanyol i català, on destaquen: Fraser, Ronald, *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros*, Barcelona, Crítica, 1979; i Puig, Angelina, *De Pedro Martínez a Sabadell: la immigració una realitat no exclusivament econòmica (1920-1975)*, Tesi doctoral, UAB, 1990.

Sens dubte, la subjectivitat de cada persona entrevistada és un element present, especialment a l'hora de valorar la transcendència (rellevant o escassa) dels esdeveniments que pugui sorgir durant el relat. Per poder valorar aquests, s'ha de comparar amb altres relats que serveixen per donar perspectiva històrica i entendre les particularitats de la història de vida de la pròpia persona.

Aquestes històries de vida també s'han combinat amb entrevistes temàtiques. Aquestes s'han produït quan alguna de les dones presentava coneixements sobre un tema específic. Per exemple, s'ha insistit en el període dels anys trenta en aquelles dones que, per qüestions d'edat, conserven records sobre aquesta època. També hem trobat dones que tenien coneixements molt específics sobre oficis que van desenvolupar de manera pionera al municipi. Un altre exemple, és el testimoni d'una dona estrangera, a la qual se li ha preguntat específicament sobre les impressions del municipi en clau de comparativa cultural. Aquest son alguns exemples que en els quals hem aprofundit en un àmbit concret del relat. Cal dir però, que aquest aprofundiment no sempre ha significat una preparació prèvia. Com en tot procés d'investigació, de vegades emergeixen elements inesperats als quals se'ls ha de donar espai ja que poden aportar informacions rellevants des del punt de vista de la investigació. Per exemple, el paper d'una dona al donar suport a la vaga de la fàbrica on treballa el marit; o quan, en el desenvolupament del relat, una dona «es deixa anar» en les explicacions sobre com li va afectar personalment la seva socialització com a dona. En les entrevistes, s'ha intentat donar espai també a aquesta serendipitat, a aquests descobriments casuais que sense cap mena de dubte han enriquit la investigació.

Dins de la categoria d'entrevistes temàtiques, podem incloure algunes entrevistes que, sense gravació, hem fet a persones considerades d'autoritat pels seus coneixements personals i professionals del territori. En aquest sentit, destaquem als historiadors «locals» de Castelldefels, Alfonso López Borgoñoz i l'arxiver Juanjo Vas Rafael, que ens han aportat informació rellevant sobre el municipi i el seu desenvolupament històric, així com informacions rellevants sobre dones del municipi. Per una altra banda, la historiadora Neus Ribas del Centre

d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, ens va donar un major grau de perspectiva a l'hora d'analitzar la realitat de Castelldefels dins del context comarcal on s'insereix i també informació relativa als estudis de gènere en aquest àmbit.

Per últim, en alguns casos hem pogut fer entrevistes col·lectives. En total son tres les entrevistes d'aquest tipus, amb dues dones en cadascuna d'elles. En tots tres casos, han estat dones amb vincles familiars més o menys directes, que s'han prestat a fer-les de manera conjunta, bé perquè estaven juntes en aquell moment o bé perquè preferien fer-ho així. Un dels problemes d'aquestes entrevistes és un menor grau de profunditat en la història de vida de cada dona. Per contra, s'han produït diàlegs interessants a l'hora de parlar d'un tema concret, així com matisacions i reforçament de records.

S'ha de assenyalar també la presència de familiars en moltes de les entrevistes que hem realitzat (especialment les realitzades dins dels domicilis de les entrevistades). En tres d'aquestes ha estat present el marit, en les quals només en una ha significat una presència continuada, i en les altres dues, aquesta presència ha estat intermitent. Tenim també tres entrevistes on hi havia un fill o filla de la entrevistada. Cal dir que en aquests casos, aquesta presència ha estat significativament interessant a l'hora d'ajudar (sense interferir) en la construcció dels relats de les seves mares. De fet, hi ha un cas que és força rellevant, on el fill de la dona entrevistada serveix per reforçar els records i reflexionar sobre el valor de les experiències pròpies de la mare. També hem fet altres dues entrevistes amb presència d'altres persones, una amb la persona cuidadora i una altra amb el net. En el primer cas, també ens trobem amb un suport a l'hora de situar els records. En l'altre cas, és un acompanyament més des del reconeixement del paper de la seva àvia i la seva trajectòria de vida.

Una altra tècnica ha estat l'anàlisi de contingut de les entrevistes. Aquesta tècnica implica un exhaustiu anàlisi dels continguts dels relats, on no només és important allò que es diu, sinó també com es diu (ús del llenguatge). També és rellevant, els silencis i el que no es diu, i el llenguatge corporal de la persona entrevistada.

Com ho hem fet?

Un dels principals problemes de la investigació a estat el dels silencis. Silencis de tota mena, vinculats a aspectes de la vida pública i de la vida personal. Per començar, és necessari recordar que un dels objectius del treball era recuperar els relats històrics de les dones en clau política. Tot i que el concepte «polític», s'ha d'analitzar de manera extensa (seguint l'anàlisi de gènere), entenem aquí el concepte política des de la perspectiva historiogràfica més clàssica, és a dir, vinculat a formes d'associacionisme «expressament» polític. En les dones que hem entrevistat, no hem trobat rastres de formes d'associació. Cosa que no significa que no n'hi hagin, simplement que no n'hem trobat a la mostra d'aquesta investigació, el que significa que caldria continuar investigant. Però és més, no hem trobat gaires referències al context polític propi de l'estudi. Aquí poden operar diversos factors: un podria ser que la persona tingués interès en no fer cap referència al context polític ja sigui per aquiescència o per por. En el primer dels supòsits, en l'aquiescència, potser hi ha persones que mantenen una certa afinitat ideològica o que, senzillament, les seves famílies van tenir feines que poden ser enteses com a «col·laboracionistes» amb el règim, cosa que pot generar una certa prudència en el relat. Tampoc es pot descartar que en aquest sentit hi hagi persones que hagin gaudit d'una situació familiar en certa forma privilegiada durant la dictadura³. En sentit contrari, no parlar-ne potser és conseqüència de la por a fer referències, de qualsevol mena, a aquell període. No oblidem, com un dels principals èxits de la repressió franquista, va ser la capacitat de paralitzar mitjançant la por a extensos sectors de la societat⁴.

L'altre factor que pot explicar aquesta manca de referents, és, potser, un veritable distanciament respecte de la política, especialment per una generació de dones que van viure la dictadura des de la infantesa.

3 La col·laboració de catalans/es amb la dictadura franquista dins del territori català va tenir un pes important, com mostra Martí Marín i Corbera, 2019.

4 Molinero, Carme i Ysàs, Pere, 1998.

Hem de tenir present que a l'altura de 1940, la població oficial de Castelldefels és de 2.013 persones, i que el creixement oficial durant la dècada següent és anecdòtic (2.039). Al pes d'aquesta xifra se l'ha d'afegir l'impacte de la repressió franquista que va acompanyar l'ocupació del territori per part del *bàndol nacional*. Tot i que, a Castelldefels aquesta repressió no va implicar unes xifres de la magnitud d'altres territoris propers⁵, no s'ha de menysprear el seu pes en l'imaginari col·lectiu⁶. Per tant, és coherent pensar que el control social és força senzill a Castelldefels, almenys fins la dècada dels seixanta.

A més a més, del control social, s'ha de tenir present que moltes famílies, migrades o no, van centrar bona part dels seus esforços en la mera supervivència en un context complicat com era el dels «anys del estraperlo», de les cartilles de racionament, en què hi havia una manca de productes fonamentals, tant d'alimentació com d'higiene, així com condicions de vida molt dures, amb habitatges precaris i condicions laborals mínimes.

Durant la dictadura, malgrat que sempre van haver grups i actes d'oposició a l'estranger i a Espanya, una bona part de la dissidència política va començar a articular-se a finals de la dècada dels cinquanta i als seixanta, i sobre tot dels setanta, quan el control social escapa de les mans de les autoritats franquistes, en gran mesura, per una nova generació sense records de la guerra ni de la repressió posterior ni segurament, tanta por. Cal mirar a aquells anys seixanta, doncs, per trobar un antifranquisme articulat a la ciutat de Castelldefels, i identificar el paper que hi van tenir les dones.

La manca de referències al context polític, no és l'única manca de l'estudi. Hem trobat també silencis de caire personal. Per exemple, a l'hora d'identificar algunes persones o pràctiques. És significatiu el cas

5 De fet, pel cas de Castelldefels i respecte de les dones represaliades, l'historiador castelldefelenc Alfonso López Borgoñó, només va trobar una dona condemnada per la «causa general», el cas de Trinidad India Godia, condemnada a 12 anys i un dia, al 1940. Disponible a: <https://scwd.ihrr.world/en/document/34623>, consultat al setembre de 2022.

6 Entre algunes de les obres que han tractar la repressió franquista a la comarca trobem Ribas, Neus, 2015, i Duque, Olga, Gómez, Marga, Juárez, Dolores, Martínez, Andra, *et. al.*, 2006.

d'una de les dones entrevistades que ens va demanar aturar la gravació a l'hora de parlar d'una dona vinculada amb una família significativa del municipi.

També hem trobat molts silencis relatius a les relacions entre gèneres i especialment, a la violència de gènere que tenia lloc dins les unitats familiars. En aquest sentit, és rellevant el fet que els testimonis que tenim sobre el maltractament i la violència masclista dins de l'àmbit domèstic, són de dones que l'han patit directament i/o ho van denunciar o que han tingut algú molt proper que n'ha estat víctima. Si no, no hi ha gairebé referències i, en algunes ocasions, quan s'ha preguntat explícitament si es coneixien casos o se sabia, s'ha canviat de tema, o s'ha afirmat simplement que «estas cosas pasaban»⁷. Aquesta manca o ocultació del relat, poder dir que està relacionada amb quatre elements: el mandat de gènere que continua operant a l'hora de parlar de segons quin tema; la persistència de considerar la violència de gènere una qüestió privada i no pública (ni política); la dificultat de parlar d'una qüestió que implica la denúncia d'un membre o membres de la família (especialment, quan el que s'està explicant està sent enregistrat); i la pròpia vergonya que això pot suposar fins i tot a les pròpies protagonistes⁸.

Pel que fa a l'arxiu, és significatiu el fet que només vam trobar una referència documental de denúncia de maltractament durant la dècada dels anys 30, durant el període republicà. Aquests vestigis no apareixen durant les tres dècades posteriors, tot i l'increment significatiu de l'àmbit cronològic i del volum de població de Castelldefels. Els relats, per tant, només els hem trobat en les fonts orals. Algunes d'aquestes dones, expliquen com les dones no podien denunciar el maltractament ja que,

7 L'obra clàssica de Dorothy George (George, Dorothy, 1978) mostra com la violència masclista és un resultat històric de subordinació i necessitat material. De manera que moltes dones podien viure amb un cert grau de violència abans que sense el salari dels marits.

8 El silenci de les dones davant situacions de vergonya és un element documentat en diversos llocs del món. Per exemple, les escasses descripcions de les violacions que les dones van patir durant les repressions a les dictadures d'Argentina i Xile, o el silenci testimonial de les milers de dones coreanes utilitzades com esclaves sexuals durant l'ocupació japonesa de Corea. A Jelin, Elizabeth (2002).

en cas de fer-ho, no eren tingudes en compte per les autoritats (el jutge i sobretot, el guàrdia civil de torn), sota la resposta de «alguna cosa li hauràs fet» (al marit). No oblidem, que durant la dictadura s'instaura un control absolut de les dones com a subjecte subordinat a l'autoritat masculina (pare o marit). En aquest sentit, és important, tenir present que aquesta violència podia també procedir d'altres figures d'autoritat com el pare, com un testimoni va mostrar-nos. Per tant, podem sospitar que el que hem trobat, no deixa de ser la punta de l'iceberg i que la dimensió de la violència física exercida cap aquestes dones, encara és lluny de poder ser mesurada i per tant, reparada.

Un darrer element que convé assenyalar son els bioritmes de les dones entrevistades. Hem pogut comprovar com moltes dones, especialment les més grans, tenen més facilitat per explicar i mantenir una conversa llarga durant els matins. A les entrevistes fetes a les tardes, sovint hem trobat com el cansament tarda menys en aparèixer i de forma més o menys específica, donen per acabada l'entrevista.

Descripció de les dones entrevistades

Seguint les pautes marcades pel projecte hem entrevistat a les dones que van viure al municipi entre les dècades dels anys 30 i els anys 60. Els contactes directes amb elles els hem establert majoritàriament entre els mesos d'abril i juny de 2022. Les entrevistes han estat realitzades sobretot, en aquests mesos i durant el mes de juliol, amb un cas d'entrevista que ha estat necessari repetir al mes de setembre i una altra dona contactada que ha arribat a començament del mes d'octubre i que no ha estat possible incorporar en aquest llibre. Per tant, comptem amb un volum de 22 entrevistes, més el darrer testimoni esmentat que serà incorporat en accions posteriors.

Alguns dels trets importants d'aquestes entrevistes son el lloc i l'any de naixement, la data en la qual van començar a viure al municipi, així com d'altres informacions relatives a les realització de les entrevistes com son la data i el lloc on es van desenvolupar les entrevistes (taula 1). A l'estudi hi ha dones que surten amb pseudònim i d'altres que han expressat la seva voluntat de sortir amb el seu nom complert.

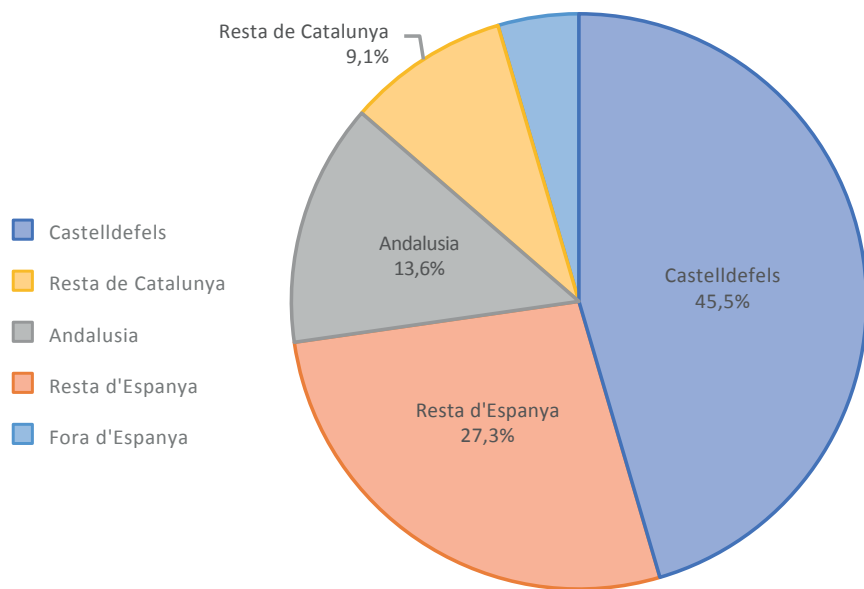
Taula 1. Dades de les dones entrevistades.

Pseudònim	Data de naixement	Lloc de naixement	Viu a Castelldefels des de...	Data entrevista	Lloc entrevista
Maria del Pilar Pla	1927	València	1935	28/07/2022	El seu domicili
Irene*	1933	Castelldefels	Sempre	19/05/2022	El seu domicili
Carme*	1934	Castelldefels	Sempre	27/04/2022	C.C. Frederic Mompou
Naturaleza Cabrera	1935	Còrdova	1962	02/06/2022	C.C. Frederic Mompou
Teresa Aldeguer	1937	Castelldefels	Sempre	14/07/2022	El seu domicili
Remei Bruac	1937	Castelldefels	Sempre	13/05/2022	El seu domicili
Ana Martí	1937	Lleida [La Granadella]	1957	15/07/2022	El seu domicili
Rosa*	1937	Ciudad Real	1965	12/05/2022	C.C. Frederic Mompou
Francesca*	1938	Castelldefels	Sempre	27/04/2022	C.C. Frederic Mompou
Teresa Bret	1931	Aragó [no específica]	1939	06/05/2022	El seu domicili
Montserrat Carreras	1940	Castelldefels	Sempre	14/06/2022	Estudi a Radio Castelldefels
Ludi Fraile	1940	Toledo [Valdeverdeja]	1952	02/06/2022	El seu domicili
Urbanita Sánchez	1940	Sevilla [Mairena del Alcor]	1955	14/07/2022	El seu domicili
Barbara Schwartz	1941	Alemanya	1961	15/07/2022	El seu domicili
Carmen Izquierdo	1944	Granada [Galera]	1961	15/07/2022	El seu domicili
Maria Victòria Sistac	1945	Barcelona	1950	28/04/2022	C.C. Frederic Mompou
Eugènia Girón	1946	Castilla [no específica]	1962	28/04/2022	C.C. Frederic Mompou
Ramona Riera	1947	Zamora	1955	05/05/2022	C.C. Frederic Mompou
Antonia Porcar	1948	Castelldefels	Sempre	22/04/2022	El seu domicili
Maria Teresa Yll	1950	Castelldefels	Sempre	19/05/2022	C.C. Frederic Mompou
Anna*	1951	Castelldefels	Sempre	02/06/2022	C.C. Frederic Mompou
Clara*	1955	Castelldefels	Sempre	02/06/2022	C.C. Frederic Mompou

[*] pseudònim

Com es pot veure, el lloc de procedència majoritari de les dones entrevistades és el propi municipi de Castelldefels, amb un 45,5% de la mostra (l'equivalent a 10 dones). Aquesta xifra vol dir que la major part de les dones no són naturals del municipi, un 54,5%. El conjunt de dones nascudes a territori català, signifiquen el 54,6%, davant que les dones de fora de Catalunya representen el 45,4%, on el col·lectiu més significatiu és el de dones procedents d'Andalusia, un 13,6% (equivalent a 3 dones), les dones d'altres territoris espanyols com Aragó, Castella o València representen un 27,3% (6 dones). Per últim, tenim un cas d'una dona de nacionalitat estrangera.

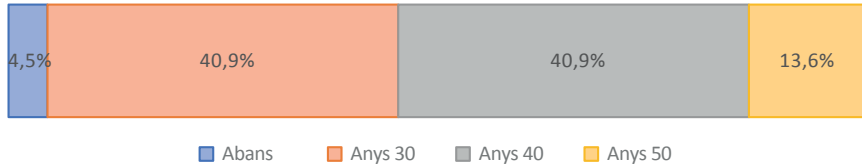
Gràfic 1. Procedència de les dones entrevistades.

Pel que fa al període de naixement, la major part de les dones de l'estudi van néixer a les dècades dels 30 (9 dones) i dels 40 (9 dones), representant en cada cas el 40,9%, per tant, el 81,8% de les dones de l'estudi. Només el 13,6% van néixer a la dècada dels 50 (3 dones) i el 4,5% (1 dona) va néixer abans de 1930. Una idea de què vol dir això, ho podem

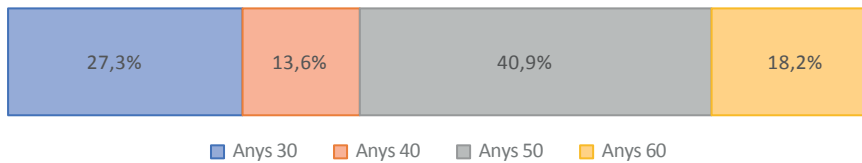
considerar a partir de la mitjana d'edat de la mostra, que es situa en 81,1 anys.

Gràfic 2. Dècada de naixement

Aquestes xifres s'han d'ajustar en referència a l'any que van anar a viure a Castelldefels, ja que un 54,5% son de fora del municipi. Durant els anys 30, les dones que van començar a viure a Castelldefels signifiquen un 27,3% de l'estudi (6 dones), un 13,6% es van incorporar durant la dècada següent (3 dones) mentre que el percentatge més significatiu de dones que van començar a viure a Castelldefels va ser als anys 50, amb un 40,9% (9 dones: 3 naturals de Castelldefels i 6 d'altres territoris). El 18,2% de dones restant, van viure a Castelldefels a partir de la dècada dels 60.

Gràfic 3. Dècada en la qual van començar a viure a Castelldefels

Més complex és establir quins espais van ocupar aquestes dones a la ciutat de Castelldefels, ja que en molts casos aquestes dones van canviar de domicili i de barri. A més, no estem parlant de un canvi de domicili, sinó de varis, cosa que afecta especialment a les dones migrades, però no només. Els habitatges de les dècades dels 30 i 40 no són en la major part dels casos estables, i en aquest sentit, hem de considerar per una banda les modificacions urbanístiques que experimenta Castelldefels durant el segons terç del segle XX, que implica la construcció

constant de nous habitatges. Per una altra banda, moltes famílies que arribaven al municipi començaven vivint en «habitacions» i altres espais com fondes, però també en «habitatges» facilitats per fàbriques com la Rocalla. De tots aquests primers habitatges van sortir quan les condicions materials de les famílies ho van permetre. El canvi de domicili no implicava sempre un assentament definitiu.

Per últim, i no menys important, les dones canviaven de domicili un cop es casaven. Majoritàriament, a un domicili «nou», tot i que també hem trobat molts casos de dones que s'han anat a viure amb la família del marit (patrifocalitat). D'altres dones d'origen de fora de Castelldefels, quan van poder, van portar els seus pares amb elles i la seva família. Òbviament, també existeixen casos en els quals els canvis són mínims en el temps, però sovint impliquen un canvi de barri.

Pel que hem explicat, no podem precisar el pes específic de representació dels barris dins la mostra, però sí podem establir quins barris han estat representats. En aquest sentit, i seguint l'ordre actual del municipi, tenint dones que han viscut als barris del Centre, el Castell-Poble Vell, Can Bou, Mar-i-Sol, Montmar, Can Roca i Vistalegre. De la resta de barris no hem tingut referents.

Història i perspectiva de gènere

La història continua articulant-se en base a uns criteris propis de la mirada masculina, especialment quan focalitzem l'estudi en un període com la dictadura franquista. Això ens condueix a un problema encara més complicat de resoldre: desfer-nos de la pròpia forma a través de la qual mirem el món. La jerarquia social i la mirada masculina (fins i tot, masclista) forma part de nosaltres, de manera que hem de tractar de desconstruir el terreny que trepitgem i que inqüestionablement, solem considerar ferma i estable. Cal remirar els seus fonaments, cal qüestionar-nos la nostra mirada, i tractar de transcendir-la, per evitar caure en el parany de gènere, de vegades tan ximple i tan pervers com considerar normal allò que s'ha normalitzat amb el temps.

Per una altra banda, a l'hora de considerar els buits i les mentalitats, hem de tenir present que tots dos elements actuen en els propis testi-

monis. Les dones que hem entrevistat han mostrat la pervivència dels discursos de gènere de la «seva època». Amb més o menys intensitat, aquestes dones han integrat part d'aquesta mentalitat i d'aquest ordre jeràrquic. De vegades, en el propi llenguatge fent servir determinats conceptes a l'hora de parlar de coses molt quotidianes com la menstruació o la sexualitat. Altres vegades, assumint un mandat de gènere que determinava les seves vides o els seus anhels. I sobretot, no donant transcendència al què van fer i com ho van fer. Per tant, hem d'intentar anar més enllà d'una història compensatòria que inclogui als col·lectius subalterns, en aquest cas concret les dones, donar valor als seus actes a la vegada que es pugui qüestionar el relat i reelaborar-lo.

La historiografia feminista sosté que s'ha de poder també incloure tenint en compte les desigualtats entre homes i dones. Però com ha s'ha dit, no és suficient en sumar les dones en els relats si no que cal identificar les relacions de gènere que sostenen aquesta estructura social, que potser s'invisibilitza, però que sense cap mena de dubte condiciona les trajectòries vitals i les relacions que es construeixen. Per això mateix, una eina conceptual que guiarà tot el procés de la investigació serà assumir la **perspectiva de gènere** en totes les fases del projecte.

D'aquesta manera el que es pretén és obrir el focus a visibilitzar elements que havien quedat invisibilitzats sota el pes de la història oficial, androcèntrica, així com també qüestionar l'objectivitat i neutralitat de l'experiència humana, que té en l'home (mascle) la seva expressió de centralitat. Quan obrim aquest focus, podem també escoltar altres veus, altres realitats que no poden explicar-se sota aquest paradigma i que han estat situades sistemàticament en els marges. Per tant, la perspectiva de gènere posa en el centre els problemes de les dones, en diàleg amb el context i l'estructura social, i considera que tant les experiències, com les percepcions i projeccions estan mediatitzades per relacions de poder i sistemes així mateix de poder, culturals i socials que expliquen també la situació social de les persones i dels grups socials. Fa una denúncia de la divisió sexual del treball com a instrument de dominació que ha servit per a mantenir a les dones en llocs inferiors, en l'esfera privada.

Així mateix, la proposta epistemològica d'aquest treball és feminista, ja que es des d'aquí que creiem que ens hem pogut aproximar a l'objecte d'estudi des de la seva complexitat, entenent els contextos, situant-los en moments determinats, detectar els silencis, i tenir cura, en tot moment, de les persones que s'han prestat a oferir-nos els seus testimonis. Seguint aquesta línia, ens hem col·locat dins del coneixement situat⁹, que ens facilita reconèixer les experiències diverses de les dones i recollir-ne les pràctiques quotidianes que es desenvolupen en l'espai públic, les experiències vitals de les dones i les seves perspectives atenent també a la diversitat de necessitats.

La perspectiva de gènere i feminista urgeix a reconsiderar els temes dels estudis del passat, perquè com ja hem sostingut anteriorment, la història ha estat definida a partir d'una estructura temàtica predefinida i que en aquest treball hem reelaborat. Però no només, també s'han de reconsiderar definicions (desconstruir-les també), narratives i imaginaris col·lectius, si no que s'han de poder analitzar les categories socials i dels discursos que justifiquen aquestes i s'ha de tenir present que el mandat de gènere condiciona les experiències de vida però també els relats de les pròpies dones. Des d'aquesta perspectiva, ens hem centrat també en els «buits», que ja hem descrit en el punt anterior, ja sigui com «silencis» o com en les preguntes que no ens fem (ni ens hem fet, senzillament, perquè les dones no eren tingudes en compte). A les entrevistes, hem volgut captar també aquest aspecte emocional i vivencial. Davant determinats records, hem preguntat també què i com se sentien, què pensaven sobre el que vivien i quines diferències hi havia entre elles i els seus germans i/o marits, entre les seves mares i els seus pares, etc. Hem volgut que ens expliquessin també quines eren les normes socials per les quals es regien, tot i que potser, no estaven escrites, i s'establien a partir de les veus i accions de les seves famílies, de les seves amistats, del conjunt de la societat, en definitiva. Finalment, hem volgut que ens expliquessin, amb tota la seva experiència vital, amb tots els canvis socials que han viscut, quins elements canviarien, què no consideren que és vàlid i què farien diferent.

9 Haraway, 1998.

Una qüestió fonamental ha estat comprendre la interacció de les dones amb el territori, és a dir, quina ha estat la relació d'aquestes amb el municipi i quins espais han ocupat, han viscut i quins han considerat i consideren seus. Amb el context de canvis en l'estructura urbanística, sobretot generalitzats a partir dels anys 60, el creixement de la població i els sectors ocupacionals, creiem que té encara més rellevància —possiblement per desconegut— entendre com es va donar aquesta relació i què va suposar, tant per a les dones com per al municipi. Però no podem considerar l'espai com un lloc neutre, perquè les evidències ens han mostrat que les dones de Castelldefels no es movien igual que els homes per l'espai públic, no entraven a segons quins llocs, sentien por allà on els homes no, es vinculaven als barris, tenien més límits que els homes, etc. La manera en com els homes i les dones s'apropien dels carrers, de les places així com les interaccions que s'estableixen, mostra que hi ha una diferència que s'ha de poder analitzar o almenys poder emmarcar.

Per a poder aproximar-nos a aquestes preguntes, hem cregut imprescindible centrar-nos, en primer lloc, en els testimonis de les dones entrevistades i escoltar les seves vivències i a través d'elles, conèixer el territori, traçar amb elles els camins que coneixien i copsar-ne els canvis. És ben cert que son testimonis subjectius i que per tant, ens mostren una realitat concreta, però com es repetirà al llarg d'aquest llibre, és evident també que són veus poc escoltades.

Memòries de dones de Castelldefels

«La dona no ha estat mai valorada.(...) Ens ho hem guanyat totes a pols, dia a dia. De ser una miqueta, sobresortir una miqueta. Quan la dona és la que ha portat la casa en sí, la que ha fet la vida. La dona és el principal d'una casa. El meu marit ha treballat molt, però no sabia ni quants anys ni a quin curs anaven els seus fills.»

—Entrevista a l'Antonia

En les properes línies ens submergirem en la descripció de Castelldefels que ens han fet aquestes dones. Això no vol dir que Castelldefels fos totalment com elles ho relaten, falten històries i falten detalls d'un poble i una ciutat que acull molta vida. Per tant, elles simplement ens transportaran a el que van viure i com ho van viure. Tot i les mancances, podrem veure com moltes dones ens porten a llocs molt similars. De manera que trobarem molts elements que van ser viscuts de forma semblant tot i les diferències d'edat o de procedència. Aquest llibre per tant, no ens mostra (no pot) la totalitat de la realitat castelldefenca de 4 dècades, però ens acosta a captar l'ànima d'aquells anys. Ens ajuda a escoltar la banda sonora d'un temps que encara ressona en la vida de moltes persones del municipi i que te com a protagonista les seves dones.

Per una altra banda, és important tenir present que aquests és un llibre d'història però no només és un llibre d'història, hi ha també aspectes molt vinculats a l'etnografia i a la consideració d'aspectes transversals que van més enllà d'esdeveniments fixats en el temps. Per tant, no pot seguir una línia cronològica continuada, com fan els clàssics

manuals d'història. No hi ha un seguit d'esdeveniments que marquin la història d'aquestes dones i a més, en molts casos ni elles mateixes podem estructurar de manera ordenada uns records que en molts casos són difusos i barrejats. El llibre s'articula a partir d'elements que tenen a veure a vivències i per tant, ens juga amb una forma molt més elàstica en el relat.

Anem doncs a viatjar per un Castelldefels que no te res a veure amb el Castelldefels que coneixem ara. Deixem-nos anar sense més pels records i les emocions d'aquestes dones.

Records de por i gana

Dels testimonis que hem recuperat, la dècada dels trenta son poc més que un somni. Un petit record en la vida de les dones més grans com la Maria, la Teresa B., la Irene o la Carmen. Poc ens poden parlar de la segona república i menys de trobar alguna cosa significativa del període, al menys a nivell polític. El mateix li passa a la Teresa A., la Rosa, la Remei, la Francesca o l'Ana, totes nascudes durant la dècada del trenta de manera que els seus records formen part del «somni dels infants». Els únics records que totes comparteixen són relatius a la postguerra, i les més gran de la guerra. Anem per ordre.

Com ja se sap, l'aixecament militar del 18 de juliol fracassa, provocant l'esclat de la guerra civil. A Catalunya, fracassa a una de les places importants com és la ciutat de Barcelona, de manera que el front es situarà durant molt de temps lluny del territori. No obstant això, la guerra condiciona la vida de les famílies a Castelldefels, principalment per la pèrdua dels pares en les famílies. Moltes ens van explicar que va ser complicat era tirar endavant en un context de guerra i sense la figura masculina. La Teresa A. recorda com van adaptar-se a aquesta situació. La seva família havia arribat abans de la guerra per fer de masovers a Can Vinyes. La família de la casa, els Vinyes, havien marxat durant la guerra a Barcelona, i la seva família es va dispersar, la resta de germans van anar a altres cases de familiars i després a Gavà. Ella que era la més petita la van deixar amb la mare a Can Vinyes. Recorda que tenia molta feina ja abans de la guerra, conreant, muntint les vaques, etc., i quan

pare va anar a la guerra «la meva mare ho va passar molt malament, molt malament, molt malament». Es van quedar a la casa dels Vinyes tractant de defensar-la i vivint en condicions molt precàries.

—Teresa A.: Nosaltres dormien en màrfegues i ells en matalassos bons.

—Entrevistadora: Qui?

—Teresa A.: Els mateixos soldats. Estaven on és el Rey Don Jaime, hi havia un *torreó*, això estava ple, li deien les bateries tiraven canons cap a mar i tot això, i Can Vinyes estava més cap a l'interior i tot el que era l'era de batre, la palla i tot ens ho van agafar ells. Les cabres no, les tenien tancades a part i les tenien que treure'ls (...) els meu pare estava a la guerra, els meus germans se'ls va portar una tia a la muntanya, i després a Gavà i jo com era petita em vaig quedar amb la mama (...) per la mama va ser dur, si li van morir germans, per mi, no se, com que vaig néixer amb *jaleo*, me'n vaig acostumar al *jaleo* i era una *ignorantona*.

És també interessant el que ella mateixa ens explica d'aquests matalassos, que en algun moment també havien tingut a casa:

—Teresa A.: Els mossos dormien molt de temps amb matalassos que es feien amb les pells de blat de moro. El matalàs tenia dos forats que feies servir per remenar les pells, si no es quedaria molt xafats.

—Entrevistadora: Com es feia el matalàs amb blat de moro?

—Teresa A.: Amb la part més tendre del blat de moro, la treies, l'estenies per que s'assequés i les posaves dins de la màrfegues aquelles i les remenaves i després tenien dos forats per banda (...) i pobre de la que es feia pipi al llit (...) posaven tovalloles o així, però era amoïnós.

Tot i ser molt petita, i dir que en certa forma s'havia acostumat, no era insensible al que l'envoltava. De fet, recorda aquell temps com una època d'angoixa i patiment per la família. Aquest record, inevitablement també tenyeix la seva pròpia experiència vital i com recorda la seva infantesa:

«No tenia molt de coneixement, però jo m'adonava que a casa patien, que no tenien prou menjar. Em donava molt de compta (...)

»La meva infantesa, no la vaig saborejar perquè... no la vaig viure, la vaig viure molt de presa, dic jo. I amb molt de treballar.»

La dona més gran de les entrevistada, la Clara, té més records d'aquella època, tot i que també difusos. Son records que s'encavalquen uns sobre d'altres i que moltes vegades, quan ens els explica, no tenen una única direcció, sinó que es fragmenten i es construeixen en salts que branca en branca mostren records plens d'experiències barrejades amb emocions viscudes per una nena de poc més de 10 anys. Una nena encara, però prou gran per adonar-se del que passava. Ens explica coses com durant la guerra no es podia agafar qualsevol cosa de qualsevol lloc:

«Al Castell es va fer una caserna (...) tot era un mar de garrofers, on agafar garrofes o llenya, però ja no es podien agafar, si t'enxampaves et donaven amb un fuet. A un per poc el maten per agafar una garrofa, i la meva amiga, que era molt sensible, va anar a tirar del braç al que l'estava fuetejant al crit de "criminal!". La va tirar i va continuar fuetejant.»

Aquest record s'assembla bastant a una història que ens va explicar la Teresa A.. Deia com als camps a prop d'on eren els soldats, ningú podia agafar res, i menys encara caçar conills.

Altres records de la Maria estaven directament vinculats a fets de guerra. Recordava amb por bombardeigs i veure morts a causa de la metralla. Fins i tot, un dia va anar a l'església, on era el mercat de queviures, i la va enxampar un bombardeig del qual no es va poder escapar o amagar. En cap moment va deixar anar la borsa de menjar. Segurament feien la mateixa por les bombes que la gana:

«Venia un avió aquí cada setmana, li deien la Pava que venia de Mallorca (...) jo he vist nois incrustat a un garrofer amb el cos ple de metralla, morts de l'avioneta que venia a la una. Després venia una a les vuit del vespre per apoderar-se de la Rocalla, li deien l'Isidro. Era un hidroavió i nosaltres li van posar l'Isidro. Clar, un hidro, doncs Isidro (...)

»Un dia vaig anar a buscar menjar a l'església i va venir l'avió aquest de la Pava i vaig voler sortir per la finestra de darrera de l'altar. Vaig sortir corrent però sense deixar la borsa del menjar. En sortir, em vaig quedar penjada de la finestra i vaig passar tot el bombardeig penjada. La meva mare estava després buscant-me per tot arreu.»

Dels seus records és també interessant una cosa que ens explica del final de la guerra. Quan van entrar els nacionals, entre les dones havia una por afegida sobre què les podia passar pel fet de ser dones i que seria interessant saber com s'havia estès entre la població castel·ldefenca:

«Després van entrar els moros. Verge santíssima! No deixaven sortir enlloc, deien que deshonraven a tot déu (...) i que venen els moros, que venen els moros i sí, se'n van apoderar del Castell. Quan va acabar la guerra cadascuna va viure del que va quedar, les cases estaven, però les van saquejar totes.»

També ens explica com era practica comuna tenir un hoste militar a casa. No sabem si també tenia a veure amb alguna cosa relativa a la defensa o salvaguarda de la integritat de la família, el que sembla evident és que era una forma d'aconseguir suport material:

«Havia molts militars i com que havia tanta gana, casi a cada casa hi havia un militar, un tinent o un cabo, perquè al ranxo d'ells ajudava a la casa. La meva mare va agafar un tinent, es deia Segismundo, era gallec. La meva mare li feia la roba i tot. (...) a l'agafar el tinent li va preguntar si li agradaven les patates fregides i va dir que sí i cada nit li feia patates fregides i un ou. Però jo cada dia al de matí anava a l'església, a la parada de la pila de bateig hi era la parada del forn i cada dia anava a buscar un xusco que era el que li tocava a ell. Algun dia feia dues hores de cua per mitja coll (...) Ara una truita, pobre de tu si la demanaves, era pel Segis.»

En acabar la guerra, les famílies tractaven de recuperar la vella normalitat, per la qual era fonamental la tornada a casa dels homes. No

obstant, en ocasions la pèrdua temporal esdevenia pèrdua per sempre, com en el cas de la Remei: «vaig néixer i al cap de dos mesos [el meu pare] va anar a la guerra i no el vaig veure més, el van matar». La família vivia a la casa de l'avi i l'avia materns, però als sis mesos van marxar, ja que la mare va cassar-se amb un altre home, un treballador de la Rocalla que havia treballat amb el pare i amb la mare.

En el cas de la Teresa A. i la Maria els seus pares també van anar a la guerra, però hi van tenir la sort de tornar. Totes dues recorden les ganes de que tornessin i a l'hora la por que les van fer en tornar de la guerra. Explica la Teresa A.:

«Cada cosa que agafava li deia a la mare, “mira pel papa”, una floreta, una carta el qui sigui, “pal papa” (...) El dia que hi va tornar, el vaig veure tant brut i tant d'això que no el volia, em feia por i plorava. El meu pare també plorava com un desesperat, “que no em vol veure ara”.»

La Maria explica com el seu pare també li feia por. Anava totalment brut i «ple de pols, tot i que era calb. La mare el va afaitar sencer». També recorda històries que ens mostren com la guerra s'havia creuat pel mig de la vida de les persones, concretament de la seva mare i del seu pare. Explica, com els homes ja estaven mobilitzats, i com tot just la nit abans d'anar al front a la guerra els van concentrar a l'hotel Playafell, però no a tots:

«Els que vivien aquí al poble van tenir permís per anar a dormir a casa. Aquella nit el meu pare va deixar embarassada a ma mare (...) »Tenien un hort on cultivaven, un dia la meua mare estava carregant un sac molt pesat amb fem, quan s'asseu a la cadira, me n'adono que sota la cadira de la meua mare hi havia sang, vaig corrent demanant ajuda (...) Va perdre el nen, i va tenir la paciència de posar-lo en una ampolla amb esperit de vi per dir-li al meu pare quan tornés de la guerra.»

En acabar la guerra no sabien res del pare fins que mitjançant la germana de la mare, saben per fi on és i la mare tracta d'anar a buscar-lo:

«Ma mare, s'assabenta que estava a Igualada i hi va anar a peu. En arribar li diuen que havia sortir en un camió que anava cap aquí, cap a la costa. Però es veu que pel camí va saltar del camió a un marge i va estar amagat molts dies. Quan li van dir que el camió va sortir cap a Sitges la meua mare es pensava el pitjor. Després el meu pare es va presentar a la justícia, perquè representava que era un fugitiu. El van tindre no se quants dies i no se com va poder avisar a ma mare i el va anar a buscar (...)»

Evidentment, a la història, com a moltes altres, hi ha peces que no terminen d'encaixar. Serrells que caldria investigar per entendre millor que va passar; saber com van acabar les persones d'aquell camió, com és que el pare es va tornar a entregar un cop va aconseguir escapar o si potser el van enxampar; i com és que el van alliberar. La Maria continua en el seu relat:

«En tornar de la guerra, el pare no tenia feina, va agafar una feixa, d'uns de Gavà i va començar a fer un hort, amb patates, moniatos, carxofes... va sol·licitar la plaça per entrar a la Rocalla i com no tenia cap delictes de guerra, li van donar puesto i llavors van tenir una casa pròpia.»

Com veiem, la resta del relat no serveix per esclarir del tot el que va passar. Possiblement ni ella ho va saber mai del tot. Potser simplement els portaven a casa en aquell camió, però va decidir escapar-se per por a no saber què podria passar. Potser això explica perquè es va poder reincorporar a la vida «normal». Sigui com sigui, sembla clar que el pare es va lliurar d'un destí que podia haver estat molt més cruel del que semblava que li tocava.

Sigui com sigui, la tornada a casa dels homes va servir a les famílies per tirar endavant. Però la tornada física es va demorar, com ens mostra el cas del pare de la Maria. No obstant, és possible que una part d'ells realment no tornés mai. De fet, a les entrevistes les dones no ens relaten res que els pares les hagin explicat sobre la guerra. L'única cosa amb la que ens podem quedar és, que quan hi tornen, aquestes no els reconeixien.

La guerra no té espai en la majoria dels testimonis o quan no és un record boirós, amb algunes excepcions com les que hem explicat. El que si s'ha fixat amb força en la memòria d'aquestes dones és el que va venir després: la postguerra. Una postguerra llarga, superada a base de molt treball i molt sacrifici, en un poble on semblava que havia poc per fer, si el mirem amb els ulls de l'ara. De fet, moltes dones ens diuen coses semblant «a Castelldefels no hi havia res», «algunes cases, alguna botiga, res mes» o bé «no havia on anar». Expressions que ens poden portar a pensar que era una vida tranquil·la o fins i tot avorrida i amb poca activitat. Res més lluny de la realitat, això seria mirar aquell Castelldefels amb els ulls del Castelldefels d'ara. Potser era un món menys divers o complex de l'actual, tot i que en podríem parlar i molt. El que és indiscutible és que hi havia molta menys gent, però ni de bon tros hi havia temps per l'avorriment. Cada família, cada persona havia de treballar i molt. Treballar en qualsevol cosa que estigués vinculada amb el sosteniment de la vida. Per tant, el temps lliure o l'avorriment no apareixien com una cosa present o comú en la vida del poble. En tot cas, alguna persona es podia avorrir de fer sempre el mateix o de suportar les panes del bus que va començar a operar més endavant i que sembla que eren bastant freqüents, però això no distancia gaire del que pots passar-li avui dia a un o a una castel·ldefensa amb la seva feina mentre aguanta, amb més o menys paciència, un nou endarreriment del tren de rodalies. Va ser una època de treball, de molt treball i de tota mena de feina, no només remunerada. Però si hi ha una paraula que pot descriure aquella dècada dels anys quaranta, aquesta paraula és «gana».

Per començar, podem posar un exemple molt il·lustratiu del que eren aquells anys a partir d'una història que relata la Teresa B. tot just en acabar la guerra:

—Teresa B.: [una de les germanes] Es va posar d'infermera en un servei social de Barcelona, a una cas de nens i nenes sense pares ni mares, del temps de la guerra (...) Hi havia molts serveis socials d'aquets, jo no vaig arribar anar a cap, però les meves germanes sí que van fer, i les ajudaven i la compensació era que et mantenien. I era una compensació molt bona, en aquella època, perquè no havia menjar, no havia res,

tot era de contraban. Si et donàvem una barra de pa de racionament, et donaven un tiquet i no podies anar a buscar una altra (...) la de racionament no et costava res, però la d'estraperlo et costava 26 pessetes, o 2 o 6 o 10, era un temps que jo no vull tornar a passar més, era una època molt dura, eh! Molt dura! La gent es posava unes faldilles amb uns tubs cosits i ficaven arròs o el que fos (...) la seva germanastra [assenyalant al marit] ho havia fet.

—Marit: Ho va fer per necessitat. Es va morir el marit i tenia quatre criatures petites. Què havia de fer?

Fotografia 2: Família de Remei Bruac a la plaça Santa Maria, anys 50.

Com bé explica, el que et donessin de menjar era ja «una compensació molt bona», cosa que en serveix per situar-nos en com eren aquells anys. En la mateixa línia, la Maria ens explica com un cop acabada la guerra, ella va començar a treballar de minyona la carrer Muntaner de Barcelona. El pagament que rebia era el racionament que li tocava a la família on servia, incloent-t'hi el tabac que li tocava al senyor de la casa.

Fotografia 3: Teresa Bret en bicicleta per Castelldefels, anys 40.

La Remei també ens explica històries de gana i estraperlo. De com la qüestió del menjar no és que fos una cosa en la qual es pensava de tant en tant, sinó que formava part del somnis i fins i tot les plegaries que al menys ella feia:

«Passava una gana! molta gana molta. Si resava algo resava només menjar un tros de pa (...) aquí [a casa dels avis paterns] com havia molt de camp, quan venia menjava alguna cosa, una fruita o algo.»

Però no totes tenen aquest record. Algunes de les dones que eren del poble de sempre, o que vivien pel poble vell i sobre tot les que tenien una mica de camp, com la Montserrat o la Irene no tenen un record de passar gana, com tenen altres dones nascudes durant la dècada dels anys 30. En la següent generació, aquest record de gana ja no està tan present en els relats. El que no havia era gaire varietat de menjar. Més aviat sempre era, si fa no fa el mateix: cereal, llegums i verdures. Sense molts canvis i on el pa era un element bàsic de la dieta i que tenia una consistència molt més elevada de la que té ara en la major part dels forns. Explica la Remei:

«Casi sempre menjaven cigrons (...) quan anaven al cinema, que sempre posaven pel·lícules o espanyoles o mexicanes, doncs la mare feia truita de patates, però amb un ou per a quatre persones i posava una mica d'aigua per fer més gran (...) Pa si que en tenien perquè el meu padastre era se Sants i no s'havia donat de baixa de l'empadronament i ens tocava també allà a Sants i ens donaven una borsa amb pa que era més bo que el d'aquí, i ens tocava també un litre o dos d'oli (...) Amb el pa van tenir més sort que els que estaven aquí que els hi tocava menys (...) el pa era caríssim fora del racionament (...) era l'època de la gana i jo només pensava en el menjar.»

La Irene ens explica coses força semblant. També com en aquells anys es valoraven altres coses que ara no es valoren o que fins i tot es llencen. A més, la Maria i ella coincideixen en explicar com moltes vegades es feia un cop de mà a algú, simplement per aconseguir una mica de menjar:

—Irene: Menjaven arròs, cigrons... arròs bullits sense res, cigrons, mongetes, llenties... no es menjava molta verdura.

—Entrevistadora: I carn?

—Irene: Nooo! mira ara la sang la tiren, però està boníssima amb ceba, Nosaltres havien fet cua per poder comprar sang. Ara la llancen.

—Entrevistadora: I peix sí?

—Irene: Sí, anaven a la platja a ajudar les barques i et donaven un gratat (...) on són els Delfins, hi feien el mercat del peix. Sortia un se-

nyor amb les caixes i feien el mercat (...) com una llotja, era el mercat de peix aquí (...) sobre tot, molta sardina i tallarines.

No era només la sang, també ens han explicat com la cansalada era molt valuosa, com es menjaven els ulls dels peixos o com feien boles de greix que els homes portaven quan anaven a treballar fora, al camp o la muntanya, i bullien una part amb aigua per tenir sopa. Altres aliments com el vi, la farina o l'oli tenien una importància enorme, com explica la mateixa Irene:

«T'ho haves de mirar tot molt. El peix cuinar-lo amb oli era tirar l'oli (...) Em recordo del tiet, que la iaia li va dir ves a buscar oli. Anaves amb un setrill petit, no arribava a un litre, no podies comprar gaire més. Doncs, anava i el portava ple. L'altre tio, amb un cop de pedra li va tirar el setrill. Eren crios, però imagina! Com es va posar la iaia!... un setrill d'oli! Amb el que era això!»

El menjar era sens dubte el més important, el més prioritari, al mateix nivell de la salut per seguir amb vida i poder treballar per menjar. Ja ho veurem una mica més endavant, però totes les persones de la família solien treballar per poder tirar endavant. Per poder prosperar. Per deixar de banda la gana. Per poder tenir una casa. Per que fills i filles poguessin estudiar o aprendre un ofici. En definitiva, per poder estar millor. Tot això aniria arribant poc a poc, a base de treball i esforç, però el primer era menjar, la resta no era ni urgent ni important, com ens explicava la Teresa B.:

«Tot el que guanyava li donava a la meva mare, eren molt pobres (...) jo feia hores extres i amb els diners de les hores extres... mes les feia per menjar jo, per un entrepà. He passat molta gana (...) No es mirava lo vestit o els peus, tot era per menjar (...)»

Aquests testimonis s'ajusten a la realitat de moltes famílies, no només de Castelldefels sinó de bona part d'una població, tant rural com urbana, que li va tocar de viure un període especialment complicat. Una generació que mira aquest passat des d'un present carregat de co-

ses, materialment parlant. Si la gana havia estat un problema, ara en molts casos és el sobrepès. Si el pa era un objecte de plegaria ara és està a l'abast de tothom. Ni de bon tros volem fer una interpretació triomfalista del present, ja que cauríem en el parany de veure el món i interpretar-lo només des de l'abundància material. No podem oblidar mai que van viure una dictadura amb una postguerra situada dins d'una guerra més gran que s'estava disputant també a territori europeu. Simplement, hem d'entendre com elles van viure aquell temps dins dels seus records de nenes per les quals l'únic important era menjar i treballar. Moltes d'elles, quan diuen que no volen tornar a aquells anys, estan recordant no tant amb el cap sinó amb l'estomac.

Néixer o migrar a Castelldefels

Tot i que, hem parlat de gana i de les penúries de la guerra i la postguerra, s'ha d'entendre que això no tothom ho va viure de la mateixa manera, ni amb la mateixa intensitat, com ja hem apuntat breument. Hi havia molts factors que podien fer que una persona o família estigués millor o pitjor. A Castelldefels, com a d'altres llocs del món, aquests factors són per exemple d'on vens, quina és la teva família i la teva fortuna, i evidentment, si eres home o dona. Tots aquests elements, influeixen i esdevenen encara més rellevants en un context com el que estem explicant. Si vens de fora, si ets nouvinguda, has de començar de zero amb la dificultat de conèixer poc el territori i la gent que hi viu. No tenir xarxa o que aquesta sigui petita, dificulta a la hora de trobar una bona feina o un bon habitatge. No oblidem que el boca-orella és la forma més efectiva de resoldre aquestes necessitats, especialment en un temps sense televisió, i molt menys alguna cosa semblant a internet. La radio i els diaris podien ser útils en cert sentit, però pràcticament tot el que tenia a veure amb el funcionament quotidià d'un territori petit es feia a partir de rumors que es propaguen dins la xarxa de relacions personals i familiars de cada persona. Per això, les persones migrades solen tenir més complicat els seus inicis.

Si a més el fet de venir de fora es sumava a altres elements com tenir pocs diners o estatus social i ser dona, la cosa es complicava més en-

cara. De fet, en el cas de les dones una de les poques vies que tradicionalment han tingut per un cert ascens social ràpid ha estat l'associació amb un home, el casament¹⁰. Si la posició familiar d'aquest és bona, la vulnerabilitat material de la condició de persona migrada pot reduir-se de manera notòria i sobtada. Entre les dones entrevistades, trobem un cas, com és el de l'Urbanita. Es va casar amb un integrant de la família Bou, cosa que li va a representar unes millors condicions materials. En el seu cas, la gana no té un protagonisme tan gran en el seu relat. No obstant el treball sí que va tenir una presència important, ja que va treballar de valent al negoci familiar, com veurem.

Com s'ha mencionat abans, l'ocupació del territori —el lloc on s'estableix l'habitatge— és un indicador significatiu (sovint simbòlic) de la posició social dins el municipi. En l'anàlisi d'aquest factor, també s'ha de considerar la cronologia. Moltes de les famílies de les dones entrevistades, arriben al municipi durant la dècada dels anys 30 per motius exclusivament laborals. En molts casos es van establir a masies i terrenys d'altra gent del poble, fent-se càrrec de l'espai i fent vincles sobre tot amb les famílies propietàries (vincles jerarquitzats, sense cap mena de dubte). La posició d'aquestes famílies migrades va estar determinada també pel desenvolupament de la guerra civil, on la pèrdua de la figura masculina (ja sigui temporal o definitiva) va representar un important condicionant en les capacitats de les famílies. Després de la guerra, les famílies que van venir a la dècada dels anys 40 i anys 50¹¹, es van trobar també amb un context força complicat, ja que hi havia menys bons espais disponibles. De manera que moltes van a terrenys escarpats i pedregosos (la construcció de primeres residències no començarà el seu enlairament fins l'etapa posterior). A més, comença a produir-se un cert excedent de mà d'obra, en un període de carències

10 El matrimoni com element clau pel benestar material, quan no supervivència, d'una dona de classe humil, és un fenomen freqüent de l'època contemporània al món «occidental», tal com ens mostren Tilly, Louise i Scott, Joan, (1987).

11 Algunes d'aquestes famílies, especialment als primers anys dels 40, van migrar per motius no exclusivament econòmics, tal com va descobrir Angelina Puig, en la seva pionera investigació al respecte (1990) i reflectida en el seu llibre (2019).

com és la postguerra. Com, diu l'Ana, l'arribada a Castelldefels encara a l'any 1957, va ser complicada, «no va ser flors i violes, no (...) Eren els anys de l'estraperlo, més gana que una altra cosa». Afirmava això, tot i que el seu marit treballava «sense descans» com a paleta.

Moltes de les famílies que havien migrat abans de la guerra o que eren del poble de «tota la vida», podien comptar amb una certa estabilitat material, especialment si disposaven d'un tros de terra, per petit que fos, que servia per cultivar i tenir bestiar. Tant la Clara com l'Anna, recorden no passar gana, perquè a Ca l'Alaió, on l'avi i avia feien de masoveres, tenien un ruc, cavall, cabres, conills i gossos, i tot i que havien de donar el millor de la collita al propietari, bona part de la producció era per la família. Eren anys en els que moltes famílies tenien carències materials no cobertes de manera exclusiva per la feina. Fins i tot, famílies amb homes amb professions de certes «garanties». Exemples al respecte els veiem quan els testimonis ens expliquen com la Guàrdia Civil anava a certes masies a buscar l'«aguinaldo» o el fet que l'agutzil del poble, també es dediqués a vendre gel en carro.

Però sens dubte, era el fet migratori l'element que condicionava del desenvolupament familiar, com ja hem dit. Reprenent el testimoni de la Teresa B. que «tanta gana» recordava:

«Vam arribar l'any 39 [ella tenia 8 anys], eren pobres com les rates, ara es diria immigrants o refugiats i no venien d'un altre país, venien del nostre propi país, de l'Aragó. Vam arribar mitjançant una tia i aquí ens vam quedar. Ens van dir a Cal Ganxo hi ha una masia que està buida, no hi ha ningú, però estava destrossada de la guerra i la van arreglar i hi van viure divuit anys. Baixava i pujava cada dia a sota la les vies a treballar als vegetals.»

La Maria, va arribar al poble al 1935, ja que el pare va venir a treballar a la Rocalla. La família, aleshores, es va establir en una habitació amb «dret a cuina», cosa que significava tenir una cuina de foc a terra (generalment de llenya) compartida amb la resta de famílies de la finca. Aquest era un model molt repetit per les famílies migrades durant els

anys de la guerra i postguerra. Com ja s'ha explicat, la guerra va significar un autèntic enfonsament familiar per la família de la Maria, conseqüència de la mobilització del pare, i la vulnerabilitat produïda durant la guerra es va traslladar als anys de la postguerra. Quan el pare va tornar definitivament, primer va anar a la muntanya a fer carbó i va provar de cultivar alguna cosa de manera amagada. La mare va anar a servir a una casa, però també la Maria es va haver de posar a treballar, ja que va començar a servir amb 11 anys, en una casa al carrer Muntaner de Barcelona, on havia de cuidar al nen d'onze mesos i a les tardes posar-se còfia i faldilla per obrir la porta a les senyores que venien a fer-se la manicura. Després, va servir a una casa de Sarrià, s'havia d'encarregar de cuidar una nena de 9 anys, també de netejar la roba i la casa, anar a buscar el menjar i fer l'esmorzar. I no va deixar de servir a cases fins que no van revifar una mica econòmicament. Com ella recorda, «mentre jo fregava el terra, la nena muntava a cavall a sobre meu». No sabem si això era una cosa freqüent o una cosa puntual, però va aparèixer al seus record i mostra com la postguerra no era igual per tothom.

La de la Maria, sembla una història clàssica d'una família humil de la postguerra, però no només de la postguerra. Fem un enorme salt en el relat, recuperem el testimoni de la Barbara, que ens explica com a la dècada dels seixanta, era comú que hi haguessin minyones a les cases de famílies joves d'estrangers de les urbanitzacions properes a la platja. Aquestes minyones vivien amb les famílies i portaven roba que les diferenciava. Eren dones procedents del sud i en algun cas també basques. Segons ella, una mica més endavant, va començar a adonar-se que al poble, de sobte, hi havia moltes dones demanant al carrer, cosa que no havia vist mai abans a Castella. La Barbara recorda que moltes d'aquestes dones eren les minyones que, un cop s'havien fet grans, no tenien res per viure, ni habitatge, ni tampoc havien cotitzat els anys de feina domèstica, quedant desemparades econòmicament parlant. Per tant, veiem un continu entre migració, gènere i vulnerabilitat.

No podem deixar de tenir present que la migració, en la major part dels casos, no és un procés que es fa per gust o per ànim d'experimentar coses noves. Tot i que hi ha testimonis que el recorden amb

certa il·lusió, la major part ens parlem d'un procés de dol per deixar el territori d'origen i també persones estimades. En moltes ocasions, les persones no venen amb tota la família, sinó de manera progressiva. Llega una primera persona y un cop te feina i lloc on establir-se , comença a fer de pont per la resta de la família. De vegades només fills/es i dona, d'altres cosines, tiets, avis, avies, i també paisans i paisanes. Generalment, les dones no migren per gust, sinó que segueixen a un home (marit o pare) o a les seves instruccions. En el cas de la Maria, la migració a Castelldefels ve determinat per la feina del pare. En el cas de l'Urbanita, va ser el seu germà el que va venir primer i al final va acabar aquí tota la família:

—Urbanita: El meu germà era guàrdia civil i estava en una casa que tenien hostes, com una pensió, el tinent el senyor Trinitat, la mestra, el secretari, gent així vivia i jo feia els llits, rentar els plats, les coses de la casa (...).

—Entrevistadora: Però, perquè va venir?

—Urbanita: El meu pare era telegrafista del poble i la meva germana era més gran però flirtejava amb un xicot [al poble] i no volia venir. «El meu pare va dir, saps què t'aniràs tu», «Ay jo, si jo aquesta gent no la conec de res, ni se res de res d'allà», «bueno però ja aprendràs» (...)

—Filla de l'Urbanita: A la casa d'hostes, qui manava?

—Urbanita: El meu germà es va enamorar de la filla de la mestressa (...) i se'n va fer novios i ella doncs...

—Entrevistadora: És a dir, que la mestressa necessitava algú que li ajudés, oi?

—Urbanita: Sí, havia de venir la gran però com no estava *ennoviada* em van dir de venir jo (...)

—Filla de l'Urbanita: Després van venir també les teves germanes.

—Urbanita: Sí van estar de minyones una aquí a la *panaderia* Vives i l'altra allà a Montemar amb una senyora, després també els pares per ajudar també.

Sentint la història de l'Urbanita, no només és interessant per ser una història de migració de gent modesta, sinó també totes les relacions de

gènere que hi ha pel mig. Per començar, tal com ho explica sembla que només la voluntat del seu germà tingués rellevància a l'hora d'establir una relació afectiva amb la filla de la mestressa. En cap moment diu «es van enamorar», sinó que es planteja com una cosa que sorgeix d'ell. Segurament, és una qüestió d'ús del llenguatge sense més (ni menys). El més interessant però, és el paper de les dones entre les famílies. Tal com s'explica sembla que, com conseqüència de la relació entre el germà i la filla de la mestressa, fos la família d'ell la que aportés una altra dona a fi de cobrir el forat que representava la relació per l'economia del negoci familiar.

Un altre exemple és el de la Naturaleza, que va venir també per la feina del seu marit. Ella havia començat una relació «epistolat» amb ell i no es van conèixer en persona fins deu dies abans del casament. El era guàrdia civil i vivia a l'Ajuntament amb «todos los guardias civiles solteros y también algunos casados (...) y también el jefe, el Sierra». Ella va venir amb ell un cop es van casar i van començar la cerca d'habitatge. Van passar per varis fins que van acabar en Vistalegre. Al poc temps, va venir a viure amb ells la cunyada i la germana, i més tard el germà. No obstant això, ella volia que vingués la mare:

«Yo no pensaba más que en mi madre que estaba siempre enferma y que no paraba de trabajar de pueblo en pueblo (...) yo no hacía más que llorar y mi marido dijo “esto no puede ser! Dile a tus padres que se vengán” pero mi hermana y mi cuñada dormían en el salón ¿dónde los iba a meter? (...) hasta que se le quedó una casa vacía a una vecina y le dije “no la alquiles que me la quedo” y por fin me pude traer a mi madre y a mi padre del pueblo. Con treinta baúles más grandes que esta mesa (...). Después acabaron viniendo mi tío y mis primas también. Mi tío yendo a Barcelona a trabajar en el cine (...) vino también el ahijado de mi madre, después las mujeres y sus familias.»

El que ens explica la Naturaleza, és una història de migració progressiva a partir de xarxes comunitàries, com ha passat en molts altres

llocs de Catalunya durant la dictadura franquista¹². En aquests cas és una migració més tardana, ja que estem parlant de la dècada dels seixanta. Per tant, la postguerra començava a quedar enrere, i si bé es cert que hi ha menys espais disponibles també ho és que és una època en la qual comença a desenvolupar-se la transició del Castelldefels poble al Castelldefels ciutat. A més, en aquest cas, la migració no implica només una persona o una família sinó una part considerable de la xarxa relacional.

Però no sempre és així. No tothom pot portar-se a les persones estimades. En el cas de la Rosa, ella va venir amb el seu marit que també va trobar feina aquí. La situació al seu poble no era la millor i els seus records d'infància estan marcats per unes condicions molt dures de treball, però tot i així, ella no volia separar-se de les persones que estimava:

—Entrevistadora: ¿Usted recuerda venir con alegría, con ilusión? ¿a usted le apetecía venirse?

—Rosa: No, no me apetecía, porque yo me dejaba mis hermanas atrás, pero claro mi marido se había venido y me tenía que venir. Pero yo lo pase muy mal, dejé mis hermanas atrás que estamos como uña y carne de toda la vida juntas y venirme yo aquí sola, pues lo pase muy mal. Llegué que había una vecina buenísima y yo decía «es que estoy muy triste que me acuerdo de mis hermanas» y me decía «vamos vente, que vamos a comprar que yo te acompaño». Era fantástica y así me fui acostumbrando a poco a poco. Hasta que me he quedado aquí y ellas allí.

Entre tots aquests relats ens trobem com les dones expliquen les dificultats de les famílies migrades en els seus inicis al poble. Sovint arribaven a cases com les que explicava la Maria, amb només una habitació, sense lavabo, ni cuina pròpia, amb carències com la de l'accés a l'aigua (problema estès al poble fins ben entrada la dècada del cinquanta) i una situació de temporalitat que en molts casos es

12 Puig, Angelina, 1990.

dilata molt en el temps. Però el que estava darrera de la migració era tractar de tenir un horitzó millor per la família. És simptomàtic com en molts relats apareix la voluntat de mares i pares de que els fills/es puguin tenir unes perspectives de futur més amples que les que ells/es van tenir. Així, la Ludi explica com van marxar de Toledo ja que...

«...mi padre decía que en el pueblo iban a ser lo que él, Molinero y el quería un oficio para sus hijos (...) Por mucho que yo le haga a mi hija, aún no le hago lo que hizo mi madre por mí.»

Un darrer element que hem de tenir present en aquest apartat, és l'escassa barreja entre persones de diferents territoris de Castell-defels. Si ara Vistalegre o Can Roca són considerats barris del poble sense cap mena de dubte, cal tenir present que això no sempre ha estat així. Va haver un temps en el qual cada casa estava aïllada de la resta i els barris encara no existien com a tal, amb algunes excepcions. Aquesta separacions implicava poques relacions entre gent de territoris diferents i fins i tot, una relativa diferenciació social. Com ens explica la Ludi, poca gent del «poble» va venir a viure a Vistalegre al començament. A més a més, existien consideracions xenòfobes vinculades a la procedència i inevitablement a la posició econòmica de les famílies migrades, que eren majoritàries en els barris que començaven a agafar forma més enllà els temps de postguerra. En els relats, ens trobem com en moltes ocasions era freqüent tenir una mirada pejorativa i essencialista de famílies andaluses, murcianes o extremeñes. Famílies considerades forasteres i catalogades de la mateixa manera, ja fos com «xarnegues», «andaluses» o «murcianes». Fent servir aquests conceptes com una mena de categories genèriques i generalment despectives. Aquesta consideració la veiem en les resistències de les famílies als casament de les seves filles o fills amb famílies de procedència «surenya». El cas de l'Urbanita exemplifica perfectament aquesta qüestió: «la meva sogra al començament no em volia. Era sevillana i era pobre. Molt treballadora, però pobre. Sort que era treballadora».

Fotografia 4: Montserrat Carreras, anys 50.

Fotografia 5: Maria Teresa Yll al ball infantil que es feia al centre cultural que estava a l'antiga Av. Triomfal, actualment, Av. Constitució. Any 1957.

Aquestes reticències cap a l'alteritat s'han mantingut fins a dia d'avui, i les trobem durant algunes de les entrevistes o en els moments previs o posteriors a l'enregistrament. Aquestes reticències s'han manifestat en forma de comentaris respecte de la població migrada (ara amb llocs de procedència més allunyats), i amb la qual es fa un exercici d'allunyament a partir de discursos de distància cultural, semblants als que abans patia la població andalusa, murciana, etc., considerant que són totalment diferents «als d'aquí».

Fotografia 6: Barbara Schwartz a la dècada dels 70 amb una parada de llibres.

Per un altra banda, hem trobat un espai de separació especialment significatiu, concretament el de la població de les urbanitzacions properes a la platja i la resta del poble. La Montserrat, ens explica com aquesta població no tenia pràcticament relació amb la resta del poble, de fet, en tot cas podien pujar a comprar el pa al forn i poc més. No hem trobat gaires testimonis que ens hagin parlat de relacions amb persones d'aquest barri, tret de les pròpies vivències a la platja o a prop d'aquesta. Pel que fa a la gent procedent de Barcelona i de fora, és inte-

ressant com la Teresa B. en parla, «eren més finolis, que et menyspreaven i et consideraven inferior. Però eren *tontos* i els enganyaves amb qualsevol cosa». També la Maria Victòria que explica que sí es trobaven al cine. Son espais puntuals, tal com s'explica a l'obra *Castelldefels. Temps d'Història*, la població «barcelonina», tenia espais propis de socialització, al voltant de la pròpia zona de platja. Aquesta població anirà progressivament retirant-se del territori castelldefelenc a partir de la dècada dels seixanta: «van desaparèixer quan es comença a masificar»¹³. Son barris on el que destaquen són les segones residències: Montemar, Bellamar i Poal, can Bou i la Pineda.

Aquesta manca d'interacció es fa més notòria amb la població de nacionalitat diferent. L'únic testimoni que ens parla al respecte ho fa confirmant aquesta separació. La Barbara, amb altres dones alemanyes, feien recollida de diners durant el nadal a patir d'un mercat de segona mà. Els diners que recaptaven, eren destinats a alguna dona en situació de necessitat. Explica que per portar-lo a terme, es comunicaven i s'entenien amb les dones espanyoles, però cap d'aquestes es vinculava o semblava voler donar continuïtat a l'activitat. La Barbara entén que la situació de les dones espanyoles era diferent de les alemanyes, les quals tenien una millor situació econòmica i més formació acadèmica, en general. També estableix una certa diferència amb famílies d'altres procedències com franceses o angleses, que no «participaven de res», mentre que les alemanyes sí que anaven a les festes del municipi i fins i tot organitzaven les seves pròpies festes com l'Oktoberfest.

L'escola i la formació femenina

L'escola és un lloc fonamental en la història personal i comunitària a qualsevol indret de Catalunya. L'escola acompanya la història personal de qualsevol persona i té una dimensió importantíssima dins els territoris on es troben. És un espai d'aprenentatge, però també on es fa comunitat, ja que no només s'hi troben les nenes i els nens, sinó també

13 Campmany, Josep; López, Albert; Navarro, Jordi; Sanahuja, Dolors; Sanz, Montserrat, 385: 2003.

les seves famílies. Per tant, l'escola és un espai bàsic de socialització, on els infants aprenen continguts teòrics, però també aprenen, assagen i interioritzen normes socials en col·lectiu, més enllà de la família. És també un espai on aprenen a relacionar-se amb persones adultes fora del seu nucli familiar, amb un tracte quotidià, de respecte i autoritat. Una autoritat molt diferent a la que potser trobem ara, com ens recorda la Antonia «és que abans se li tenia respecte al capellà, al farmacèutic, al practicant i al mestre. Ara no sé té respecte ni a Cristo».

A més, és un dels grans projectes de la il·lustració com mitjà de situar als ciutadans i ciutadanes en un mateix punt de partida en l'adquisició de coneixements. Per tant, és un lloc a partir del qual poder aconseguir una oportunitat de projecció social mitjançant l'esforç. En principi, l'escola és oberta a totes les classes socials, sense exclusió de gènere. En el cas espanyol, les dones van ser incorporades a l'ensenyament formal obligatori al 1857, amb la Llei d'Instrucció Pública (Llei Moyano), en un moment en el qual l'analfabetisme femení era del 90,4% i es mantenia encara en el 49,24% a començament de 1930¹⁴. La importància de l'educació i el dret a la instrucció, ha estat una demanda específica de les primeres referents del feminisme, des de Wollstonecraft fins Emma Goldman, passant per Concepció Arenal, Teresa Mañé i grups específicament de dones com *Mujeres Libres* durant la Segona República. Per totes aquestes dones, l'educació era un element clau perquè les dones poguessin sortir de la foscor i el desconeixement i donar-les un horitzó de satisfacció intel·lectual i autonomia personal.

L'educació i la formació femenina però, no va gaudir d'un temps favorable durant la dictadura. Primer de tot, per les pròpies necessitats materials de la immediata postguerra, ja que les necessitats de moltes famílies passaven per sobre de la formació de filles i fills. Efectivament, durant la dècada dels 40 la situacions de necessitat i mancances que vivien moltes de les famílies implicava que l'escola no fos una prioritat o si ho era, estava condicionada per les carències materials i emergències del moment. De manera que per les famílies

14 Beltrán, Francisco; Díez, Alfonso, Martínez Julio i Tirado, Daniel, 2019.

les noies eren més útils «ajudant» a casa, quan no directament treballant fora de la llar. A més, tampoc ajudava aquesta sensació que ens han transmès en la qual tampoc semblava que aprenguessin gaire cosa a l'escola i per tant, l'educació que s'impartia a les escoles perdia valor de cara a les famílies. Això ens porta a una altra explicació vinculada amb la pròpia naturalesa de la dictadura. Durant el franquisme se dificultada (fins i tot, s'impedia) l'emancipació femenina, ja que aquesta qüestionava la societat orgànica de l'època, on cada membre o grup de la societat tenia un paper i rol molt específic i concret, cosa que es manifestava en la qüestió de l'educació, incidint amb un trencament amb el període republicà, tal com expressava, per exemple, Francisca Bohigas, mestra, inspectora d'ensenyament i única dona diputada pel partit de dretes Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA):

«Las maestras a quienes se encomienda esta tarea no son las mismas de antes de 1936 (...) La niña ha nacido para el hogar. Como educáis a futuras madres, no debemos perder de vista que toda nuestra acción escolar va encaminada a dotar a la niña de los recursos necesarios para gobernar, moral y económicamente, el hogar. La educación específica de la mujer para esposa, madre y educadora de los hijos debe iniciarse en la Escuela Primaria. Es preciso que vosotras, maestras nacionales, estéis orientadas acerca de cómo puede gobernarse un hogar para así guiar a vuestras alumnas¹⁵.»

Com il·lustra Bohigas, la formació de les nenes estava absolutament orientada a la funció domèstica i, en tot cas, a un tipus de feines que no representessin un conflicte amb aquest mandat de gènere. Això és el que vam trobar-nos a Castelldefels entre les dècades dels 30 i 60. Una formació diferent entre homes i dones, juntament amb uns condicionants que van determinar les possibilitats de les dones en l'àmbit de l'educació, la formació i, inevitablement, en el món laboral.

15 Bohigas Gavilanes, F. (1941). *Hogar*, Madrid, Gráficas Reunidas, p. 57.

Tornem a reconstruir el relat de manera cronològica. Per començar, no tenim testimonis amb records específics de l'època republicana relatiu a l'escola, la major part del que ens hem trobat fan referència al context de guerra i sobre tot a la dictadura franquista. Per tant, el primer amb el que ens trobem és un context marcat per carències i necessitats de la guerra i la postguerra, de manera que cada família era determinada per les seves possibles necessitats. Tot i que hi havia famílies que feien l'esforç de portar a les seves filles a l'escola, les condicions materials marcaven la permanència dins la institució. Cada cas és diferent, des de nenes menors de 10 anys que ja no van a l'escola a algunes que ni tan sols hi van anar mai; d'altres que els hagués agradat molt anar-hi i algunes que no hi volien anar i que, fins i tot tenint l'oportunitat d'estudiar, preferien treballar. A més, és interessant remarcar com les famílies majoritàriament prioritzaven la permanència dels nens davant les nenes, es a dir, si algú havia de tornar a casa a ajudar, eren les nenes i si algú podia continuar estudiant, eren els nens, cosa que té lògica dins dels valors projectats per la societat del moment i pel fet, gens menyspreable, que els homes podien aspirar a feines molt millor pagades.

En el cas de la Maria, ella no va tenir gaires opcions de triar. Nascuda al 1927, amb 8 anys la van treure de l'escola ja que la mare necessitava de la seva ajuda. Lo que podia haver estat un fet temporal va esdevenir estructural per la guerra i la marxa del pare al front. De fet, les dones més grans recorden com des de finals dels 30 i durant la dècada dels 40 no eren temps propicis per anar a l'escola. Així per exemple, la Rosa ens explica que no va poder anar al col·legi de petita, tot i que la seva infantesa no la va viure a Castelldefels:

«Yo no he ido al colegio. Y no me da vergüenza. Mi padre y mi madre sabían mucho y nos enseñaban de noche porque de día nos mandaban al campo.

»Mis hermanos estudiaron, pero las mujeres no, porque decían que no les hacía falta. Porque tenían esa mentalidad. Pero mis hermanos iban a los colegios pagando (...) todavía siento rabia. Porque yo quería ir al colegio.»

Cosa semblant li va passar a la Carmen, ella volia estudiar però «no podia ser». D'altres dones sí hi van anar, però només un temps. Així per exemple la Carme i la Francesca expliquen que hi van estar una temporada: «fins els 14 anys anaven a treballar a casa que hi havia molta feina hi van anar a fer manats, molts manats. Ara tothom vol estudiar i a nosaltres ens volien per ajudar. Ningú et preguntava si volies estudiar.» En el cas de la Teresa A., va començar a l'escola de Castelldefels i després la van portar a les «Dames Negres», però ho va estar gaire temps, ja que era necessària a casa: «la meva germana es va casar i la meva mare anava a vendre i 'qui es feia càrrec de la casa?». Va deixar definitivament l'escola cap als 11 anys, però sense recordar exactament l'edat. Ella també treballava al camp i ajudava a la mare que poc després es va posar malalta i la necessitava a casa encara més. La Irene també ens explica que tenia molta feina com per poder a anar a l'escola «jo sempre treballar, treballar i treballar». En el cas de la Montserrat, ella podia haver continuat anant-hi però preferia estudiar, així als 13 anys va deixar d'estudiar. En el seu cas, les circumstàncies familiars li feien poder triar i haver pogut continuar estudiant.

Però, com era l'escola per les nenes de Castelldefels? Quins records tenen? Què aprenien? Quines coses agradaven i quines no? Les dones més grans encara recorden que no havia edifici d'escola, les classes es feien a la rectoria de mossèn Josep Maria Homs. Durant la segona república es comença a construir una de nova, la qual no s'acabarà fins el final de la guerra, durant la qual s'havien produït importants destrosses¹⁶. Així, la Carme i la Francesca recorden que el mossèn les donava les classes mentre veien com poc a poc es construïa l'edifici, que es va acabar de construir al final de la guerra. La resta de dones entrevistades, que van viure de ben petites a Castelldefels, recorden que van anar a la «nova» escola, anomenada Lluís Vives. Aquesta tenia carències materials notables; com per exemple, el fet que fins la dècada dels 50 cada alumna havia de portar de casa la cadira on seure, la Maria també recorda portar caliu de casa per no passar fred als peus. Davant

16 Campmany, Josep; López, Albert; Navarro, Jordi; Sanahuja, Dolors; Sanz, Montserrat, 365:2003.

l'edifici de l'escola hi havia un til·ler que moltes dones recorden com la Ramona. Aquest record, més que significar una cosa anecdòtica, està vinculat amb un fet anecdòtic:

«Cada tarda [la mestra] ens feia sortir a tres amb una escala per agafar flors del til·ler (...) Ara han posat un altre arbre, havien d'haver posat un til·ler, si m'ho haguessin preguntat a mi, jo hagués dit de posar un til·ler.»

En aquest nou edifici l'educació era segregada, cosa que implicava la separació física de nens i nenes a cada ala de l'edifici, tal com es va projectar dins la dictadura franquista. En paraules de la Maria Teresa:

«Nens i nenes no anaven junts com ara. Al parvulari, amb doña Manolita, una dona maquiíssima, sí que hi anàvem nens i nenes, però de més grans passàvem a doña Maria. Després van tenir una altra mestra, que desgraciadament va morir aviat, doña Josefina.»

La figura de la mestra està indissolublement lligada al record de l'escola. Efectivament, algunes dones recorden a la mestra doña Manolita, que segons els testimonis «era molt bona» i moltes conserven un bon record. Més endavant tenien a la mestra Maria Larrea, qui sembla va exercir durant força anys a l'escola de Castelldefels, com a mínim, fins els anys 60 si tenim en compte els testimonis de les dones més joves que també la recorden com a mestra. En principi, la Maria Larrea va viure en una de les cases de mestres que es van fer davant de l'escola, tot i que hi ha testimonis que diuen que de vegades venia de Barcelona. La majoria de les dones no guarden un bon record d'ella o en el millor dels casos no en parlen gaire, i fan menció a la seva severitat i l'ús de violència física. L'Anna explicava que la mestra tenia un anell amb una rosa de França i que quan pegava, les deixava la marca a la galta. Cal dir també, que aquest tipus de càstigs era força normal en l'època i es van mantenir durant força temps. De fet, en Àngel, fill de la Naturaleza, recorda com en una reunió de la seva escola (entre els 60 i 70) on assiti- en pares i mares, fills i filles i el professorat, un pare va dir a aquests «si

tiene que pegar a mi hijo, pégele». Per tant, ens trobem en un període on l'exercici de l'autoritat sovint implicava l'ús de la violència i és un element normalitzat sense cap mena de qüestionament.

Fotografia 7: Montserrat Carreras (al centre) amb les companyes d'escola, anys 40.

Tornant a la professora, algunes dones també recorden que no era mala professora, però que només parava atenció en les alumnes que eren bones estudiants. També recorden que no dedicaven tot el temps a l'estudi. Si la Ramona ens explicava que les feia recollir flors del til·ler, d'altres recorden com els donava diners per anar a fer encàrrecs com comprar beguda (vi concretament, cosa que ens han explicat algunes dones) o que les posava a fer manats d'herba per a conills. De fet, en els records de moltes dones s'ha transmet la sensació de que no s'aprofitava gaire el temps a l'escola, cosa que afavoria l'abandonament escolar. De fet, aquest va ser un dels motius pel qual van canviar a la Teresa A. a les Dames Negres, ja que no semblava que l'educació rebuda a l'escola de Castelldefels fos la més profitosa per la seva filla. Precisament la Teresa A., ens va explicar que van haver queixes de pares i mares perquè les famílies estaven descontentes amb l'educació que les seves filles

rebien a l'escola. Al documents de l'arxiu no hem trobat res al respecte i hem de ser molt cautes a l'hora d'interpretar els records d'una infantesa tan llunyana. També hem de ser conscients que les condicions del professorat segurament estaven força lluny d'esser les millors possibles. Un clar exemple, ens el fa arribar la pròpia Teresa A. quan (parlant de la gana de la postguerra) va reproduir una dita que segurament resumeix molt bé l'època de la postguerra i de la situació del cos de docents: «tinc el record [de petita] de passar més gana que un mestre d'escola». Potser no cal afegir molt més.

Per una altra banda, les diferències en l'escolarització no només implicaven la separació entre nenes i nens. Algunes dones explicaven que també hi havia distincions dins les aules. Com explica la Remei, «ara surto amb unes amigues que també veníem al col·legi i recordem com a les més llestes [la mestra] les hi posava al mig i les que no tant, doncs a un cantó». No era l'única diferència de l'època, la Teresa A. recorda que a les Dames Negres a Barcelona, les nenes amb més diners hi anaven amb vestit i la resta amb brusa i faldilla. Per tant, ens trobem amb força desigualtats dins l'àmbit acadèmic i que fan referència a diferències de gènere i diferències de procedència social i que aquestes es manifestaven de diverses formes.

Sobre el coneixements adquirits a l'escola, podem dir com les dones entrevistades, no recorden massa bé quins eren els continguts que aprenien, més enllà de llegir, escriure, i una mica de matemàtiques i geografia i la divisió del temps: «pel matí feien classe i a la tarda labors», explica la Ramona. Es a dir, que havia una part del dia molt específica on aprenien aquests sabers considerat de dona i que havien de servir per, recuperant la cita de Bohígas «governar el hogar». Aquest aprenentatges han estat més recordats i evidentment han estat més útils dins les possibilitats de desenvolupament que van tenir a les seves vides. Per una altra banda, poc ens han parlat d'assignatures que els agradessin més o de coneixements amb continuïtat fora de l'escola, més enllà de les «labors» i considerant també algunes excepcions. La Teresa B., per exemple, sí ha explicat que a ella li agrada molt fer sumes i llegir, i que ho feia a casa.

En la major part del casos, els records de l'escola estan vinculats a fets anecdòtics. La Ramona recorda que van portar a algú que representava el Buffalo Bill a fer un espectacle al pati; o com totes anaven amb bates blanques i un dia van anar al carrer amb banderetes d'Espanya per que passava Franco. Un fet molt recordat era l'esmorcar al col·legi. La Maria Teresa, ens parla com durant un temps els donaven una llet amb pols «Cada matí per esmorzar ens donàvem llet em pols, dels americans i un tros de formatge, em recordo que era groc, groc, groc». Tant la Maria Teresa com la Ramona expliquen com aquesta llet venia dels «americans». Com explica aquesta última, no era especialment gustosa:

—Ramona: Cada dia ens repartien llet, unes cassoles gran s en llet en pols, que portaven els americans i mantega. Aquella llet no m'agradava gens, era dolentíssima. Hi havia altres noies que portaven d'amagats, cafè o *algo* per posar-li. Ens donaven que venia dels americans, després de la guerra para ajudar-nos. Aquella llet no m'agradava i la professora es va posar com una *fiera* contra mi «desagradecida. Además que los americanos nos envían la leche para que estéis bien nutridos»... em va quedar molt a dintre aquesta experiència (...).

—Entrevistadora: És curiós això, ja que al poble hi havia vaqueries que venien llet de vaca, oi?

—Ramona: Sí, sí, però tenien aquella llet que donaven els americans per fer-nos un favor.

Efectivament, aquesta llet formava part de l'ajuda estatunidenca que va rebre Espanya entre 1954 i 1968, dins del programa d'Ayuda Social Americana a Espanya, gestionat per Càritas i que formava part del conegut Plan Marshall. Entre els productes agrícoles estaven la llet en pols «alimento principal», però també formatge, mantega, oli de llavors de cotó, mongetes, blat de moro, farina de blat i de blat de moro, arròs i pastes¹⁷.

Per tant, sembla que en relació a la formació acadèmica poques tenen un record de profit. De fet, moltes dones tenen un mal. Com la Ra-

17 Braciela, 2000, i Mínguez, 1994.

mona: «jo tinc un mal record... quan vaig sortir no vaig voler continuar estudiant». Potser a conseqüència d'això, potser per les necessitats de les pròpies famílies, potser per la manca d'horitzó, o potser una mica per tot, ens trobem amb uns relats de poc interès cap els estudis, almenys en l'etapa obligatòria. La Remei deia que no l'agradava l'escola i la Antonia deia que tampoc, i que mai havia llegit un llibre. No obstant, li vam preguntar si alguna vegada havia tingut temps per llegir, i la seva resposta va ser que «no». Segurament sí havia pogut trobar el temps per llegir-ne algun, però la seva resposta és simptomàtica respecte de l'interès personal que ella podia tenir ella en particular, però també de la disponibilitat de temps de les dones en general. En el seu cas, ella treballava a casa ja des de ben petita, amb un negoci familiar de lleteria del qual era una de les encarregades, adquirint responsabilitat conforme anava creixent i que se sumava a les tasques que com a dona havia d'assumir. En el seu cas, com en d'altres dones, considerava que «estava feta» per treballar. Un altre exemple és el de la Irene, que ens diu que el que ella volia era «treballar, treballar i treballar». Efectivament, la seva vida, com la de moltes altres, va ser així.

Fotografia 8: Antonia Porcar i la seva mare tornant a casa seva, finals dels 50 inicis dels 60.

Tots aquests exemples van en sintonia amb el que sembla que és el més comú d'aquells anys, que les dones anaven a l'escola com a molt fins els 12 anys, edat amb la qual finalitzava l'educació primària obligatòria. En general, expliquen que acaben aquesta etapa —si no abans— i es posen «ajudar» a casa o a treballar fora. Recuperant a la Ramona: «es van acabar els estudis, i cap a casa a ajudar (...). O com diuen la Francesca i la Carme, «ara tothom vol estudiar i a nosaltres ens volien per ajudar». No deixem de passar per alt, l'ús de la paraula «ajudar», que roman en l'imaginari i en el vocabulari d'aquestes dones.

En el següent capítol veurem què volia dir realment allò d'«ajudar», però abans hem de fer alguna menció a famílies que sí volien que les seves filles estudiessin i que feien esforços en aquest sentit. Per exemple, la Naturaleza provenia de família d'artistes i valoraven molt l'educació, ja que al cap i la fi, formava part de la forma en la qual la família es guanyava la vida. La companyia de teatre que tenien anava de poble en poble, i tenien una persona, «el apuntador» que feia de mestre i ensenyava a nens i nenes coses bàsiques com l'alfabetització. No és l'únic cas, tant el pare de l'Anna com el de la Carmen volien que les seves respectives filles estudiessin. El mateix va passar amb la Maria Teresa, que explica com la van enviar a un internat perquè la seva mare volia que estudiés, ja que ella (la mare) no havia pogut fer-ho. Finalment, la van treure perquè patia molt en aquesta situació d'interna, sense veure a la família. Com ella explica, anar a l'internat implicava una separació molt forta de la família:

«Tot i que jo tenia molta sort magnífica, a mi en venien a veure els dijous i els diumenges, però havia nenes que hi eren des de l'octubre i no se n'anaven fins el juny. Només podíem sortir dos dies, el dia del pare i el de la mare [a més del nadal i la setmana santa]. Vaig dir que només continuava a mitja pensió, entraves al matí i tornaves a la nit. A ma mare no li va semblar bé, ja que clar... una nena de 14 anys anar fins a Sarrià, fent transbord... [em va dir] et quedes aquí, i hi vaig estar aprenent a bordar fins als 16 anys.»

Un cop va sortir de l'internat, va estar un any a casa aprenent a brodar i més endavant, ja amb 16 anys, va anar a estudiar secretariat a

Barcelona. El matrimoni però va aturar la seva projecció laboral, almenys fins que els fills van ser grans. Com veurem al capítol «Cuidar i treballar», fins que les «obligacions» de la no quedessin cobertes, la incorporació al món laboral era una cosa secundària.

Més enllà de l'ensenyament obligatori, qui podia estudiar era generalment per aprendre un ofici i era una sort si li agradava i més encara si la família podia acompanyar d'alguna forma aquesta vocació. Per tant, eren estudis pràctics, que conduïen a una professió i, a curt termini, un mitjà econòmic, si més no fins el matrimoni. Així, l'Anna va entrar d'aprenenta a una perruqueria amb 11 anys, i més endavant també va aprendre a una acadèmia de Barcelona a fi d'acreditar-se i poder regentar ella la seva pròpia perruqueria, de la qual se'n va ocupar fins la jubilació.

També la costura i el bordat s'aprenia a l'escola, com ja s'ha esmentat, ja que formava part dels coneixements que totes les noies havien de saber en el seu rol de gènere. Un altre lloc on s'aprenia era a casa, de la mà de les mares i àvies, però si pretenien «professionalitzar-se» havien de buscar formació específica. L'Urbanita per exemple, que li agradava molt bordar, va anar durant dos anys en bicicleta fins a Gavà «on les monges», per aprendre més del que sabia. Un altre cas va ser el de la Maria, que també va començar a anar a Gavà:

«Jo volia sàpigues més del que ensenyaven a Castelldefels... no se com em vaig assabentar que a Gavà hi havia un taller que ensenyaven... un dia vaig anar amb la meva mare però costava 30 pessetes al mes ensenyar-me i 30 pessetes al mes el tren. La meva mare va dir, et dono 30 pessetes al mes (...) i anava i tornava a Gavà cada dia a peu.»

Un altre exemple és el de l'Ana, que també volia anar més enllà i aprendre patronatge de manera professional. Explica, amb tot de detalls, que ella va aprendre amb el Sistema Martí, i relata quin grau de precisió havien d'assolir si volien obtenir el diploma oficial, cosa que ella recorda amb especial orgull quan diu que li van atorgar el títol amb «sobresaliente de honor». Prèviament, va tenir la possibilitat d'estudiar a una escola de costura de Logronyo, a on hi va anar sense els seus pa-

res, fet força extraordinari per a l'època (estem parlant de l'any 1955) i que ho va poder fer perquè tenia els seus tiets que vivien a la capital riojana. Cal remarcar que cosir era una activitat fonamental en aquella època: «Abans era important cosir ja que la dona ho havia de saber fer tot. No havia tanta roba, havien sortit d'una guerra i una postguerra», explica l'Ana, qui va ser una de les mestres de costura per a moltes generacions de dones castelldefenques. També va ensenyar a la seva filla, però no al seu fill, ja que els «homes no fan aquestes coses».

Tot i així, el mandat de gènere, regia també l'educació que es rebia i qui la rebia. Efectivament, si hi havia alguna possibilitat, per petita que fos de poder estudiar, les famílies no dubtaven en facilitar que fossin els nois els que continuessin estudiant, per sobre de les seves germanes. Com explica la Ramona, «no era costum preguntar les noies si volien estudiar», almenys a ella no li van oferir de continuar. Mes específic és el cas de la Rosa, que explica que quan els seus pares econòmicament van estar millor, van enviar a estudiar als seus germans, pagant fins i tot, però no a elles (les filles), perquè el pare considerava que havien de quedar-se ajudant a casa. Ella ni tan sols va anar a l'escola, i en el seu testimoni encara perdura el sentiment que li va provocar això: «todavía siento rabia. Porque yo quería ir al colegio». Però valora que els seus pares, que sí sabien llegir i escriure, els ensenyaven als vespres, quan ja havien acabat amb les tasques del dia.

Tanmateix, els temps van anar canviant i trobem diferències entre les dones més grans de la mostra i les més joves. Les més grans, sovint van deixar d'estudiar i van treballar fora de casa fins que es van casar i ja després, es van dedicar a les cures i les tasques domèstiques. Algunes de les més joves, les que van poder, van tornar a estudiar quan es van fer més grans i els seus fills i filles no requerien tanta atenció. En altres casos, com el de la Maria Victòria, ella sí va poder estudiar, és conscient d'aquesta «sort», tot i que no va poder estudiar per a ser mestre, que és el que volia. El pare no li va deixar, però posteriorment sí que va permetre a la seva germana petita estudiar el que ella volia. Com deia ella mateixa, «els temps canviaven» i segurament, ella li havia obert una mica el camí a la seva germana.

Fotografia 9: Ana Martí, Castelldefels, anys 50.

Des de l'atalaia del present, moltes d'aquestes dones ens diuen que va ser una errada no estudiar i haver-se posat a treballar tan d'hora. No obstant, sembla complicat que haguessin pogut fer-ho i sobretot, que les seves famílies haguessin pogut donar la cobertura necessària. També sembla complicat que haguessin pogut evitar les formes en les quals el mandat de gènere limitava i frustrava les seves aspiracions i projeccions laborals. Fins i tot, podem pensar que si ho haguessin fet, en la major part dels casos, la formació obtinguda, s'hagués quedat abandonada en un calaix o penjada en la paret d'una habitació. Però algun rum-rum va romandre en aquestes dones, que van tenir molt clar que volien que els seus fills i filles estudiessin. Que fossin «més que elles», que les transcendissin. En aquest sentit, és interessant veure com algunes han agafat a les seves filles com a referents. Filles que sí van poder explorar els seus límits gràcies al suport, ara sí, de les famílies. Potser la pròpia Ramona és un cas paradigmàtic. Tot i haver tingut una mala experiència, quan mira al passat hagués canviat tot això:

«Si tornés a néixer seria molt diferent la meua vida, per començar per fet d'estudiar tinc molta enveja sobre tot a les dones que estudien i tiren endavant, per exemple la meua filla (...) va començar estudiar aconseguir treure una plaça d'administrativa i ara està estudiant econòmiques per poder anar més lluny en l'administració (...) i penso "jo a una l'altra vida vull estudiar (...) quan de temps he perdut". Aquesta és la meua frustració com dona, perquè potser com home l'hagués aconseguit i com dona no ho vaig aconseguir, però no m'ho van oferir. Al meu germà sí i va ser mecànic com el seu pare.»

No és un cas aïllat, en termes semblants ens parla la Rosa, que diu que ella hagués sigut com la seva filla, amb carrera universitària. O la Antonia, «jo sempre dic que els meus fills m'han ensenyat a viure. M'han educat a mi els meus fills més que els meus pares». A manca de referents en el passat, de mares i avies, aquestes generació ha trobat els seus referents en el futur, en les seves filles i netes, moltes de les quals sí van poder obrir les ales.

Cuidar i treballar

Com és inevitable, les limitacions dins l'àmbit educatiu es van reflectir a l'àmbit laboral, on s'arrossegava una forma d'interpretar el treball femení que provenia del segle anterior. Durant el segle XIX, la mentalitat i les normes liberals van anar consolidant la construcció d'esferes diferents de la vida en comunitat. Com és sobradament conegut, es va consolidar la construcció del binomi públic i privat (o domèstic), considerant espais absolutament independents l'un de l'altra i separats en base al gènere. D'aquesta manera, les dones havien d'ocupar i responsabilitzar-se de l'espai de dins de casa. Mentre que els homes es desenvolupaven dins de l'espai públic. No obstant això, aquesta divisió tenia fissures, ja que eren els homes els que tenien tota l'autoritat en totes dues «esferes». A més a més, les dones havien d'ocupar també l'espai públic, ja fos per aconseguir queviures, per netejar la roba als safareigs públics o perquè havien de treballar a les fabriques i als tallers. De manera que, aquesta construcció liberal, responia a una nova forma de consolidar la subordinació de gènere, que es va reforçar amb els diversos codis legislatius —en el cas espanyol, amb el codi civil de 1889— i especialment amb els discursos d'autoritat on les característiques de la «feminitat» estaven reforçades per la triple legitimació: natural, religiosa i científica¹⁸.

Dins d'aquest àmbit domèstic, suposadament desconnectat de l'espai públic, existeixen dos elements que han condicionat de manera especial el desenvolupament personal i familiar de les dones: el treball i les cures. Però, què volem dir quan parlem de treball? De manera extensa, quan dient «treball», ens referim a treball remunerat. Així és com s'entén de manera general. És a dir, treball és portar un salari a casa, davant que la feina domèstica i les cures no són considerades «treball», independentment del volum de feina que pugui implicar o la ineludible necessitat que representa per a que les famílies puguin prosperar a nivell material i emocional. No podem oblidar que totes les persones en algun moment de la vida necessitem ser cuidades, ja sigui durant els

18 Nash, 43:2004.

primers anys de la vida, els darrers o amb períodes de manca de salut, que poden ser o no intermitents. Per tant, la reproducció social necessita de les cures, és un element fonamental pel sosteniment de la vida. Alguna persona se n'ha d'encarregar, ja sigui dins de la família (nuclear o extensa), la comunitat (amb especial rellevància abans del segle XX), l'Estat (amb especialment amb les criatures amb l'ensenyament obligatori) o el mercat (pagant a una persona per fer aquest servei)¹⁹. S'gui en la dimensió que sigui, aquesta és una tasca deixada en mans de les dones, configurant allò que s'ha anomenat «les seves obligacions» o «labors». Aquests conceptes, són els que fan servir les dones quan parlen del que feien i fan dins la casa, entenent i assumint què és una obligació només d'elles.

Per una altra banda, tenim el concepte «treball». Dins dels feminismes, concretament de l'economia i sociologia feminista, s'ha repensat aquest concepte, advertint el biaix androcèntric que ha delimitat allò que es considera «treball» i com ho podem mesurar. D'aquesta manera, «treball», com altres paraules com riquesa, plusvàlua, valor, etc., s'han creat sense tenir en compte quines eren les experiències i vivències de les dones i els seus condicionants. Per tant, s'interpreta treball com un sinònim d'activitat remunerada realitzada fora de l'àmbit domèstic. En els relats d'aquestes dones, el «treball» manté aquesta lògica, on qualsevol prestigi o valor s'adhereix al treball «públic» de manera exclusiva.

El que ens trobem de fons és una divisió sexual del treball, de manera que el treball femení és valorat com una cosa menor o anecdòtica, cosa que veiem quan escoltem el relat de moltes de les dones entrevistades. Per tant, un dels problemes més importants és veure com aquest discurs s'ha fixat en la construcció de la realitat de les dones entrevistades i que forma part de la mentalitat d'aquestes dones. En aquest sentit són reveladors els propis testimonis de les dones, que afirmen que el que feien a casa quan eren petites era «ajudar» o que diguin que després de casar-se ja no van «fer res». Sens dubte, el matrimoni

19 Razavi i Staab, 2010.

condicionava la vida d'una dona en el món assalariat²⁰, però això no es pot reduir de cap manera a manca d'activitat o feina. Moltes d'aquestes dones, sovint i sense ni tan sols ser-ne conscients, assumeixen el discurs que les relega a un segon pla i fa que minimitzin què van fer elles per a sortir endavant amb les seves famílies. Fins al punt de fer afirmacions com per exemple que «no havien treballat» o que només ho havien fet fins que es van casar. Totes sense excepció, han hagut de cuidar i sostenir l'espai «domèstic». Com explica la historiadora Carmen Romo, el treball domèstic es va justificar com un privilegi de les dones:

«El trabajo doméstico en todas sus facetas siguió disfrazándose de privilegio disfrutado únicamente por las mujeres, soslayando la ingente donación de tiempo y esfuerzo que suponía, santificado por afirmaciones como “¿la limpieza y la cocina? Tarea de entrega, de amor” puesto que hay una espiritualidad oculta en el fregar platos, en la colada, en los platos succulentos (...) Y más todavía cuando se trata de conocer a los hijos, de educarlos, de hablarles, de guiar su crecimiento (...) Admirable tarea(...)»²¹

Algunes de les dones que hem entrevistat filen força prim a l'hora de posar-li paraules a això que estem explicant. Per exemple la Rosa, quan diu «mi juventud y la de mis hermanas ha sido así; Ayudar y ayudar... y como siempre he hecho esto. Siempre es ayudar, lo he aprendido de pequeña». El testimoni de la Montserrat és també força contundent: «Em vaig casar amb 20 anys, eh! amb 20 anys! I aquí es va acabar tot. A casa, a casa, a casa». El simbolisme i el pes del mandat son ben clars en els testimonis, però cal anar una mica més enllà i analitzar quina és la veritable dimensió d'aquestes afirmacions, ja que si no es pregunta més sembla que, com elles mateixes diuen, no feien res i que eren persones dependents (dels marits). Podríem també pensar que el que han fet i fan és més fàcil, que les tasques domèstiques són menys

20 Però no només, també condicionava altres coses com el lloc de residència o el propi cos, amb el naixement dels fills i filles.

21 Vimort, a Romo, 2007, p. 503.

dures que els treballs assalariats i mercantilitzats. Fins i tot, podríem pensar que es quedaven a casa perquè volien, que les feines de casa i de cures es feien amb amor, amb altruisme, trobant d'aquesta manera satisfacció personal plena²². Per això, és rellevant també fixar-nos en el llenguatge. Aquestes dones descriuen les «seves obligacions» dins de la família amb paraules com «cuidar», «ajudar», «encarregar-se», mai com treball, tot i que aquestes tasques puguin implicar jornades més llargues que les dels seus marits.

Aquest biaix androcèntric té també conseqüències a nivell de ciutat, ja que ha estat uns dels fonaments per construir una narrativa a esquenes de les experiències de les dones, que n'ha limitat la comprensió del seu paper en la configuració de Castelldefels que ha estat construït sota la perspectiva dels homes. D'aquesta manera, quan pensem en «qui ha construït Castelldefels», ens venen al cap les decisions polítiques, la Rocalla, la urbanització de la platja, els Baños de Castelldefels, etc. I potser fins i tot podríem descriure els oficis —alguns desapareguts— i les botigues i comerços que caracteritzaven el municipi. Però rarament pensem en les feines diàries, petites, que realitzaven moltes de les dones i que compaginaven amb les seves «obligacions» domèstiques. Efectivament, moltes dones van treballar també de manera «assalariada», però els seus oficis són menys recordats i sovint no es tenen presents les possibilitats i els condicionants del desenvolupament laboral d'aquestes. Quan s'analitza el període concret entre els anys 30 i 60, és difícil no vincular la precarietat d'aquestes feines a una posició subordinada, amb desavantatges tant polítics com socials, sinó a una situació generalitzada de pobresa material (que era real en molts casos y) que abocava al conjunt de la població (exceptuant a les classes benestants), a llargs horaris, pocs salaris i precarietat. Fins i tot, quan es pensa en l'articulació de les protestes i mobilitzacions que es van començar a articular a partir de finals dels anys 60, no sorgeix la pregunta sobre pel

22 Betty Friedan, va mostrar anys després que aquesta satisfacció personal estava molt lluny d'aconseguir-se amb només les tasques domèstiques, fins i tot en contextos sense carències materials de cap mena. (Friedan, 2016 (1963)).

paper de les dones. On estaven elles mentre els seus companys homes, marits, ocupaven la «primera fila»?

El que hem pogut corroborar amb els testimonis és el fet que les dones han treballat molt i de manera continuada durant les seves vides, invalidant el mite que situa en els anys 60 la suposada «incorporació de les dones al món laboral». Per tant, el seu paper ha estat fonamental tant per la reproducció social i el sosteniment de la vida, com pel manteniment material de les seves famílies. Totes les dones de l'estudi relaten que van treballar i «ajudar» des de ben petites. Òbviament, les característiques d'aquestes feines estaven condicionades pel context i la procedència de cadascuna d'elles. En aquesta relació entre treballar com activitat econòmica i fer feines també a casa, no havia molta distinció, a més amb rols de gènere molt marcats que vinculaven estretament feina i cures i on tots els membres de la família estaven implicats, incoen t'hi mares, tietes, germanes, etc. És interessant veure la imatge que les dones entrevistades tenien de les seves mares sobre el pes de la família i el treball domèstic. En tots els testimonis els records cap a aquestes és de dones molt sacrificades. Per exemple, la Ramona recorda a la seva mare sempre treballant. De fet la seva mare, abans de venir a viure a Castelldefels, havia estat ajudant al pare [avi de la Ramona] cosint a la sastreria que el tenia al poble:

«Recordo a la meva mare com a una persona molt sacrificada i sempre treballant. El meu pare tenia un caràcter molt estricte. A mi el meu pare no em va donar cap petó. La meva mare vivia, no et diria esclavitzada, però com si fos amb por, d'estar sempre a disposició d'ell».

En el relat de la Montserrat s'explica també com aquesta generació prèvia de dones tenien poc marge d'acció i com en gran part estaven per sota de l'autoritat del marit: «La meva mare feia moltes coses, havia de rentar en el safareig, treien aigua del pou... i la mare també cosia. Però manava el pare, la dona no tenia ni veu ni vot. Ara és diferent, ara la dona treballa i s'ha tornat més independent». Es reproduïx aquesta

divisió entre el que es considera «fer moltes coses» i «treballar», però no sempre es reproduïx el discurs de manera exactament igual. En el cas de la Maria Teresa, ella recorda com la seva mare:

«No va anar a l'escola ja que sempre hi havia molta feina. Li deien "nena avui no vagis a l'escola que has d'ajudar". Vivia a prop de la meua iaia i aquesta li deia, "nena vine i ajuda a despatxar" Al final va deixar d'anar ja que estava més a casa».

En el cas de la mare de la Clara era semblant:

—Clara: la meua mare avia treballat primer a la Rocalla, ho havia deixat perquè jo vaig néixer i tenia molta feina al camp (...) Clar, el meu home era fill únic, vivíem amb els avis, com abans, ajudar al camp que era davant de casa, els tomàquets, les patates, fins i tot jo he ajudat a fer-ho. [El pare i l'avi] només lo fort, quan s'havia de sembrar, recollir i anar amb bicicleta a vendre-ho ho feia ma mare.

—Entrevistadora: I ells que feien?

—Clara: Anaven al camp, a les esparregueres, amb els arbres, a fer coronas... el camp era l'avia i ma mare, però quan s'havia de llaurà, amb una fusta amb cavall o plantar patates, això més dur sí que ajudaven.

En molts casos, quan la mare treballava eren les filles les que ocupaven el «seu lloc» dins de casa. En el cas de l'Eugènia, la mare s'anava a treballar els cap de setmana «tallant enciams» al Prat i ella s'encarregava del seu germà ja que sí que tenia una germana major, «però estava casada». La Remei recorda com la seva mare va treballar a la Rocalla i ella es feia càrrec del seu germà:

[La meua mare] «Va treballar 20 anys, hagués treballat més però es va barrejar amb l'encarregat i aquest li va fer que s'encarregués de netejar el wàters i així i es va cansar i ho va deixar (...) treballava com totes, fent l'amiant, portaven uns devantals amb amiants (...) jo ja era grandeta quan va deixar la Rocalla. Ella va tenir al meu germà petit amb 41 anys i com que hi treballava, jo me'n feia càrrec del meu germà (...) de més gran em va dir "tu li vas fer de mare".»

Cal dir que no només era una qüestió d'edat, com bé es pot veure amb el relat de la Ludi:

«Con quince años me metí de aprendiz en la peluquería [por las mañanas] como mi madre estaba en el Rey don Jaime, ella me dejaba las cosas para preparar la comida, mis hermanos llevaban a las 13 y después a las 15 me iba a la peluquería (...) a la peluquería le iba bien que yo viese a la tarde que había más Trabajo (...) también los domingos todo el día lavaba yo o mi madre, que ella estaba por las tardes (...) pero mis hermanos, ni hacer la cama, entonces los hombres no hacían eso (...) mi madre me decía “tu como no trabajas el lunes” encárgate de la ropa de tus hermanos del Domingo (...) planchaba con una plancha de hierro o con otra que tenía mi madre que se ponía el cabrón dentro. La ponías contra el viento para avivar el carbón y si se acababa ponías más carbón (...) las camisas debían ir almidonadas.»

En el cas de la Rosa: «mi madre siempre había trabajado en casa. Como éramos tantos, sacar agua del pozo, lavar y hacer la comida». Aquesta ocupació pesada i contínua, inevitablement afectava les relacions amb els infants. Com diu la Antonia «no todas las mujeres somos iguales. Hay algunas mujeres que pegan a sus hijos. Mi padre estaba todo el día trabajando. No bregaba con nosotros». Per tant, era més fàcil que les dones estiguessin carregades i, en certa forma, saturades dels infants, mentre que els homes arribaven a casa i no havien de fer-se càrrec de res. Si estaven d'humor, podien fins i tot jugar amb els infants. Aquests exemples ens remetien al que un segle abans explicava Flora Tristan sobre la brutalitat cap els infants, com a conseqüència de totes les mancances que afectaven i condicionaven les vides de les dones de la classe treballadora i que, inevitablement, tenia conseqüència amb la relació amb fills i filles²³.

Sens dubte un element que trobem en comú en els relats és que aquestes mares treballaven tant com els homes i també assumien les

23 Tristán, 50:2005

càrregues familiars. No és només un element vinculat a la dictadura franquista, sinó que és una qüestió que ve de lluny i que representava la família com unitat de treball i que en moltes ocasions es feia fora de casa. Per exemple, la Ludi ens explicava com:

—Ludi: [mi madre] estuvo trabajando 15 años de planchadora en el Rey Don Jaime y mi padre en la cantera de cubiertas y después al Rey Don Jaime, durante unos 20 años.

—Entrevistadora ¿Usted sabe si a su madre le gustaba el trabajo?

—Ludi: Mi madre quería trabajar para que sus hijos aprendieran un oficio.

També era comú ajudar en el cas d'haver un negoci familiar; on es barrejava la feina de casa con l'activitat productiva de la família. Així, tornant als records de la Antonia podem veure que totes dues coses formaven part de la mateixa:

«Desde muy joven a repartir leche. Mi padre y mi hermano ordeñaba las vacas y mi madre lo manejaba todo (...) Mi padre trabajaba en la Rocalla, pero no había suficiente y por eso pusieron las vacas (...) Él plegó, porque las vacas eran mejores y a él no le gustaba estar encerrado (...) Mi padre trabajaba en la Rocalla y en el campo. Mi madre cosía, y cuidaba a mi abuelo (el seu pare), lavaba la ropa, cocinaba (...)»

El més freqüent era treballar al camp, com van fer especialment les més grans. La Teresa A. va deixar d'anar a col·legi per treballar a casa. El que cultivaven als camps que tenien al costat de Can Vinyes, on estaven de masovers, el venien a Barcelona, a la plaça Llibertat, i als estiu a Castelldefels, sota un pi que encara hi ha a la zona de Montemar «més enllà de l'Església». També repartia llet pel poble, fins i tot explica com ella va aprendre a muntar en bicicleta, no per jugar, sinó per poder repartir-la. De fet, recorda com sempre que passava per una de les cases del poble sentia un crit agut que deia «lecheeeeera!, lecheeeeera!». Explica com no mirava mai per prudència, fins que un dia sí va mirar i va descobrir que «era un lloro! No és broma, eh! Quin desengany vaig tenir».

Al camp també treballaven la Carme i la Francesca, en el seu cas s'hi van dedicar tota la vida:

—Carme: Ens vam passar la vida treballant a casa fins que van plegar. Ens van fer marxar (...) fent manat a casa tots feien manats (...).

—Entrevistadora: El pare també? I qui cuinava?

—Carme: La mama tenia una tia soltera que cuinava, la resta, tots fent manats, vam plegar, tota la vida... l'únic diferent era on anar vendre'l. Primer al Born a Barcelona, després al Prat i després a Mercabarna i després l'Ajuntament ens va dir que ens ho comprava i van tenir que plegar, seria al 97 o 98. Tenia uns 65 anys i tu [la Francesca] uns 3 o 4 menys.

També la Irene, que explica com treballava al camp «abans de sortir el sol, a l'estiu i a l'hivern també perquè es feia de nit (...) entre les 13 i les 15 a casa i després de tornada al camp fins que es posava el sol». Quan ho va deixar, va començar a treballar fen tasques domèstiques a altres cases:

—Irene: Vaig treballar molt, molt, molt al camp. Mare meva, tot era camp! Treballava a Ca la Coloma (...) seleccionaven les mongetes, feien manats de pastanagues... anava també a treballar a les cases, ho feies de genoll (...) la meva germana de minyona, criada, com tu vulguis a *almacenes* El Carmen (...) jo també vaig treballar molt a la farmàcia Munill.

—Entrevistadora: Despatxant?

—Irene: No, no, la feina de la casa, feies la feina (...) una a la Rocallà, l'altra en *almacenes* El Carmen (...) després vaig treballar amb l'Aleu on és la merceria Lluïsa, el senyor Aleu i la senyora Teresa A. [fent coses de la casa].

A més, hi havia altres formes d'aconseguir menjar, com anar a la platja quan arribaven les barques. Com ens van explicar la Irene i la Maria que ajudaven a entrar les barques per un grapat de peixos. Diu la Irene: «estiraven les barques per ajudar, jo i varies... ens donaven un grapat de sardines o el que fos... eren sempre dones, no recordo homes». Segurament, una part important d'aquests estaven dins la fà-

brica que era un dels principals espai de feina assalariada pels homes.

En el cas de Maria, la marxa del pare va forçar la seva entrada sobtada en el món laboral. Així als onze anys va començar a fer de minyona amb una família de Barcelona, com ja s'ha explicat. Més endavant, ens explica que un lloc on havia molta feina era a les cases de la platja: «a l'estiu havia feina a les torres. Jo vaig estar 9 anys en una torre, que eren una família de francesos (...) per fer la casa, el menjar i fer la compra». La Rosa, abans de venir a viure a Castelldefels, recorda tota la seva infantesa treballant al camp, fins a literalment, trencar-se l'esquena, amb un record de molta duresa: «El campo es muy esclavo y entonces no es como ahora que te defienden los sindicatos (...) ganaba nada más que lo que cogía.»

Son dones migrades i per tant, subjectes a factors de vulnerabilitat majors que bona part de dones amb una xarxa de suport familiar més àmplia. Però com hem vist, les que no van migrar també «ajudaven» amb les tasques domèstiques i les que tenien un tros de terra, també treballaven a l'hort i amb el bestiar.

Fotografia 10: Vaques de la vaqueria de la família Porcar.

Conforme es feien grans, el creixement biològic s'acompanyava d'un creixement de les obligacions i treball dins i fora de casa. Els anys entre deixar la infantesa i abans del casament, va ser per moltes una etapa de certa autonomia, ja que tenen espais de socialització propis i en molts casos femenins, tot i que no sempre, com veurem quan parlem de l'oci.

Les feines es compaginaven amb les obligacions domèstiques. Per exemple, la Ludi i l'Anna eren perruqueres i totes dues van portar diners a casa durant tota les seves vides. Però mentre la primera tenia la perruqueria dins de casa seva, la segona anava fora, a una perruqueria on aprenia i treballava per una altra dona i després va tenir la seva pròpia perruqueria. D'aquesta manera, la Ludi «tallava i marcava» a la vegada que vigilava el foc o tenia la canalla a l'abast. Però l'Anna, sortia físicament de casa. No obstant, és un cas molt particular, ja que ella va quedar-se vídua molt jove, de manera que havia de buscar-se la vida. A més, ella és nascuda aquí i va poder comptar amb un element important tenir una casa que ja havien construït el seu pare i la seva mare.

Fotografia 11: Ramona Riera al forn on va treballar, finals dels 50 inicis dels 60.

Altres espais fora de la casa eren les botigues. Aquesta experiència la podien tenir per compte pròpia o de manera assalariada. En el cas de la Naturaleza ella ens explica com ella va treballar en diverses ocasions com dependenta:

«Yo he tenido tres tiendas juntas. He tenido una frutería, después una tienda de comestibles, un colmado; he tenido panadería, he tenido taller de costura, yo soy modista y sastre (...) yo estuve en Catite en una residencia geriátrica y cuando nacieron mis hijos cosía en casa y mi marido trabajaba en la Rocalla i en jardines. Yo me encargaba de los hijos, de coser, la casa y de la tienda, que la tuve muy pronto.»

Un altre exemple és el de la Ramona, en el seu cas assalariada en un dels negocis més antic del municipi com era el forn Patuel, on va treballar entre l'escola i el matrimoni:

«Després de deixar l'escola vaig entrar a la panaderia Patuell, de dependent, durant 9 anys i dos més després de casada. Durant la setmana despatxava pa i els diumenge era pastisseria. Allí estava la senyora Carmeta que era una institució i el seu gendre va ser l'alcalde Vinyas... va ser tota una experiència ja que tractava amb molta gent(...) aquell va ser el meu primer i únic treball, després amb el temps vaig treure un curs amb l'Ajuntament de voluntària social i vaig treballar a la residència (...)»

Un altre espai laboral fora de casa era la feina dins les fàbriques com per exemple, a la Rocalla. Per poder entrar a esta fàbrica, primer et posaven al braç una mena d'apòsit amb el material. Al dia següent te'l treien i veien si la pel havia fet reacció i en cas negatiu, podies entrar-hi. A la Rocalla les dones s'encarregaven d'unes feines específiques, com era la fabricació i modelatge de les peces més petites. No obstant, aquestes feines també implicaven un fort component de desigualtat de gènere. L'Eugènia, per exemple, explica que a la Resinter treballaven dones molt joves i guanyaven molt poc: «entrábamos muy jovencitas porque pagaban muy poquito. 48 pesetas la jornada del mes. Más pri-

mas a parte. De 18 años para arriba (o 21) eran 60 pesetas, ja que eras “mayor de edad”. (...)». La Carmen va ser la primera dona en treballar a la Resintel, una de les altres fàbriques de Castelldefels i va estar des de 1962 fins el 1970. Explica com les dones s'encarregaven de tallar les peces i que els homes estaven amb les màquines.

Fotografia 12: Grup de dones treballadores de la fàbrica La Rocalla, 1930.

Com es pot veure, existien diferències importants entre el que feien les dones i el que feien els homes. Però aquesta no era, ni de bon tros, l'única diferència. Estava la qüestió dels salaris que anava més enllà del treball a les fàbriques. Per exemple, l'Ana es dedicava a cosir i a ensenyar a cosir dins de casa seva. Tenia dos torns diferents de noies que aprenien dins de casa seva, de manera que estava ocupada de manera continuada. No obstant això, el que aconseguia cosint i ensenyant a cosir, era segons ella «ínfim» en comparació amb el que guanyava el seu marit fent de paleta. Aquesta petit guany, servia per contribuir dins la casa i per poder tenir una certa autonomia monetària.

Però, com ja s'ha apuntat, la principal diferència arribava amb el matrimoni. Un cop casades, la major part de les dones van deixar aquestes feines. El mandat estava condicionat per les necessitats i les possibili-

tats de fer-se càrrec de la llar. Però no és només que volguessin, és que eren forçades a fer-ho.

Fotografia 13: Fàbrica La Rocalla: vista interior amb treballadores, 1940.

Tornant a la Rocalla, les dones ens expliquen que eren acomiadades quan es casaven. La Montserrat, va estar a la Rocalla dels 16 als 20, ens va explicar que a ella la van acomiadar tot just quan es va casar. El mateix explica l'Eugènia, que va començar a treballar a la fàbrica als 19 anys. Recorda que el treball era molt dur i també que no contractaven dones casades, no per manca de treballs que poguessin fer, sinó perquè ja no les contractaven. De fet, poques dones hi havia de més de 30 anys exceptuant alguna encarregada. Com ella diu, «las mujeres era casarse y fuera (...) me dediqué a la casa». La Carmen explica que va estar treballant fins tenir el primer fill:

«Dejé de trabajar, porque, ¿quién me cuidaba los niños? Entonces dejé de trabajar que era cuando debía de haber seguido trabajando (...) porque necesitábamos para los libros, para la universidad nosotros, no salíamos, no íbamos de vacaciones nada. Yo quería que ellos estudiase porque yo no había podido estudiar (...) es lo que nos

tocó (...) Tampoco nos quejábamos como ahora (...) nadie quiere hacer horas extras, ni trabajar los domingos y nosotros trabajamos muchísimo (...) Yo me he sacrificado mucho, mucho. Nunca me fui de vacaciones. Empecé a ir de vacaciones en los noventa, porque no podía (...) pero estoy muy contenta de como me han salido los dos [els seus fills].»

Fotografia 14: Carmen Izquierdo, anys 60.

En el cas de la Maria Teresa ella va aprendre un ofici però no va poder exercir per haver-se casat, només va aprofitar una mica el que havia après ajudant al seu pare:

—Maria Teresa: Als 16 anys vaig anar aprendre secretariat de direcció.

—Entrevistadora: I vas treballar?

—Maria Teresa: No, no vaig treballar, li portava una mica les coses al meu pare. Però m'havia agafat noviu i va anar a fer la mili i eren molts germans a casa i vam decidir casar-nos aviat, jo tenia 21 anys, de seguida vaig tenir el meu fill i després va venir la nena.

L'activitat laboral de les dones quedava condicionada però també les dones que van continuar treballant no sempre eren ben vistes per altres dones, tal com explica la Ludi, ja que el normal era deixar de treballar:

«Las hermanas de mi marido, no han trabajado ninguna se han casado y no han trabajado ninguna. De soltera sí, bueno, una no... ellas son de una posición, de 3, pues en el medio, pero las otras sí que han trabajado, una en una oficina de una fábrica y la otra no sé. Cuando se casaron dejaron de trabajar y llevaban muy mal que yo trabajaba. Y siempre decían, es que tu mujer trabaja... él decía, no está en la calle, está en la peluquería, en casa...»

A més, és interessant el testimoni de la Ludi, ens explica com totes les germanes del marit van deixar de «treballar» quan es van casar, cosa que el net, present a l'entrevista amplia cap a «totes les dones del barri». És interessant i molt simbòlic, la percepció del marit davant la feina de la seva dona; quan Ludi diu que les seves cunyades «portaven malament» que ella continués treballant, fins i tot li feien comentaris al respecte al germà (marit), el contestava que ella (la seva dona) «no estava en la calle», estava «a casa», cosa que compatibilitzava amb les feines domèstiques i feia justificable la seva feina. Sens dubte, la resposta parla per si mateixa sobre la concepció de la feina i l'espai de les dones.

En altres casos, si no li ho preguntem, no sabem més i pensem que simplement es dedicava a «sus labores». Però aquestes estaven acompanyades d'altres formes d'ingressos no regulats i que complementaven

dins la pròpia casa. Per exemple, l'Eugènia ens explica com anava a una fàbrica de cromos i s'emportava caixes a casa on feia els sobres amb ajuda del seus fills:

«Nos llevábamos cromos a casa. Mi cuñado entró a trabajar en la fábrica y me dijo que podíamos llevarnos cromos en casa y que los niños me ayudaran. Meterlos en sobrecitos, mezclados, cerrarlos y hacer los paquetes. Nos traían las cajas a casa. Era una empresa alemana. En la calle Arcadio Balaguer.»

A més, no podem treure-li valor a cosir i altres «treballs manuals», que evitaven gastar fora i per tant, estalviar. La pròpia Eugènia explica que li feia la roba als seus fills:

«Me dediqué a la casa, a trabajos manuales que se hacían en casa. Hacía jerséis en casa, hacía uno al día, había una casa a la que ibas a buscar la lana y los materiales y allí lo ibas a buscar (...) yo les hacía la ropita a mis hijos (...) no trabajaba, pero si me ahorraba una peseta.»

No és un cas aïllat, la Maria explica com també va estar treballant molt a casa. En el seu cas, cosint i bordant per la família Vilardel i era una altra dona, la sogra, la que l'ajudava amb la casa:

—Maria: Vaig estar cosint per casa Vilardel (...) el que ara és la policia de Via Laetana abans era la fundadora de casa Vilardel i vaig estar cosint per ells 15 o 16 anys (...) cada any, cosir, planxar, tallar (...) entre els 24 i 25 vaig començar (...) jo sempre feia la roba; la feia per ma mare, per la meva cosina, les meves nebodes (...) jo no treballava fora, treballava a casa cosint pels Vilardel (...) la meva cunyada treballava de guardesa a Can Vilardel i li va parlar a ells, vaig fer la prova i em van agafar.

—Entrevistadora: I com s'ho feia?

—Maria: Tenia a la sogra.

La Rosa també es dedicava a «l'agulla» des de casa. Cosia pantalons i camises, i uns ninos que prèviament farcia amb «boletes». En tots dos casos, aquests productes es venien a l'estranger, on segurament tenien

un major preu i un major guany per l'escàs diners que pagaven a les dones a Espanya (sense gaires diferències amb el que continua passant avui dia amb la indústria tèxtil):

—Rosa: Cuando no estábamos escardando o trabajando en el campo [con mis hermanas] nos apuntábamos a una casa que había de concepción y allí aprendimos las tres (...) cuando yo me casé me fui a vendimiar con mi marido y con lo que gané compré una máquina de coser y seguí cosiendo aun cuando nació mi niño (...) me gustaba mucho coser, pantalones y camisas de hombre era una casa de exportación (...) nos daban las telas y las cosíamos (...) yo cosía unos 7 pantalones al día [quan encara vivia a Valdepeñas] (...) me traje mi máquina y mis muebles, era poquita cosa la que tenía pero me lo traje. Seguí cosiendo. Aquí no me daban costura me daban muñecos (...).

—Entrevistadora: ¿Cómo le llegó esto de los muñecos?

—Rosa: Cuando íbamos a comprar en la tienda, muchas comentábamos que hacíamos. Todas éramos jóvenes y de la misma edad y todas teníamos aspiraciones a ganar más. Me dijeron en la calle Agustina de Aragón dan muñecos, entonces nos los daban y los rellenaba y los cosía. Después encontré una casa donde me gustaba más la costura y allí estuve haciendo confección muchos años. Me daban la tela dibujada para que yo la cortara y la cosiera y después me daban el relleno como unas bolitas de espuma (...) éramos muchas las personas que hacíamos eso y los muñecos iban al extranjero.

Per si fos poc els exemple, la Antonia explica com un cop casada a casa feia vestits de Nancy i de Barbie. També la Remei també explica coses molt semblants relacionades a cosir dins de casa:

«Des del 13 anys m'he guanyat la vida (...) la meva mare li va comprar una màquina de bordar a un senyor de Gavà, i la dona d'aquest, per comprar la màquina, et donava alguna classe per ensenyar-te a bordar (...) jo anava en bicicleta a Gavà, això amb 13 anys i mai em va passar res. I hi aprenia (...) després li vaig fer l'aixovar a les meves ties i em vam pagar i després em vaig guanyar un dineret bordant. Durant 40 anys, i fins les tantes amb unes munta-

nyades de roba (...) ara ja no perquè no em deixa la vista, però 40 anys vaig estar (...) a mi m'agradava molt, podia estar-hi hores.»

Per tant, no és que «només» es dediquessin a «sus labores», sinó que hi ha més coses que no deixen de ser formes de treballs submergit i ajustat a la «domesticitat».

Fotografia 15: Dones que treballaven al Pi-Gal, negoci familiar.

Aquesta ajustament era fonamental per mantenir qualsevol forma d'activitat econòmica. Per exemple, l'Ana i la Ludi, ens han explicat que tenien les feines (escola de costura i perruqueria) dins de les seves pròpies cases. Altres exemples d'aquest tipus de domesticitats es manifesta a partir del treball domèstic realitzat a altres cases. La Ludi, explica com al barri de Vistalegre, el matins era comú veure moltes dones que anaven a servir a la capital. La Rosa també va treballant en una casa durant 25, un cop la seva filla ja estava a l'escola:

—Rosa: Sí, después cuando fueron mayores (...) después me cogieron los niños en un colegio, la niña tenía 3 años (...) me fui a trabajar en una casa, durante 25 años (...) las cosas de la casa, la plancha, la ropa todo.

—Entrevistadora: Y en casa ¿quién se encargaba de los niños?

—Rosa: Yo, del cuidado de los niños, la comida era yo, bueno, si yo no estaba lo hacía mi marido.

Un altre exemple, la Maria Teresa, va començar a estudiar quan els fills ja eren grans i va acabar treballant en una residència de gent gran (per tant, dins l'àmbit de les cures), a més va estar motivada per certa incertesa dins l'economia familiar ja que havien tancat la fàbrica on treballava el marit:

«Com que la cosa no anava gaire bé (...) vaig sentir per la Ràdio Castelldefels (...) i explicaven que començaven un curs de geriatria i a mi sempre m'ha agradat molt els avis i això. Vaig anar i me'n vaig apuntar. Em vam preguntar perquè volia. Jo vaig dir que sempre m'havia agradat la gent gran i que els meus fills ja eren grans, el nen tenia 18 i la nena 16, així que jo ja puc deixar-los una mica sols. De les 45 que eren en van agafar dins de les 15.»

Aquest dos exemples, ens mostren bé una de les condicions bàsiques per poder desenvolupar-se dins del «món laboral»: complir amb les «obligacions domèstiques». En aquest sentit, és encara més clar l'esmentat cas de l'Ana, que tenia l'escola de costura dins de casa i que en un moment donat, aquesta dedicació va confrontar les seves «obligacions»:

—Ana: Als 50 pocs anys que el meu marit em va dir: o les dones o jo (...) Els pares [del marit], que vivien al poble, eren molt grans i cada any ens tocava tindre'ls [sic]. Eren pares d'ell però havien de cuidar-los les joves.

—Entrevistadora: Es va enfadar?

—Ana: No, perquè l'estimava molt.

Veiem aquí moltes coses, per exemple, com el gènere i les obligacions de cures passen per sobre de la consanguinitat (ella s'ha d'encarregar de cuidar al pare i la mare del marit). També, i no menys important, veiem com el discurs de l'amor i l'estima és capaç de justificar determinades actuacions que eclipsen l'autonomia de les dones. En el cas de

l'Ana, progressivament va poder reprendre la seva activitat, amb una intensitat menor que li permetia complir amb les «obligacions» relatives a la casa i les cures.

Cal remarcar com la qüestió laboral no ha significat en cap cas un element menor. Moltes de les dones que hem entrevistat i que han pogut desenvolupar-se laboralment, presenten una actitud cap a la vida de major autoconfiança. Fins i tot, quan han patit complicacions personals, la feina d'alguna manera ha significat un espai propi i necessari en el context de transformació urbana de Castelldefels, que va implicar un trencament de models de vida comunitari. Per tant, ha estat un punt de recolzament important a la vegada que un motiu d'orgull, tal com ens mostren els testimonis de l'Anna, l'Ana o la Ludi. Aquesta última li posa paraules a això que expliquem:

«He tenido muchas alegrías gracias a Dios, tuve una alegría muy grande cuando nacieron mis nietos (...) pero te voy a decir una cosa, la alegría más grande fue montar una peluquería y yo tener una peluquería mía. Y la tuve muy bonita montada, muy guapa, muy maja y con mucha alegría y con mucha gente.»

El seu testimoni, ens recorda inevitablement al de l'Anna:

«Amb 12 anys em vaig anar a rentar caps a una perruqueria, la perruqueria Rosita, al costat de la tintoreria... i quan vaig tindre 17 anys, la mama ja no tenia tanta feina i el meu pare treballava a la Rocalla, va deixar de treballar al camp (...) em van posar una perruqueria (...) vaig estar 50 anys dedicats a la perruqueria (...) trobo a faltar molt la perruqueria i les clientes, per això estic una mica tristoneta.»

En d'altres casos, la feina fora de casa va servir per tirar endavant quan les relacions amb els marits van ser un fracàs. Per exemple, els testimonis de la Maria i la Montserrat, que van tenir feines en les quals es van dedicar en cos i ànima un cop separades dels seus marits. En el cas de la Montserrat, no li quedava una altra que buscar-se una feina per tirar endavant, i la va trobar mitjançant un amic:

[li va preguntar a l'amic] «tens per fregar plats a la cuina? I hi vaig entrar (...) més endavant, l'ajudant del cuiner va agafar la grip i em va dir "t'atreveixes?" (...) al final em va dir, "vals per la cuina tu, un dia et deixaré a tu sola portant els menús del dia" (...) i al final em va dir, "ja està, entre setmana tu i jo vinc els caps de setmana" (...) més endavant em va deixar els diumenges. Em va pujar el sou, em vaig comprar un cotxe i em vaig agafar un apartament (...)»

El fet de trobar feina a partir de coneguts no era gens estranys en les dimensions d'un lloc com era Castelldefels en aquells anys. La Maria, un cop separada del seu marit, va trobar feina partir de l'amistat de la seva mare amb la senyora Carmeta, a la qual li va explicar la situació de la Maria (separada i amb fills) i la senyora va parlar amb el seu gendre que era qui havia llogat el cinema:

«La senyora Carmeta li diu a la mama: "mañana a las 11 que su hija vaya a las obras [del cinema] i que pregunte por este señor". La mama em diu, "mañana a las 11 vas y pregunta por este señor, el señor Vilella" (...) ell també estava avisat (...) vam estar parlant, em va dir que hi havia dues més interessades (...) li dic, es que jo necessito treballar, tinc dos fills i necessito treballar. I em va dir, "bé, vostè no busqui feina, ja li puc dir que la plaça és seva". Molts anys després em va explicar que quan em va veure baixar la rampa va pensar "ja tenim taquillera" (...)

»[hi vaig ser-hi] 21 anys, 20 temporades. Allí em vaig fer gran i em vaig jubilar per malaltia, ajudant a un noi que s'havia desmaiàt al despatx i vaig carregar dislocar-me el braç i vaig estar molt de temps posant-m'hi filtracions (...) per una banda, no els agrairé mai la vida que em van donar, però per una altra no els vaig perdonar mai que em feien contractes per dies. Quan em vaig jubilar la meua filla em va dir que només tenia 18.000 pestes de pensió.»

Seguint el fil que es explica la Maria, cal afegir una altra consideració que en cap cas és menor. La major part dels casos de dones que van desenvolupar alguna mena de feina remunerada, ho van fer sense cap

mena de contracte o contractades per hores sense saber-ho. En funció de les condicions materials posteriors, aquesta manca de cotització ha esdevingut un autèntic problema de vulnerabilitat quan es van haver de jubilar. Moltes dones compten amb un habitatge en propietat que les havien deixat el pare i la mare, o se'l van poder comprar o fer. Algunes tenen també fills/es que les poden ajudar, però no en tots els casos ha estat així. Per tant, algunes dones han quedat força a prop d'aquelles minyones que ens explicava la Barbara. Dones que han hagut de sobreviure com han pogut, sense gaires expectatives d'un futur que no sempre ha sigut favorable. Dones afectades, no pel conegut «sostre de vidre», sinó pel menys atès «terra enganxifós».

Com hem vist, les famílies es sostenien amb el treball de la figura masculina, però també amb les formes de feina que feien les dones. En un temps caracteritzat per una economia precària que implicava pels homes jornades laborals molt llargues i que per tant, no eren molt presents a casa. Tal i com explica la Ludi, el seu marit s'anava a les 9 fins les 16 a les 18 tornava a marxar fins les 23, treballant tots els festius i nadals. La Clara també ens explicava que els homes no podien deixar mai de treballar i que no tenien vacances. En aquest sentit, adquireix una especial rellevància les paraules de l'Àngel, fill de la Naturaleza, quan afegeix valor al paper de cuidadores de les mares: «Si no fuera por las mujeres, los niños no hubiéramos tenido ningún amparo. Los hombres no existían (...) Emocionalmente (les mares), te nutrían un poco».

Però com diu la Antonia, les dones també han hagut que treballar, amb una doble jornada que no tenia horaris d'entrada i sortida, ja que no s'acabava. Ella recorda com era només la seva mare qui bregava amb la canalla i en el seu cas no va ser gaire diferent:

«La dona no ha estat mai valorada.(..) Ens ho hem guanyat totes a pols, dia a dia. De ser una miqueta, sobresortir una miqueta. Quan la dona és la que ha portat la casa en sí, la que ha fet la vida. La dona és el principal d'una casa. El meu marit ha treballat molt, però no sabia ni quants anys, ni a quin curs anaven els seus fills.»

En paraules de la Ludi: «Las mujeres aquí han trabajado muchísimo. Y cuando volvían a casa... a hacer las cosas de casa». Per si fos poc, moltes d'estes famílies paral·lelament, tractaven d'accedir a una propietat a una casa. Les famílies intentaven (auto)construint els habitatges familiars, que gaudirien no només aquella generació, sinó les posteriors, de manera que ha estat comú trobar-nos amb testimonis que expliquen com pares i mares migrades, a la que van poder, van construir cases pels fills i filles.

Per tant, veiem com el desenvolupament de la ciutat i la creació d'uns fonaments socials al municipi han estat obra d'unes famílies que han carregat a les seves esquenes el pes d'un treball dur, continu i poc reconegut. I en aquesta tasca, les dones han tingut un paper fonamental, tant en l'àmbit material (feines remunerades i «obligacions» domèstiques) com en l'àmbit emocional i psicològic de les generacions precedents. Amb una cultura del treball que va impregnar a aquestes generacions de dones que, tal com explica l'Àngel, va ser «una generación que ha sido todo por los padres y todo por los hijos». La seva mare, la Naturaleza, «yo lo que quería era que fueran más que yo he sido. En cultura, en trabajo, en todo».

Queda més que demostrar que les dones van tenir un paper fonamental en la prosperitat de les famílies. També queda demostrar que no només van «ajudar» i que la famosa consideració que «la incorporació de les dones al món laboral» es produeix a la dècada dels seixanta està força lluny de fer justícia amb les generacions de dones que les van antecedir.

Vinculat a les cures, tenim també el tema de la salut. Aquest és un dels temes que s'han quedat amb menys temps en la investigació i sobre el qual seria interessant poder aprofundir en un futur. El tema només va començar a sorgir a les entrevistes de manera relacionada amb la salut reproductiva i l'educació sexual de les dones. És a partir d'aleshores que es van prendre més consciència que també podia ésser interessant comprendre millor com les famílies tenien accés a la salut, quina percepció hi havia i qui se'n carregava, en el cas que algú estigués malalt o malalta. Però com es diu, falta encara molta informació

i és, certament, un fil a estirar. El que hem pogut fer és fer un exercici d'aproximació al servei d'assistència a salut que hi havia en les dècades dels anys 40 i 60 a Castelldefels, especialment en relació als embarassos, parts i educació sexual.

En Josep Figueres es va convertir a l'any 1930 en el primer metge amb residència a Castelldefels, però va desaparèixer durant la guerra civil²⁴. Va prendre el seu relleu el Doctor Romuald Claverol al 1941 i fins la seva jubilació. Claverol va ser una de les persones, més conegudes del municipi²⁵. I és que és cert que tothom el coneixia, i així ens ho fan notar en les entrevistes.

Eugènia explica, i això és ja als anys 60, que hi havia 2 metges i que cadascú en tenia un d'assignat. Però no hi havia un espai físic propi per a les consultes. Si es volia concertar una visita s'havia de trucar per telèfon a la casa del metge i desplaçar-se allà, a no ser que la persona malalta no pogués desplaçar-se, en aquest cas era el metge qui anava a casa seva. Aquesta situació de manca d'espai dura fins que l'ajuntament es va fer càrrec i va construir el primer consultori, prop de la Plaça de la Caputxeta.

Al poble també hi havien 2 farmàcies, la Monill i la Sanz²⁶, tot i que la més referenciada a les entrevistes és la Monill, suposem que per la seva localització al centre del poble. Sovint les famílies demanaven consell al farmacèutic, el senyor Monill, que de vegades, tal i com relata la Antonia, ajudava les famílies amb els medicaments i/o amb els pots de llet en pols per a nadons, perquè aquests eren molt cars i els sous, molt baixos. Recuperant de nou la frase de la Antonia, ens podem fer a la idea del paper del farmacèutic: «abans se li tenia respecte al capellà, al farmacèutic, al practicant i al mestre». Segurament, la Antonia es va descuidar del guàrdia civil (més probable que excloure'l intencionadament de les persones a les quals tenir «respecte»).

24 Campmany, López, Navarro, Sanahuja, Sanz, 327 i 343: 2003.

25 Notícia apareguda publicada a l'hemeroteca de l'Ajuntament de Castelldefels on s'explica el valor del Doctor Romuald Claverol.
<https://www.castelldefels.org/es/hemeroteca.asp?print=s&plana=noticies.asp¬id=3063>

26 GREHIC, 31:2010.

Tot i que poques dones n'han parlat, hi ha indicis que almenys fins la dècada dels anys 50 hi havia persones curanderes i sanadores, a les quals la gent del poble hi acudia per a consells i remeis. La Naturaleza explica que hi havia una senyora al poble «vell» que treia el mal d'ull als nens i que moltes dones portaven els seus fills i la Teresa B. explicava que abans (almenys a la dècada dels anys 20 i 30) de tant en tant venia algú a Castelldefels i s'hi quedava uns dies, perquè anava de poble en poble oferint els seus serveis. Sembla que s'hi quedava uns dies al mateix lloc i suposem que en algun lloc i moment previ a la seva arribada, s'anunciaria que hi anava, per saber on trobar-la. Certament, aquest podria ser un altre fil a estirar, que podria explicar també com s'articulava la pervivència i ús de sabers ancestrals remeiers amb la medicina al·lopàtica, en una època on no hi havia el mateix accés a la medicina que hi podria haver-hi ara.

Així, per exemple, la Maria ens explica que si agafaves la ràbia hi havia un moment en el qual no es podia fer res per tu i t'havien de matar, i que això passava si et miraves al pou i veies la «cara del gos». O la Teresa B. explica també que a la seva mare una «curandera» li va dir que si volia que la filla visqués, (estava embarassada i havia perdut altres fetus en embarassos anteriors), havia de procurar que el dia de bateig, en tornar a casa no entrés la nena per la porta, si no que ho fes per la finestra i que no la veiés ningú. Segons el seu relat, ho va fer i la nena va sobreviure.

El gran gruix de les converses al voltant de la salut però, ha girat al voltant de la salut materna i els embarassos, a partir de preguntes senzilles com «on van tenir els seus fills i filles». La majoria de les dones entrevistades que han estat mares, tret, potser, de les més joves de la mostra, van tenir els fills/es a casa. De fet explicaven que si els embarassos anaven bé, les dones parien a casa, amb el suport d'altres dones, com la llevadora o veïnes. Únicament es traslladaven a l'hospital (fora de Castelldefels) si hi havia complicacions. Així li va passar a la Montserrat, que es va posar de part estant de 7 mesos i que va acabar parint a la maternitat. També a la filla de la Irene, que només néixer la van haver de traslladar a l'hospital.

Durant l'embaràs hi havia pocs controls i si la dona no sagnava o no tenia dolors, es considerava que tot estava correcte i dins la normalitat. La llevadora que les visitava, ho feia «cada poc», per a portar un cert control, saber com es trobaven i fer-se una idea sobre en quines dates paririen. Segons el que ens han explicat, es possible que la llevadora no visqués al municipi durant la dècada dels 40, sinó que vingués de Gavà, tot i que posteriorment si hi hauria almenys una o dues llevadores al poble. La Irene, així ho recorda, ja que pel naixement de la seva primera filla va venir la llevadora de Gavà, i que a la segona filla ja la va assistir una llevadora que es deia Mercedes, que era de Madrid i vivia a Castelldefels. La Naturaleza explica que Doña Juanita va ser la llevadora dels seus dos fills i que de fet, la seva filla va ser la primera nena que aquesta llevadora va ajudar a néixer, quan encara portava poques setmanes al poble. Segurament, és la mateixa Juanita de què parla Ludi i que va assistir als parts dels seus dos fills. Però no en tenim constància ni gràfica ni material.

En el part, la majoria de les dones expliquen que estaven acompanyades de la mare, sogra o germanes i que rarament el marit hi era present, moltes vegades, perquè l'enganxava treballant. No és només que segons què feien no els donava temps a arribar, sinó que a més, en un temps sense telèfons a les cases, entre que la dona es posava de part i el marit s'assabentava i hi arribava, la criatura ja havia nascut. Algunes dones expliquen que les seves mares havien parit soles, com és el cas de l'Anna, ja que el seu pare va anar a Gavà a buscar la llevadora i quan va arribar amb ella, la mare ja havia parit, amb ajuda d'una veïna. Son temps on això no era infreqüent i per tant, hi havia dones que sabien què fer, especialment als pobles.

És interessant un apunt que ens fa la Montserrat sobre el procediment a l'hora de cridar a la llevadora si era de nit. En aquest supòsit, el marit primer de tot havia de buscar primer el sereno i amb aquest, anar a avisar la llevadora que el part ja s'havia iniciat i que necessitaven que hi anés. Segons ens explica, una dona no podia refiar-se d'un home que a la nit anés a casa seva per emportar-se-la. El sereno era una ga-

rantia de seguretat per la llevadora. Exemples com aquest, tot i que no es verbalitzin com a violència o situacions abusives, ens fan entreveure que la violència contra les dones era quelcom que estava normalitzat i que efectivament, «passaven coses». Que el futur pare hagués d'anar a buscar primer al sereno i després amb ell, la llevadora, mostra que socialment també es reconeixia que la dona era més vulnerable, especialment a la nit.

Per últim, un tema que ha sortit a les entrevistes és el que fa referència a l'educació sexual, sobretot, vinculada a la menstruació. Totes les dones que n'han parlat, comparteixen que les seves mares els van explicar ben poc o res de la menstruació i que en tot cas, van saber més gràcies a amigues o veïnes. La Maria Teresa, que sí recorda que la seva mare que li'n parlés, era més aviat per a què «no s'espantés». La mare de l'Anna quan va veure «signes» de que la seva filla tenia la menstruació li va donar unes tovalloles amb la instrucció que se les havia de rentar ella.

Algunes reconeixen que els hagués agradat tenir més explicacions, però que era força tabú parlar d'aquest tema. I era tan tabú, que fins i tot en la matança del porc es deia que les dones que ajudessin no podien tenir la regla, perquè si no, feien malbé els embotits. La Clara recorda que per a fer la matança es triava, doncs, un dia en què la petita de la casa no la tingués, per tal que pogués ajudar. A ella li ho van preguntar quan tenia 10 anys i explica que es va quedar ben sorpresa per la demanda.

En general, però, han explicat més elles a les seves filles que no pas el que van rebre de les seves mares. I si no sabien ben bé com explicar-ho, ho feien a través de llibres, com la *Naturaleza*. És interessant el cas de la *Naturaleza*, ja que, tot i presentar una forta «apertura» en molts aspectes de la seva vida, el pes del tabú se li va fer gran a l'hora d'explicar el tema als seus infants. La Antonia se sincera quan afirma que ella havia necessitat més explicacions que les que va rebre, i que per això, al final tenia més confiança amb una veïna. En aquest sentit també apunta la Ludi, quan diu que ella ha explicat a la seva filla coses que a ella no li havien explicat mai.

No només desigualtat

Parlar de dones significa, inevitablement, parlar de relacions de gènere. No cal reincidir en la condició de subordinades respecte dels homes i del paper «marginat» dins la dictadura franquista. No obstant, no podem caure en el parany o en l'anàlisi simple de considerar que tot va ser culpa de la dictadura²⁷. El que succeeix durant aquells anys és l'exacerbació d'un sistema de subalternitat que es projecta en els segles anteriors i que es consolida durant el segle XIX, a patir de la triple legitimació que hem comentat anteriorment: natural, religiosa i científica base del pensament occidental modern i de difícil qüestionament. Com bé explica Mary Nash:

*«La lógica del discurso de género acabó definiendo un orden social de superioridad masculina, es decir, un sistema de género que legitimaba la nueva sociedad contemporánea a la vez que era legitimado por ella.»*²⁸

Per tant, el franquisme no va inventar res de nou, simplement va aplicar i reforçar un «vell» esquema de domini i submissió de gènere. La incidència d'aquest sistema i la seva potenciació en el nou context polític va esdevenir una estructura relacional difícilment qüestionable. Per això continuen en moltes dones vestigis d'aquesta forma d'interpretar i viure les relacions socials.

Les relacions de gènere eren i són un element constant i al Castel·ldefels d'aquells anys definien un marc continu de relacions, on les vides de les dones estaven sempre en relació a una figura masculina, pare o marit. D'aquesta manera el matrimoni s'ha considerat un dels esdeveniments que més significativament ha marcat les vides de les dones entrevistades, exceptuant algun episodi traumàtic d'alguna d'elles. De cara a una altra investigació, podríem incloure una

27 Un exemple, és el fet que a França també s'havia estat produint aquesta subordinació. Com explica de manera brillant l'any 1949 la filòsofa francesa Simone de Beauvoir, amb l'obra *Le Deuxième Sexe* (1949).

28 Nash, 44:2004.

pregunta de quin va ser l'esdeveniment o els tres esdeveniments que més va canviar les seves vides; estem segures que un percentatge força elevat assenyalaria el matrimoni com un d'aquests. El matrimoni reassignava les dones dins la (nova) família: canviava la figura (masculina) de referència, es condicionaven les seves aspiracions laborals amb una significativa pèrdua d'independència material, i assumien un nou rol seguint sempre el model de feminitat imperant, el de mare i mestressa de casa.

Aquest mandat, el trobem força invisibilitzat en els relats històrics, especialment quan mirem cap a la quotidianitat, de manera que cal desemmascarar-ho. Sovint, els relats històrics que ens parlen de Castelldefels, el presenten des d'una mirada masculina i masculinitzant, on sembla que totes les persones podien fer el mateix sense diferències significatives. Per exemple, un aspecte fonamental de l'oci a la ciutat: el ball. Els homes pagaven entrada però les dones no, ja que en part eren un reclam. Però el que és més important, no anaven soles, sinó que sempre eren acompanyades de figures femenines que controlaven el «decoro» i l'honorabilitat del ball. També el transitar pels espais públics era diferent que els dels homes, tot i que ara ens centrarem en els espais privats.

Dins de la família és on, de manera més consistent, es manifesten les desigualtats que es reflecteixen al carrer. Moltes de les dones expliquen com a casa seva qui manava era el pare. A més, era una autoritat inqüestionable que fills, filles i dona obeïen. Potser la mare tenia alguna possibilitat d'opinar i de fer, però mai en forma de confrontació oberta. La Antonia ho explica de manera molt eloqüent: «Mi padre era el que mandaba y después iba la madre por detrás y se hacía lo que ella quería». Ni de bon tros és un cas aïllat, totes les dones ens parlen d'una forma o d'una altra del predomini del pare dins les seves famílies. Si les dones (mares) volien alguna cosa s'ho havien de «manegar» o, en altres casos, no tenien cap opció. Per tant, és normal que també era important el reconeixement patern. Seguint el testimoni de la Antonia: «Yo siempre he sido muy trabajadora. Mientras mi padre estuviera contenta de mí, me daba igual».

Aquest pes de la figura de l'home implicava coses com que podia intervenir en les eleccions de parella de les seves filles. Com en el cas de la Montserrat, que va tenir que deixar de veure al noi que li agradava. No oblidem, que per a que una relació fos «seriosa» i, per tant, respectable, havia de comptar amb el vistiplau de la família de la dona, que no deixava de ser el del pare. És a dir, un home li havia de demanar permís a un altre home per iniciar una relació amb una dona.

Vinculat a el que estem explicant, des de l'adolescència, les dones tenien més limitades la seva autonomia en comparació amb els homes. Per exemple, a la Barbara, ja a la dècada dels 60, li sorprenia molt que si un noi sortia amb una noia, l'havia de portar a sopar a casa i aquesta no podia tornar a sortir, però ells sí.

Després, les diferències dins de l'àmbit domèstic també eren constants. Les dones van aprendre de les dones de la casa a cosir i fer ganxet, com la mare de l'Eugènia que va ensenyar-li a ella i a les seves germanes. Dins d'una activitat tan important en aquella època, on tots els membres de la família tenien escassíssimes peces de roba, només les dones n'aprenien. Com diu l'Ana, reproduint des de la seva boca el discurs de gènere: «els nois no tenen que aprendre això». És significatiu el seu relat ja que ella va ensenyar a cosir a moltes dones de varies generacions de Castelldefels, incloent-t'hi la seva filla, però no el seu fill. A més a més, és interessant quan ens explica que li va fer la roba a tots dos fins que el fill va ser gran. Elaborar roba d'home és sastreria i, segons ella, és «molt més difícil». Tendim a pensar que aquesta idea pot ser una altra evidència de la tendència a considerar allò masculí com millor o més important.

Cal dir però, que no totes les cases es vivia d'igual manera ni en el mateix grau aquesta desigualtat. Per exemple, la Naturaleza no ha expressat cap mena de percepció de desigualtat significativa dins de casa seva. Ni amb el seu pare, ni amb el seu marit. Però fins i tot aquí podem veure exemples relacionats amb el que estem explicant. La Naturaleza, va voler recuperar el seu nom de naixement (un nom «republicà»), però no comptava amb el suport del marit. Aquesta manca de suport significava que el marit no li signava el canvi de nom, i per tant, ella no

podia canviar-se el nom, és a dir, quedava condicionada a la voluntat del marit sobre el dret a el seu propi nom. Per tant, s'ho va tenir que «manegar». Un dia que van anar tots junts al registre civil, li va explicar la situació a la funcionaria (dona), sense que el marit se n'adonés. Quan la funcionaria va cridar al marit a signar els tràmits que estaven fent, també li va afegir el document amb el canvi de nom de la dona.

Entre les dones entrevistades, també hem trobat un nombre significatiu d'aquestes que no han fet un procés de reflexió interna a partir del qual identificar aquesta situació de desigualtat, el que sovint les ha portat a assumir-la com han pogut. Reprenent de nou a la Antonia, «si m'he rebel·lat ha sigut interiorment», cosa que l'ha portat a intentar no caure en la mateixa desigualtat: «Com que jo m'he vist tan oprimida no he volgut que la meua filla fos tan oprimida com jo. No li he donat tan valor al meu fill per ser un home, al contrari, li he donat més ales a la meua filla per ser una dona».

De vegades, l'opressió s'acompanya d'alguna cosa encara pitjor, el maltractament físic. Aquest és sovint normalitzat, de manera que comportaments, expressions i respostes que ara no son considerades normals, en un altre context poden adquirir aquesta categoria. D'altres vegades, com ja s'ha explicat, estan sepultades per silencis que les dones decideixen no trencar pel(s) motiu(s) que sigui(n). Però d'altres, emergeixen i mostren el que potser és simplement la punta de l'iceberg. Les dones que ens han parlat del maltractament que han patit, ho han fet amb una barreja d'emocions on el dolor, la ràbia, la tristesa i la vergonya s'han anat manifestant sense poder dir en quin ordre o grau cadascuna. En més d'una ocasió i en més d'un relat, ha estat difícil sostenir l'entrevista i, en acabar aquestes, hem necessitat una bona estona per refer-nos.

Per una qüestió de cura cap a elles i perquè sabem que són temes difícils, complexos, dolorosos i tabús, hem decidit anonimitzar totalment els relats, despersonificant-los, treure qualsevol referència que pugui servir per identificar-les així com hem traduirem totes les transcripcions al català, a fi de respectar a aquestes dones i els seus testimonis.

La primera dona que ens va parlar obertament de maltractament, el va situar a la casa familiar, concretament a la figura paterna. Afirmava que «les pegava molt», i no dubtava en afirmar que el seu pare «era un dictador» i que així va viure la seva mare fins a la seva mort: «com podia ser feliç [la meva mare]». A més, poc podien fer ja que «encara que anés a algun lloc, ningú ens feia cas (...) que alguna cosa fariem si ens maltractava». Explica com la violència viscuda a casa la va acompanyar tota la seva vida, fins al punt que no pot «veure pel·lícules d'acció». Durant la seva entrevista, vam tenir la sensació que molt del que ens va explicar havia restat guardat potser durant molt de temps i va brollar amb ràbia i vergonya, acompanyat d'expressions com «si no ho dic rebento» o també un «que em perdoni».

Un altre testimoni, sense parlar explícitament de violència, sí que ens ho va fer entendre amb el llenguatge corporal. I en aquest cas la violència estava vinculada a la figura del marit. A més, apunta idees importants referents a les capacitats de fer front la situació. Com ella explica, «abans no es pegava, perquè la dona era molt submisa. Si feia el que manava ell, com vols que li pegui? Tampoc s'arreglaven, portaven el seu *monyet*... ara si planten cara». Però a més a més, hi ha un altre element més enllà de sentir cert recolzament social: tenir forces per fer-lo: «Els dilluns potser es dedicaven a rentar roba... tot el matí amb això... no quedaven forces per plantar cara». Efectivament, per rebel·lar-se també cal ser conscient de la situació de desigualtat que es viu (rebel·lió interna) i després treure forces per fer front. La possibilitat de deixar el marit quedava llunyana, especialment si el pare i la mare estaven vius, ja que no deixava de ser una «vergonya».

Una altra dona, no va experimentar en el seu propi cos el maltractament, però sí va veure'l «dins de la seva llar». El seu oncle, va començar a pegar a la seva dona ja que la va veure al carrer parlant amb un home. L'entrevistada explicava com l'home simplement li va preguntar com anar a un lloc. Segons explica, el marit «hagués matat» la dona si no hagués arribat el pare (de l'entrevistada). Seguint aquest tipus de violència, una altra dona explica com la seva germana no sortia de casa ja que el marit era molt gelós, «la volia només per a ell». Per últim, una

altra dona, ens explica com va estar a punt de morir a causa de la seva relació de parella. El maltractament havia començat abans amb formes de menyspreu constant, fins al punt de tirar-li per terra tota forma d'autoestima: «Vaig tenir mala sort en el matrimoni. No servia per a res jo. Vaig tenir 20 anys d'inquisidor». Fins que ell la va tirar per les escales i per poc es mor a causa de les complicacions provocades per la caiguda. Mai va tornar a la casa on vivia el seu marit. El temps que va estar allit, es va encarregar d'ella la seva mare, no sense gaires problemes i pressions socials ja que, segons ens explica, alguna dona li va dir (a la mare) que això no podia ser, que havia «abandonat als seus fills». Un cop en bon estat, un dels fills/es va anar a viure amb ella, però no l'altre fill/a, que li va dir «em quedo a casa, perquè el mateix que t'ha fet a tu el papa, li fa a la iaia i no la vull deixar sola». L'entrevistada, se'n va en sortir, però vivint amb por ja que el marit, va amenaçar amb llançar-la a les vies del tren.

Després tenim testimonis de violències que es produïen als barris, fora de la llar pròpia. En Àngel (ara ja tornem a posar pseudònims), ens ha parlat obertament d'aquest ambient de maltractament: «Era muy habitual, yo me acuerdo, la del segundo, la del tercero, la del cuarto y digo, me he salvado de algo muy común». La seva mare afegeix «Además la mujer no podía decir nada. Si denunciabas, el juez o el guardia decían, “algo habrás hecho, sino tu marido no te pega”». Aquesta manca d'empara sembla que ha estat molt comú. De fet, a l'arxiu de Castelldefels hem buscat referències al respecte, possibles denúncies a les carpetes relatives al Jutjat Municipal i la seva correspondència. En tot el període, només hem trobat un cas de carta de denuncia, el de Josefa Nuñez que denuncia el 1 de juliol de 1935, al seu marit Antonio Hermoso, de haver-la maltractat, fer-la fora de casa i amenaçar-la amb una destrat, tant a ella com al seu fill²⁹. No hi vam trobar cap altre cas. Potser és casualitat o no, però és motiu de reflexió el fet que només trobem una referència durant el període republicà i res durant els tren-

29 Arxiu de Castelldefels, codi de Classificació: 6.5.1.01 Sèrie Documental: Correspondència jutjat municipal, Any: 1921-1943, Correspondència i Comunicacions diverses, 1935.

ta anys posteriors, tot i l'enorme creixement demogràfic. Segurament, poca ajuda podien esperar de trobar, i de fet, no hi cap mena de seguiment del cas explicat.

Davant aquest context, una de les poques coses que les dones podien fer era teixir un suport mutu. De fet, una de les dones entrevistades ens parla d'aquestes formes de suport: «Una veïna picava a la porta. "A veure si em podeu donar una mica de pa" era per entrar a la casa i tractar d'aturar això». Però poca defensa més podien trobar les dones, perquè cridar a la policia ni es podia ni tenia sentit i podia provocar a la dona que ho feia, un problema encara més gran dins de casa seva. Per tant, aquestes formes de maltractament que han determinat la vida de moltes dones, han quedat soterrades en la memòria de les dones que ho van patir i no podem saber què més hi ha en les seves experiències de vida o què van considerar «normal» en les relacions de gènere que van experimentar durant les seves vides. Per desgracia, aquesta és una qüestió que encara arrosseguem com a societat. Encara no hem aconseguit depositar-la definitivament al racó de les barbaries i de les immundícies de la nostra història.

Acompanyar avis, ballar i anar al cinema...

Passejant per la memòria de les dones, sense cap mena de dubte, un dels temes que més alegria i bons records ha provocat, ha estat parlar de les festes populars de Castelldefels, del cinema i del ball.

Els records es fixen en les nostres memòries també com a llocs i espais on tornar-hi, que ens recorden on vam ser feliços i què ens agradava fer, quins moments eren extraordinaris i ens permetien fer coses fora del que enteníem que era «normal» i quotidià. I sense cap mena de dubte, les festes, el gaudir, les rialles, el bon humor, la música, mereixen un apartat especial.

El que per a nosaltres ha estat particularment interessant és poder teixir la memòria de les festes de Castelldefels a partir d'aquest records, que son com un mosaic d'emocions, on les diverses peces encaixen, tot i que son diferents i úniques, tant en forma com en contingut. Cada dona ens ha parlat dels seus records, de les seves mirades i vivències,

i és per això que no totes parlen de les mateixes festes, ni anys, ni tan sols del que feien durant una determinada celebració. I aquesta és la riquesa, poder dibuixar, des de diferents veus i experiències, els records de les festes de Castelldefels.

Pel que fa a les festes populars, ja hi ha publicacions editades que ens expliquen amb tota mena de detalls com eren les festes del municipi, quina era la seva temporalitat, en què consistien i què s'hi feia. També hi ha moltes fotografies que donen bona mostra de la particularitat i singularitat de les festes, del patrimoni cultural del poble. El que pretenem en aquest apartat és anar més enllà de les festes i entendre, a través dels testimonis, com les vivien les dones, de quina manera hi participaven i què s'esperava d'elles.

A més a més de les festes populars, ens hem volgut fixar en aquelles activitats que les dones consideren que han estat el seu oci, com anar al cinema o el ball, així com sortir a passejar i anar a la platja. I el que ens interessa, sobretot, és poder copsar també tot el que hi havia al voltant d'aquestes activitats i que feien que les experiències fossin diferents per homes i per dones.

Una fotografia ens mostra una imatge, un esdeveniment, ens permet copsar les diferències entre aquell moment i el que estem vivint ara, fixar-nos en els pentinats, en els vestits, els decorats i fins i tot la manera de somriure a la càmera. Les entrevistes ens permeten veure parts que normalment estan ocultes, que son normalitzades o fins i tot invisibilitzades, podem, accedir a l'emoció dels moments que tant poden ser d'alegria, com de frustració. Així, a través dels relats, els records de les dones i aquells detalls als quals donen o no importància, fan pensar que efectivament, l'oci es pensava i es vivia de manera diferent segons es fos home o dona. I que segurament, aquestes diferències es naturalitzaven, pel pes de la història i les relacions socials marcades per una desigualtat estructural entre homes i dones. És interessant, doncs, a més de poder copsar aquestes maneres diferents de gaudir i entendre l'oci, relatar les maneres en les quals aquestes diferències esdevenien desigualtats, des del moment en què els homes, tenen unes llibertats que les dones no gaudeixen, constretes en

una moral que determinava de manera molt categòrica què podien i què no podien fer.

Les festes populars

Tal i com es relata a *De festa al segle XX. Imatges de Castelldefels*³⁰ la vida dels i les castelldefelenques estava profundament travessada per les festivitats, tan les religioses com les populars, que marcaven el calendari anual i el pas de les estacions.

Dels relats de les dones es desprèn que els dies passaven pràcticament amb les mateixes rutines, diàries, setmanals, amb pocs desplaçaments —com a molt lluny Barcelona, per anar a vendre i/o a comprar-. Així que les festes populars, les celebracions, eren moments que s'acollien amb moltes ganes, com a quelcom que permetia a la població sortir de la rutina i fins i tot, passar-ho bé. Moltes de les dones entrevistades, a l'ésser preguntades per les festes a Castelldefels, tenen molt bon records d'aquestes, i la majoria, esbossa un somriure quan hi pensa, segurament, perquè recorda moltes anècdotes d'aleshores, de trobar-se amb gent estimada, de gaudir dels espectacles, de la sensació de festa a tot el poble. La memòria es vincula també amb els cicles vitals, i és per això que detalls, vivències i moments queden gravats vinculats també a com van poder participar. Una participació sovint mediatitzada per normes que potser no estaven escrites, però que es respectaven. Les dones ens han parlat de les festes, vivint-les com a espectadores, com participants; quan eren nenes d'escola o joves amb ganes d'anar al ball de festa major. Algunes d'aquestes dones, com la Maria Teresa, des del present, expressen que:

«Aquí es feia carnavals, es feien festes majors, es feien balls infantils, es feien moltes activitats, passa que de vegades es deixa així una mica entredit que només se n'han fet a partir de què han vingut els ajuntaments democràtics. Però aquí s'havien fet moltes coses.»

L'Anna ens diu que abans «les festes populars, sobretot abans no eren així. Eren potser festes més familiars» Segui com sigui, les festes popu-

30 Amelles, Rosa, Clemente, Javier, 2006.

lars son espais on es comparteix, on es creen llaços, on es reproduïx el llegat cultural i el sentir del poble. Potser en la distància hi ha festes que ara no tindrien el mateix sentit, però que aleshores servien per a cohesionar la població, per a demostrar de manera pública uns valors i uns sentiments. Perquè tal i com s'afirma en la introducció de *De festa al segle XX. Imatges de Castelldefels*: «La mateixa dinàmica festiva entranya una seqüència ritual que es repeteix cíclicament; encara que sigui així, però, es poden afegir nous elements a l'estructura bàsica. És per això que de la festa ens cal fer memòria precisament. La festa canvia al llarg del temps. De fet, gairebé l'únic que és important és la participació de la gent. La vivència col·lectiva és indissociable al fet festiu i, ja se sap, a cada època hi ha algun aspecte introduït de nou en qualsevol dels àmbits de la vida dels humans.³¹» I per això, la memòria de la participació de les dones ha de poder ésser tinguda en compte, s'ha de poder recuperar per a poder teixir un relat més o menys complert que pugui explicar també aquestes vivències des d'elles, com a adultes i també com a nenes.

De vegades, el que obtenim son vivències diferents d'una mateixa festivitats, que ens ajuden a poder comprendre-la des de diversos prismes, com si fos un calidoscopi. I aquest és un aspecte preciós de la memòria oral, quan diferents records entren en diàleg i és possible teixir un tapís fet de moltes vivències.

Però sense cap mena de dubte, les festes populars que més recorren les dones entrevistades, son la festa de Sant Antoni, la festa de la vellesa, la festa major, la Setmana Santa (la benedicció de la Palma) i el Corpus. També mencionen la Candelera, Sant Cristòfor i les caramelles, com a tradició. La majoria, festes associades al calendari litúrgic catòlic, pel caràcter nacional-catòlic de la dictadura, que tenia en la religió un dels seus pilars fonamentals. Així, tal i com diu la Ramona: «en aquell moment fèiem la quaresma, anàvem a missa tots els *primeros viernes* de mes... o sigui, era lo «normal».

Així, el que farem en aquests línies és relatar, en un sentit cronològic tenint en compte l'any natural i litúrgic, quins son els records associats

31 Ibidem, p. 4.

a les festes que acabem d'esmentar i que també ajuden a completar els relats al voltant d'aquestes festes. No és una tasca acabada i seria bonic poder recuperar les vivències de les dones en cadascuna de les festes, però esperem que aquests esbossos que aquí mostrem serveixin per a ésser reconegudes per més persones i pugui ser possible seguir construint la història de Castelldefels des de la mirada, vivències i experiències de les dones.

Sant Antoni

La festa de Sant Antoni, es celebra el dia 17 de gener i consisteix en la benedicció dels animals, sobretot aquells que serveixen per a treballar el camp. Sant Antoni és considerat el protector dels animals, i aquell dia els animals sortien el carrer, ben engalanats, els carros també, per a rebre la benedicció pública, a la plaça de l'església. La Maria Teresa i la Montserrat recorden aquesta festa amb ulls de nenes, sobretot com engalanaven els animals i la coca que es repartia després de la benedicció. El caràcter rural de Castelldefels, que encara en aquelles dècades era molt present, apropava aquesta celebració a la població, ja que eren moltes les famílies que tenien bestiar dins les seves pròpies cases. Com era en el cas de la Maria Teresa:

«La festa de Sant Antoni, el 19 o el 17 de gener, que era la “festa dels burros, dels animals” aleshores tota la gent portava els cavalls, els meus avis, hi havia quadres a casa dels meus avis, els meus oncles trenaven les cues i això i els posaven el millor que tenien, les mantetes i això i els portaven. Aleshores els nens del cole sortíem i hi havia dos forns aquí a Castelldefels, el Patuel i el Casa Vives i portaven coca a l'església, la beneïen i a cada nen els donaven un tros. Una coca ensucrada boníssima.»

En canvi, la Montserrat participava de la celebració com a espectadora, «feien uns carros amb flors...era molt maco el dia de Sant Antoni, era molt maco». Especifica que:

«Hi havia molts pagesos, però els pagesos no hi anaven, anaven els xavals. La cua guarnida amb llaços... però normalment els porta-

ven els xavals del poble. Després quan s'acabava això l'ajuntament, els col·legis nacionals, regalaven coca. Me'n recordo que el meu pare sempre estava allà amb la coca, però era aquella coca de pa que és com dura... la feien a Cal Patuel. I la gent fèiem cua. I quan s'acabava sempre en sobrava.»

Fotografia 16: Maria Teresa Yll davant de l'església de Santa Maria el dia de Sant Antoni, a la benedicció dels animals. Any 1956.

La Candelera

Poc després arribava la Candelera, de la quan només ha parlat la Montserrat. I de nou, el record que té d'aquesta festa és de quan era nena, i somriu quan ens explica el que recorda, com si es transportés a aquell moment d'arribar a casa, amb l'espelma que li donaven partida per la meitat. El dia de la Candelera, el 2 de febrer, és una celebració cristiana en què es commemora la presentació del nen Jesús al temple de Jerusalem, 40 dies després del seu naixement. Hi ha qui diu també que aquesta festa té el seu origen en l'època romana, on es feien processons

amb espelmes per a guiar les ànimes dels difunts fins al cementiri. La Montserrat ens ajuda a reviure-la:

«Donaven el dia de la Candelera, que es el 2 de febrer. És el patró dels electricistes, de la llum. I ens donaven el dia de la Candelera, ens donaven una espelma a tothom, (el capellà), de colors. Hi havia en groc, en verd, vermelles. Però eren primetes, saps aquelles canyes de [fa el gest de beure], que sempre se'm petava. No n'havia portat mai sencera a casa. La feien encendre, hi havia un moment que te l'encenien. Feia l'ofici el capellà i dins l'església t'encenien l'espelmeta te la donaven, l'apagaves i cap a casa. Sempre la portava trencada jo...»

Carnestoltes

La següent festa del calendari és el Carnaval o Carnestoltes, celebració que comença després de la Quaresma. En teoria, aquesta festa va estar prohibida durant tota la dictadura i per exemple a Catalunya, Solsona va ser la primera ciutat que va recuperar el carnaval, l'any 1971. No obstant això, la Clara i l'Anna ens parlen del carnestoltes, del ball i les disfresses i d'una anècdota que li va passar a l'Anna que situa també el gènere, els valors i la moral que travessava tota la societat però especialment les dones, en el centre del record:

—Clara: Jo recordo, parlant d'això del ball, que hi havia cada any els *disfrassos*, però és clar, era l'època de Franco.

—Anna: Era l'època de Franco. Aleshores estava prohibit anar al ball vestida de noi.

—Clara: Amb pantalons.

—Anna: Amb pantalons, havíem d'anar amb faldilla. Aleshores la mama em va portar a casa del meu padrí a cosir i anava cada tarda a cosir. I *me vai* fer una casaca de russa.

—Clara: Però això per carnaval, eh?

—Anna: Per carnaval.

—Clara: Imagineu.

—Anna: Uns botons daurats, un *gorro* de russa molt maca i una trenca, que jo portava el cabell molt llarg. I aleshores es veia un pam. I

aleshores portava unes botes amb cordons i es veia un pam. I vaig anar al ball, i vam pujar al ball i aleshores el senyor que estava a la porta em va dir que jo anava vestida de noi i que no podia entrar. I em vaig posar a plorar, amb lo que m'havia costat fer-me la casaca... i aleshores el meu tiet.

—Clara: El meu pare, que estava allà (...)

—Anna: Va anar al ball a lo millor per veure les disfresses de les demás persones. Aleshores la meua iaia em va dir «anem a casa i et poses una faldilla» «jo no vull faldilla, jo vull el pantaló!» però jo no sóc cap noi!!! Jo sóc una noia!

—Clara: El meu pare es va enfadar amb el de la porta... però no va poder. No ho va consentir.

—Anna: No ho va consentir, perquè estava prohibit per Franco.

—Clara: Imagina't, era el *disfras*! No era anar amb pantalons...

—Anna: No era anar amb pantalons, cenyides ni res...

Que les dones anessin vestides d'home, perquè podien passar camuflats...com si anessin amb una mascareta, ho comprenc... però si només era el pantaló, ho trobo ridícul...

(...)

—Clara: Aleshores vaig anar a casa i em van convèncer les meves amigues i em vaig posar una faldilla de quadres escocesos... i vaig anar d'escocesa, *vai* anar amb la faldilla i la brusa.

En l'estudi al voltant de les festes de Castelldefels, s'afirma que «La celebració del Carnaval, prohibida durant el franquisme, es va recuperar amb una forta càrrega simbòlica amb l'adveniment de la democràcia»³². Però en aquesta anècdota que ens expliquen la Clara i l'Anna es remarca que és un ball de disfresses, que és carnestoltes i que està Franco viu. Aleshores? Com ens han explicat, el carnaval es celebrava, però segurament amb uns codis a respectar, o que de manera no oficial, però sí «oficiosa» s'acceptés. A més, per l'edat de les dones, podem situar-la entre mitjans i finals dels 60, i a un lloc com era Castelldefels amb

32 Ibidem, p. 13.

una important comunitat estrangera, amb les seves pròpies formes de celebrar.

Però en aquest cas, veiem també com actua el mandat de gènere en l'Anna. Perquè el problema, almenys com el relaten elles, no és anar disfressada, si no que porta pantalons i que això estava prohibit. Podem imaginar-nos la frustració de fer-se una disfressa (i sentir-se bonica amb ella) i no poder-la lluir perquè a un home se li acut que aquella disfressa transgredeix les normes socials de l'època, cosa que es situava força lluny de la seva intenció i, per tant, feia la norma del tot incomprendible per ella. I al final, la solució és vestir-se (de nou) de noia. Però sense desistir de participar de la festa de disfresses, aquesta vegada, a través d'una faldilla escocesa.

Diumenge de Rams

No ens han mencionat ni la Quaresma ni la Setmana Santa, però sí el dia de la benedicció de la Palma, el diumenge de Rams. Per a l'Eugènia, que vivia a Can Roca, aquest era un dia especial en el qual sí baixava al «poble», perquè com diu:

«Como estábamos lejos, arriba, íbamos a la balsa a por el agua, andábamos no nos quedaban ganas de ir al pueblo. Al pueblo íbamos cuando teníamos que ir a comprar.»

Però el diumenge de Rams, baixava a l'església, perquè:

«Ese [día] era sagrado. Ahí bajábamos con los niños siempre. El Domingo de Ramos. Íbamos a bendecir la palma salíamos las familias que vivíamos más cerca, nos juntábamos, tomábamos una cervecita, tomábamos algo, era lo extraordinario que hacíamos, un día así señalado (...). Se estrenaba ropa ese día. Que hoy en día se viste uno con cualquier cosa, pero antes aquel día se estrenaba. (...) Se hacía una misa, se bendecía la palma y ya está.»

Era una festa familiar, i també veïnal, ja que es reunien al centre, a la plaça de l'església i d'allà anaven a prendre alguna cosa.

Les caramelles

Pel que fa a les caramelles, la Ramona ens explica quelcom que és curiós i que creiem que seria interessant, per a entendre també aquesta complexitat, com de vegades els petits detalls, petites accions, passen desapercebudes i difícilment es recorden.

Així, la Ramona ens explica que les caramelles eren grups tradicionalment d'homes, que canten cançons populars típiques i que han durat fins avui dia:

«(...) encara existeix el grup, el mateix, que és l'entitat més antiga, després ve el grup sardanista, aleshores sortia després de missa el dissabte, de la missa de resurrecció. I anaven davant la porta de l'ajuntament a cantar I no és com ara no, no. Allà Es cantaven coses que havien passat, de de que una noia que s'havia quedat embarassada (...) No és com ara que surten el divendres i estan tot el cap de setmana fins el dilluns.»

Així que sembla que el repertori no era simplement un cantar per cantar, sinó que es cantaven més coses que cançons populars, com si fos un «altaveu» pel poble, de les coses que passaven o que havien passat, en una època on no tothom tenia ràdio (i molt menys televisió). Però és que a més, la Ramona continua explicant que es va fer un cor de caramelles a l'escola, integrada per nenes:

«A través del cole es va fer un cor de Caramelles de nenes. Ja veus tu, que les caramelles només son d'homes. Sol de nenes, de les que anàvem a l'escola. I amb la nostra bata blanca anàvem a cantar inclús havíem anat al Rey don Jaime a cantar. Això va durar poc, no va durar gaire, però a través del cole, eh? I anàvem amb les nostres bates blanques. Les bates blanques no les deixàvem mai.»

La festa de la vellesa

La festa de la vellesa és la festivitat que més dones han recordat, coincidint els relats en molts dels elements descriptius. Tot i així, hi ha contradiccions en situar aquesta festa en el moment de l'any que es feia i és ben interessant perquè cadascuna, des del seu lloc té un

record determinat. Hi ha qui recorda aquesta festa com a molt bonica, hi ha qui hi participava perquè d'alguna manera «tocava», hi ha qui no hi va participar directament, però n'era espectadora i hi ha qui ressegueix amb la memòria els canvis que aquesta festa ha sofert fins arribar a l'actualitat. Per tant, tractem d'encaixar les peces, com si fos un trencaclosques, on no hi ha una única veritat, si no diferents punts de vista i mirades. De nou, la memòria i la riquesa permeten omplir de color el relat de la festa de la vellesa. I el que no pot copsar la llengua escrita són els somriures i les mirades que aquests tipus de records permeten.

Comencem a la descripció que es fa a les memòries de Mossèn Josep Codinach, recollides a *De festa al segle XX. Imatges de Castelldefels*, on diu: «Era una tradición que en un domingo de primavera se hiciera en la población la fiesta de los abuelos y abuelas. En esta fiesta cada uno de los abuelos era apadrinado por los chicos del pueblo. Cada joven tomaba del brazo un abuelo o abuela, y acompañados por el sonido de una orquesta salían del ayuntamiento»³³.

Fotografia 17: Imatge de la festa de la vellesa.

33 Ibidem, pp. 19 i 20

Tot i que menciona «los jóvenes», segons el que expliquen les dones entrevistades, eren les noies del poble les encarregades d'acompanyar la gent gran. I no totes les noies. Així, en un diàleg, la Clara i l'Anna expliquen en què consistia la «festa de la vellesa»:

—Clara: Cada any se feia la festa de la vellesa. Portàvem a la meva àvia. La iaia Magdalena. Anàvem les dues, ens posaven una mantellina, anàvem pel carrer.

—Anna: Anàvem a l'església a anar a buscar el dia abans la mantellina.

—Clara: A l'Ajuntament ens donaven la mantellina.

—Anna: Només podien ser a nenes que ja havien fet la comunió però que no estiguessin casades. I aleshores anaves el dia a buscar l'àvia a casa, a casa seva. Va venir a casa meva i vam marxar totes tres a l'església. Sortíem de l'ajuntament i donàvem una volta per carrer 11 de setembre, la plaça de la caputxeta i aleshores ens assentaven a la plaça de l'església.

—Clara: Llavors no és com ara...

—Anna: Abans era d'una altra manera. I aleshores la Caixa d'estalvis de la Caixa...

—Clara: ...De la caixa Catalunya...

—Anna: Els hi donava 100 pessetes em sembla, a cada avi, en una llibreta. I nosaltres quan cridaven el nom de la nostra iaia, o de la senyora que portaves, perquè jo havia portat senyores que no eren la meva àvia, perquè encara no tenia l'edat [l'àvia] i que de vegades no coneixíem.

—Clara: Jo no, jo sempre he estat amb la meva àvia.

—Anna: Com que era una miqueta més gran que ella a mi m'agradava anar—hi. Aleshores ens cridaven. Li donàvem a la senyora la llibreteta i ella se la guardava i aleshores continuàvem amb la festa, fèiem ball, una miqueta de danses i parlava el director de la Caixa.

—Clara: I l'alcalde que era el Sr. Vinyes.

—Anna: Sí, I aleshores anaven a dinar a un hotel, els invitaven a dinar als avis...

—Clara: Als avis, a nosaltres no, ja havíem fet la nostra feina.

—Anna: I aleshores la iaia nostra que era la conjunta deia «escolti si jo pago el dinar de les meves netes que podrien vindre?» i aleshores li van dir que no, que només podien ser les iaies que tenen l'edat. I aleshores no hi vam poder anar mai. O anaven a l'Hotel Elvira, o al Rancho Hotel... cada vegada era més gran. Inclús va arribar un moment que hi anaven els meus pares, però aleshores jo ja em vaig casar i no hi vaig poder anar. I aleshores els meus pares ja va ser que últimament els portaven amb autocars al Playafels. Ja anaven ells directament, ja no anaven amb noies que els acompanyessin.

Però si elles dues recorden portar l'àvia, no sempre era així, perquè la Montserrat recorda que: «Jo sempre he portat avis. Jo i una amiga meva sempre hem anat amb el seu avi». Més enllà, l'Eugènia explica que a ella, com a les seves companyes de feina (treballaven a La Rocalla), les cridaven a la feina per a preguntar-les si hi volien anar. Ho preguntaven només a les solteres, ja que només en podien participar les noies abans de casar-se:

«Esto lo hacía el Ayuntamiento y la Iglesia, más que nada la Iglesia. Juntaban a las chicas que iban acompañando a la anciana. Tenías que ir tú con tu velo y todo porque claro, tenías que ir a la iglesia. Y acompañabas a aquellas dos ancianas las llevabas dónde hacían la comida (...). A nosotras [nos lo comunicaban] cuando llegábamos a trabajar, muchas cosas nos las decían en el trabajo. Había gente, pues claro, que se preocupaba de ir allí que había chicas, [en La Rocalla] para decirlo. (...) Entonces había quienes nos apuntábamos, otras decían “no, pues yo no puedo ir”. Yo por mi madre muchos domingos no podía ir, porque mi madre se iba al Prat y yo me tenía que quedar en casa, estaba mi padre y mi hermano y yo tenía que preparar la comida. (...) Yo creo que lo pasaban a la fábrica y teníamos los altavoces. “fulanita de tal quiere ir a la oficina”. E íbamos por la oficina y entonces y nos lo comunicaban de manera individual.»

La Maria Teresa explica que a les noies que acompanyaven «se'ls donava una bossa de caramels» i que tot i que ella no va participar

directament sí recorda que: «aleshores sortien i a la plaça de l'església havien fet un entarimat i molts nens de les escoles feien poesies, cançons... es feia una mica de festival».

La Ramona se'n recorda també molt bé d'aquesta festa, perquè ella tenia la intenció de participar en el festival, com a integrant de l'esbart. I havia assajat molt per a l'actuació:

«En el centre cultural es va fer un grup d'esbart. I el dia d'estrena era el dia de la vellesa. I em vaig quedar sense actuar perquè la meva parella no es va presentar. (...) i no vaig poder ballar esbart que tant m'agradava».

Tot i així, la festa de la vellesa va canviar també, ja que cada vegada hi havia més gent gran que hi volia participar i no tothom hi podia anar:

—Anna: Cada vegada va ser més gran. Aleshores va arribar el moment que inclús anaven els meus pares. Els portaven amb autocars al Playafels. I anaven ells directament, ja no anaven amb noies que els acompanyessin.

—Clara: Perquè era diferent, *después*.

—Anna: Amb la democràcia va canviar.

—Clara: Però que va passar? Que cada vegada hi havia tanta gent, el Playafels havia vist que es quedaven sense poder anar perquè ja no cabien més. Aleshores l'ajuntament va decidir no fer més això i fer alguna cosa més pel poble pues xocolata, perquè pugui anar tothom, perquè aleshores no podia anar tothom, els primers que anaven a fer cua per buscar els tiquets anaven i els que no.

L'Eugènia ens explica els canvis que després van haver-hi, en part vinculat amb el creixement que havia experimentat la població:

«Luego esto quedó, cuando entró la democracia que el ayuntamiento lo hacía en el Playafels, (...) hacían una comida para todo el que cabía, pero ya no cabían todos. Entonces eran unas 600 y se hacía la comida. Y se hacía ya sólo la comida, la paga se quitó. Y ya últimamente como había tantísima gente que quería ir y no podía mi marido era de los que decía «esto lo quitaría y en vez de hacer una comida

para todos haría una merienda, pondría una orquesta y que la gente se divierta. Y por eso se hace ahora lo que se hace en la calle Arcadio Balaguer. (...) siempre ha venido la orquesta Costabrava. Han hecho una merienda que te han dado un vaso de chocolate con bizcocho, Y todo el mundo se ha divertido. Tenemos que venir aquí [al centre Frederic Mompou] a por el tiquet y pasamos la tarde un ratito bien. Luego ese mismo día a las personas que han cumplido 50 años de casado les dan un ramo de flores. Esto lo hacen ahora.»

El Corpus

Després estava el Corpus, durant aquesta festa ens han explicat que es realitzaven catifes de flors que es feien al centre del poble i que durant un breu temps adornaven els carrers. Així, la Antonia explica que:

«Sempre hi ha algú al poble que és un manitas i anava a buscar les flors. Hi havia dones de l'església, ames de casa que ajudaven a l'església i aleshores compraven les flors. Les roses amb les roses, els verdes amb els verds i feien cabassos d'una cosa, cabassos d'un altre, d'un altre, pètals de diferents colors. Ho feien les dones. (...) potser l'home és el que feia el dibuix al terra i les dones posaven les flors.»

La Maria Teresa, però, també recorda que:

«Es feien els altars a varis llocs del poble on es feien. Sortien els nens de la primera comunió a fer la processió amb el capellà... Els nens i nenes també estaven separades, no com ara.»

I la Montserrat menciona que als nens els tornaven «a vestir de comunió», durant aquella festa. Aquesta celebració ens l'ha explicat dones que han viscut sempre al poble i a prop del centre, de manera que no sabem si en altres barris també es va fer.

La Festa Major

La festa major de l'estiu, que té lloc pels volts del dia 15 d'agost, ha estat la festa popular de la qual les dones més n'han parlat, juntament amb la festa de la vellesa. De totes les possibles i variades activitats que segur

que hi havia, mencionen el ball i l'envelat com a l'activitat emblemàtica i la que més recorden. Aquest és un record compartit entre les dones d'edat més avançada i les que són més joves. Segurament, si es fessin entrevistes en profunditat per a conèixer les diferències n'hi hauria, perquè les festes majors dels anys 40 i 50, van canviant i en trobem diferències amb els anys 60 i especialment amb els 70, amb l'arribada dels ajuntaments democràtics. El que sorprèn és que es recorda el ball com a esdeveniment, com a espai de socialització, de començar relacions, de gaudir de dies llargs estiuencs amb música, dies que trenquen la monotonia de bona part de la població.

La Maria no pot ocultar el seu orgull quan pensa en la festa major de Castelldefels: «i les festes majors... aquí hem tingut orquestres, però importants. Aquí havia vingut el Rudy Ventura, el Xavier Cugat, la Casablanca...».

I aquesta idea que les festes d'abans eren millors és quelcom que es repeteix, quan les dones parlen i es refereixen a la festa major de Castelldefels. Diuen que potser no és així, però és el que tenien, perquè no coneixien res més i que la els estava bé.

La Teresa B. gaudeix mentre recorda com era i què durant la Festa Major:

«S'anava a missa a la missa de 12, després feien un vermut que el pagava l'ajuntament allà on es feia el ball i allà anava la gent que volia. I a les 5, el ball de tarda. I si era una festa molt gran feien ball de nit.»

No sabem si aquest programa era el que hi havia tots els dies, però les dones entrevistades, no mencionen més activitat que el ball, i això que se'n feien més d'activitats, com tornejos de futbol, d'escacs, activitats infantils i focs artificials. Sembla, però que la festa major girava al voltant de l'envelat, la música i el ball i es va mantenir així fins ben entrats els anys 70, que la festa major va canviar d'organitzadors i va ser l'Ajuntament qui se'n va fer càrrec³⁴. I malgrat per que moltes dones

34 Ibidem, p. 29.

coincideixen en explicar que les festes d'aleshores eren més populars, més del poble, també l'Eugènia ens explica que «había que pagar para entrar, ¡eh!», així que no sabem qui i com hi podia participar, o si totes les persones que no podien pagar l'entrada, es quedaven fora i feien una festa alternativa, escoltant la música que venia de dins.

Fotografia 18: Ramona Riera amb les seves germanes Maria Jesús i Carmina, a l'entorn de festa major, principis dels anys 60.

I per exemple, la Antonia explica que ella hi anava ben poc a la festa major, tot i que es va criar al centre del poble. A casa seva treballaven moltíssim i no sobraven els diners, i a més, segurament els valors de l'època sobre la dona, s'encarnaven en ella de manera molt punyent, en forma de control i de vigilància, aspectes que ens hem trobat molt sovint quan ens han parlat del ball, i que relatarem en l'apartat corresponent. Així:

«Anàvem al ball, però anàvem amb el papa i la mama. I si hi havia 4 dies de festa major, anaves un si podies! Quan era petita és que no anàvem “què has d'anar a fer tu al ball? Estàs millor a casa”».

Això sí, qui anava al ball s'engalanava, es vestia de festa, per a celebrar aquests dies especials en què la música, el ball i les ganes de passar-ho bé desplaçaven les realitats quotidianes. La Maria Teresa recorda també que hi havia un dia de festa major que es feia el ball infantil i que tots els nens «anaven vestits súper monos, molt arregladets».

La Maria té una anècdota molt divertida d'ella amb una amiga i com la pluja va esdevenir veritablement un problema:

«Un any, una amiga, una filla d'aquí del poble com jo, dúiem un vestit de georgette, per la festa major ui...va venir un temporal! que les cadires navegaven per l'envelat i nosaltres el vestit pel llombrí-gol, perquè ens vam mullar totes i es va encongir.»

Com que quan ho explicava vam riure tant, no vam saber com va acabar i com van poder solucionar aquest desgavell, però la Maria, com moltes altres, gaudia de les festes majors, i aprofitava per a ballar; ella, que com bé diu amb un somriure «era molt ballarina, ballava damunt una canya».

La Teresa B. ens ajuda a ubicar encara més on es feia, segurament, a principis dels anys 50 i fins i tot abans perquè:

«La festa major era l'envelat. El 14, 15 i 16 d'agost, i es feia allà on està abans el Banc Sabadell. Allí a fora, les taules a la carretera, fixa't tu si passaven cotxes... a la carretera les taules i les cadires i la gent assentada... passaven quatre cotxes. «Mare de déu si no passava ningú! I estàvem assentats a la carretera!»

Fotografia 19: Remei Bruac a la festa major d'hivern de l'any 1952.

Perquè recorden el canvi, com abans no hi havia gairebé cotxes i les carreteres, probablement dels pocs carrers asfaltats que hi hauria, podien tenir d'altres usos i no només veure passar cotxes.

La Rosa també té força records de la festa major:

«Me acuerdo mucho de la fiesta mayor y mis niños eran pequeños y los traíamos a la fiesta que la ponían dónde ahora está la Cruz Roja, ahí ponían la feria. (...) y nosotros pues íbamos con los niños y nos juntábamos con una vecina, y los niños juntos. Lo hemos pasado bien.»

Potser perquè ella vivia les festes en família, i anava a tot arreu amb els seus fills, posa en el centre la fira i no pas l'envelat, en els moments de festa i d'estar amb més persones —veïnes— pel carrer, gaudir de l'ambient de festa.

La Teresa B., per a continuar amb el que es feia a l'envelat, explica amb tots els detalls què hi passava:

«Hi havia el ball de rams i el ball de la toia. Els nois compraven els números i rifaven un obsequi, una figura, un ram de flors, el que fos. I aleshores al que li tocava si el volia regalar a la noia i si no se'l quedava i li regalava a sa mare. (...) Perquè aleshores tens un dret, si te toca la toia tens un dret; tens la sala de ball tota per tu, per un ball sencer. Tu pots demanar, per exemple “La comparsita”, un tango, un vals però no hi ballarà ningú més que tu (...) i si volies deixar a algú.»

La Maria té una toia, que va guanyar el seu marit: «això és una toia guanyada de ball. El meu marit és el que tenia, que em va enganyar en a mi, que era un ballarí». La Teresa A. explica divertida que una vegada ella va donar carbasses a un noi que havia guanyat la toia i que la seva mare que ho va sentir es va enfadar amb ella i la va enviar cap a casa.

En l'estudi sobre les festes populars de Castelldefels trobem una explicació de l'època, que retrata què era la toia, què suposava per als joves i quin és el paper reservat a les noies: «Al comprador de la “toia”

le tocará el alto honor de iniciar el baile en solitario con su pareja. Algunas veces la subasta llega a cifras respetables para la economía del joven y entonces pide ayuda a sus compañeros. Se forman unos grupitos y la “toia” es disputada ardorosamente, acaloradamente. ¿Quién da más? Las “toies” para las jovencitas son unos bonitos recuerdos de la Fiesta Mayor. Es un trofeo ganado a su rendido enamorado. Algunas son guardadas al lado de la fotografía del galante “irresistible” »³⁵.

La Teresa B., de nou, ens remarca que no només anaven a les festes de Castelldefels, que si podien, anaven a les dels municipis del costat. Però com a dones que eren, hi anaven amb les mares. Es el que hi havia, afirma ella i d'altres dones, «era el que coneixíem»:

«Nosaltres anàvem a les festes majors dels pobles veïns, com Gavà, però també havies d'anar amb les mares. Agafaves un taxi dos o tres mares amb les filles i hi anàvem. Eren les festes majors de Gavà i anàvem al ball. No hi havien altres distraccions. Com que els nois tenien més llibertat se n'anaven a Barcelona... però les noies que no podien sortir, que estaven sempre vigilades...»

L'Oci

L'oci és aquell temps lliure que tenim, per a poder disposar d'ell i fer el que sentim que més ens ve de gust, el que ens genera plaer i benestar. Però aquesta interpretació del temps d'oci com a temps individual disponible és quelcom molt actual, de les nostres generacions, que amb les tecnologies i les jornades laborals, semblaria que hem pogut «guanyar» temps a certes tasques, i l'emprem en d'altres. Per elles, aquest esbarjo el troben en el dia a dia, en les coses molt petites, com per exemple, sortir al carrer amb les cadires i parlar amb les veïnes, mentre els nens i les nenes juguen al carrer, estirar-se al llit a llegir tot el que queia a les seves mans. Tot això, mentre descansen entre tasca i tasca, perquè certament, treballaven molt i durant tot el dia, desdibuixant quines eren tasques domèstiques i de reproducció social, que cuidaven la família i

35 Ibidem, pp. 28 i 29

quins eren el temps que dedicaven a obtenir un salari (en aquest cas, les dones joves solteres i dones casades de manera molt puntual).

Per a elles, l'oci és, doncs, quelcom que tenia una altra dimensió. Una dimensió d'esdeveniment, que segurament es repetia, perquè setmanal es feia el ball, el cine... però per a elles, anar al ball significava aquest trencament amb la rutina més quotidiana, que permetia que es poguessin endinsar en les relacions socials, compartir amb les amigues, conèixer gent, conèixer les parelles, compartir més enllà dels murs de la casa, el barri i la feina.

Aquesta és una reflexió que creiem que ens hauria de servir també a les nostres generacions, perquè tot i que segurament tenien menys temps lliure i menys varietat, sabien gaudir del poc que tenien. És cert que moltes (per no dir totes) coincideixen en afirmar que realment, hi havia «poques coses a fer», i per situacions personals, familiars i de gènere, tenien limitades oportunitats de gaudir. Però si existia, l'agafaven com podien, el reclamaven com a propi i se les empescaven per a fer-ho possible.

Però en l'anàlisi del temps d'oci, també el factor actualitat pren rellevància, perquè també elles comparen la seva joventut amb les oportunitats i el tipus d'oci que hi ha en l'actualitat i en la majoria dels casos, el que afirmen és que hi havia «poques coses a fer». I és que elles comparen amb el que creuen, senten i perceben i son testimoni, doncs, dels canvis, que fa possible que a la vegada que puguin afirmar que vans ser felices i s'ho passaven molt bé, sentien que tenien poques oportunitats i menys llibertat.

Hi ha diverses qüestions que ens semblen interessants i que intentarem copsar en les pàgines següents dedicades a l'oci. Una d'elles és el fet que les dones entrevistades recorden l'oci de manera diferent, quan eren noies joves solteres i a partir de quan es casen. La majoria, al pensar en oci, recorden el que feien de solteres i no esmenten tant què feien amb les seves famílies o si sortien amb els seus marits de tant en tant. La sensació és que l'oci canvia i que potser, en el cas de les dones, les obligacions adquirides a través del matrimoni (i amb fills i filles), fa que encara disposin de menys oportunitats per a sortir i fer quelcom diferent.

Una altra qüestió és la pobresa material i l'entorn rural dibuixa un oci concret i en limita les seves possibilitats. De la mateixa manera que els nens i les nenes es diverteixen amb ben poc, la majoria jugant al carrer, excursions al castell, a la platja i el ball prenen dimensions d'esdeveniment especial, de quelcom que no es podia fer cada setmana.

Per exemple, poques dones parlen de les vacances, i si ho fan, és més aviat de la manca d'aquestes o de moments que podien ser excepcionals. La vida s'estructurava fonamentalment a partir de la feina, remunerada o no, amb jornades que eren molt llargues i de vegades, sense cap de setmana, així que tenir vacances no estava a l'abast de tothom o com a molt significava tornar al poble a veure la família. Per això mateix, la Antonia diu que el viatge de noces que va fer van ser «las primeras vacaciones que hice yo en mi vida», o la Carmen, que fins els anys 90 no va fer vacances, perquè la situació econòmica i posar els fills per davant de tot van fer que no pogués anar de vacances.

Per últim, les relacions de gènere en l'oci i en aquest temps personal és molt diferent, per homes i per dones. De la mateixa manera que les dones no anaven soles al bar (i encara algunes afirmen que els costa molt anar-hi), tampoc podien anar al ball o al cinema si no anaven acompanyades, i l'oci estava inscrit en la manera en com s'entenia que s'havia de divertir una dona, en quins equilibris havien de fer per a gaudir, sense perdre «la compostura».

Per això, testimonis com la Naturaleza son molt importants, perquè mostren de quina manera s'efectuava el control sobre les dones, i com algunes, quan intentaven fer quelcom diferent trobaven reticències també en les dones del seu voltant:

«Estaba (nom de la persona), y yo, que íbamos a comprar siempre juntas, que vivíamos en el mismo rellano. siempre decíamos «vamos a tomarnos un cafecito» y lo primero que te decía la (...) «Ay no, que si nos ven, mi marido me va a echar la bronca. y yo le decía: «oye, pues mi marido, no me dice nada y yo estoy tomando lo que quiera», «si acaso más allá que está el mostrador en la puerta y entonces podemos tomar en la calle lo que sea». Y ahí de pie tomábamos el café.»

Així, en diverses ocasions elles ens han afirmat que els nois tenien molta més llibertat que elles, i que el que feien, no estava tan subjecte a mirades, comentaris i descontent per part de les famílies i sobretot, dels pares i les mares. L'oci quan son joves i solteres és amb el grup d'amigues de referència, que serveixen també com a entorn segur. I ja casades, l'oci es fa amb les parelles i fills i filles i en tot cas, amb parelles amigues. Son poques les anècdotes de dones que anessin amb les seves amigues a passar l'estona, anar al cine, passejar, etc., sense els seus marits, i de fet, nosaltres només tenim un testimoni. Així que semblaria que les dones, ja casades, tampoc tenien un ple accés a temps d'oci personal, sense marit i sense fills. Així, passaven del control patern al control marital, perquè els temps i la feina del marit condicionaven l'oci del què podien gaudir.

El Ball

Una de les primeres respostes a què feien quan tenien temps lliure, ha estat sense cap mena de dubte «anar al ball». Com dèiem a l'inici, «anar al ball» era tot un esdeveniment, era de les poques coses així diferents que es podien fer a Castelldefels i que permetessin, sobretot a la joventut, gaudir de temps lliure. Com comenta la Teresa B., conscient que la vida i el poble ha canviat molt en aquestes dècades: «era una vida molt *diferenta*, eh?. No hi havia distraccions. I és per això que de les poques coses que es podia fer, era anar al ball. I és que moltes d'elles, que treballaven molt dur durant tota la setmana, l'únic moment en què podien gaudir era en el ball. Hem de pensar que moltes cases no tenien ràdio, i menys televisió, així que anar al ball era de les poques ocasions en què podien escoltar música i deixar-se emportar pel ritme. «era la única diversió que hi havia» diu la Ramona, que si podia anava sempre que podia al ball, perquè li agradava molt ballar, igual que la Maria i la Teresa B. En canvi, la Antonia comenta que ella «anava de *higos a peras*, perquè hi havia un grup, i jo era la més petita»

Tot i així, quan hem preguntat quan anaven al ball, la majoria ens responia que hi anaven de solteres, però que un cop es casaven, rarament hi anaven. I fins i tot algunes dones que es van casar ben joves,

com l'Eugènia, no recorden haver anat mai al ball: «Pues yo me parece que no fui ninguna vez porque yo me hice novia muy joven y mi padre me dijo, “de aquí no sales”». Com veurem més endavant, al ball no hi podien anar soles i havien d'anar acompanyades d'algú que se'n pogués fer responsable. Les normes de comportament, també en aquests espais d'oci eren molt rígides i sotmetien les dones a aquest control. Per això, si un pare considerava que el ball no era un espai per a la seva filla, doncs aquesta no hi podia anar.

Ara bé, totes les dones a les que hem preguntat, recorden molt bé on era el ball i cadascuna a la seva manera, explica el lloc i quan hi anaven. Així, l'Eugènia explica que:

«El baile de la juventud, pues la verdad es que me parece que yo fui una vez nada más, estaba en el Bar Centro. Lo que es la avenida Pineda, antes de cruzar la carretera, como si fueras a la playa había un local, o había, porque ahora serán pisos y ahí se hacía el baile de los sábados (...)»

La Teresa B. explica també, per exemple que:

«Al ball feien pagar 3 pessetes als nois i les noies no pagaven res. És clar, si anaves al cine et costaven o 3 o 5, depèn. I és clar, la meua mare em deia «no al cine no, te'n vas al ball» perquè no teníem diners per anar al cine.»

Les noies no pagaven. Quelcom que encara avui en dia passa en algunes discoteques, com si el fet de ser gratuït per les noies pugui garantir la seva presència i per tant, sigui atractiu per a nois. Pot ésser també que els nois tinguessin ja un sou propi, a diferència de les noies, que o bé no treballaven a canvi de salari o si rebien un salari, el donaven íntegrament a les famílies, per tal de poder col·laborar en l'economia familiar. La Remei explica també el mateix, que potser ella hagués anat més al cinema, però com que aquest costava diners, la seva mare li donava com a alternativa anar al ball.

Cal que ens puguem fer una idea de com eren aquestes camins que feien, sobretot aquelles dones que no vivien al poble, i que en canvi, ho

feien a Can Roca, Vistalegre, etc. Bona part dels carrers de Castelldefels no estaven asfaltats o ni tan sols hi havia camí, el que dificultava que les persones es poguessin moure i fins i tot que hi poguessin arribar els taxis. També hi havia poca il·luminació als carrers i, tot i que totes les dones entrevistades insistien en dir que no passava res, que és més perillós ara que abans, el cert és no feien aquells camins soles i que més d'una vegada havien tingut un ensurt, com explicava la Carmen:

«Y subíamos del pueblo a Can Roca que no había ninguna luz en esa calle. Que era un camino de algarroberos. Camino normal que pasaba algún coche, y los carros y todo de algarroberos y todo oscuro, oscuro. Y subíamos con miedo, pero miedo, pues de que nos saliera alguien porque me acuerdo una vez que subíamos y nos salió una persona y dijo “¡uh!” y subíamos mi hermana y yo y lo oímos, pero se escondía corriendo. Y empezamos a gritar y gritar. Mira subimos y se lo dijimos a mi padre y bajó “ahora voy a bajar yo a ver si me encuentro a alguien por el camino”. Menos mal que no vio a nadie, si no, lo mata.»

La Ludi, que era una d'aquestes noies que no vivia al centre, explica divertida què feien ella i les seves amigues amb les botes d'aigua, quan baixaven al ball o al cinema. Perquè és clar quan plovia tot s'embarrava tant que si anaven amb sabates, arribarien al ball o al cinema totes brutes.

«De dónde vive la (...) para atrás todo eran campos, la última casa era la de ellos. Como yo vivía, yo y las que vivíamos allí, en el Horno de la Cal si llovía, veníamos con las katiuskas puestas, con las botas de agua, para no mojarnos. Y llegábamos dónde la (...), que había unas matas muy grandes, nos quitábamos las botas y nos poníamos los zapatos y cómo ya íbamos por la carretera luego para salir del cine o del baile ya íbamos a buscarnos nos poníamos las botas. Y un día el padre de la (...) “No quites eso de ahí que ahí dejamos las botas cuando llueve”.»

Totes les dones, sense excepció, ens han dit que elles no podien anar soles al ball, i que ho havien de fer acompanyades de les mares (o en el

cas que aquestes no poguessin, de l'àvia, d'alguna dona adulta, una veïna, etc.). i aquesta norma «no escrita» tenim constància que va durar almenys fins la dècada dels anys 60, on possiblement aquesta obligatorietat es va relaxar i va permetre que les noies anessin acompanyades d'amigues i/o de germanes; tot i que de ben segur que no passava en tots els casos.

Aquesta rigidesa contrasta fortament amb la permissivitat dels nois, que anaven on volien sense cap problema, no tenien restringits els moviments i podien anar i tornar sols. La Teresa B. explica de manera molt clara i simbòlica com es materialitzava aquesta diferència i què suposava per elles, perquè en el seu cas, la seva mare es trobava malament sovint.

«Perquè el ball, és clar, era a la nit, el feien a la nit i la meua mare tenia molt de dolor a les cames i em deia «és que nena és que baixar i tot...» i el meu germà no se'n volia fer càrrec. El meu germà podia acompanyar-me, jo ja tenia companyia si ell se n'anava a jugar al billar amb el del Sala i jo...i no volia creure, no... I és clar, tenia que baixar la meua mare».

És a dir, que el germà, tot i que podia acompanyar la seva germana, no volia assumir aquesta responsabilitat i era preferible que la mare, que es trobava malament acompanyés la filla. La Teresa B. recorda com:

«Sola no podia baixar (...) havies d'anar acompanyada d'una persona més gran, responsable (amb 23 anys). I escopeta (la nena, quan ja eren nuvis) sempre teníem la nena a tot arreu. I és que no podies anar sola, no... i jo dic mare mia la llibertat que tenen avui dia...»

Perquè en realitat, ella ho vivia com a un dret «doncs jo no treballo tota la setmana pel diumenge quedar-me a casa!».

La Montserrat també, explica que ella anava sempre amb la mare, que sola mai, «de què?». En el cas de la Clara i l'Anna la situació era força semblant, perquè era la seva àvia qui les acompanyava:

«Teníem el grupet pel poble que ens trobàvem pel carrer i parlàvem però la meua àvia no anava sola, anava amb més àvies. Cada una portava la seva àvia o mare al centre, assegudes allà, vigilant.»

«*Vigilant*», perquè això és el que feien les mares i les àvies en opinió de les filles, que se sentien sempre observades per elles. Fins i tot com a nuvis, com explica la Teresa B., que tenien una «escopeta» sempre amb ells, vigilant que no fessin quelcom considerat pecaminós. Però era una activitat a la que costava renunciar, i més quan no paraven de treballar durant tota la setmana i la única distracció que podien tenir era el ball.

Cap dona ens ho ha dit, i no tenim cap record de mare, que hagués viscut el ball des d'aquesta situació, com a mare que acompanya la filla al ball. Però podem pensar que també per les mares aquests eren espais, si bé no d'oci, de relacionar-se amb d'altres dones com elles, en contextos on no estaven els seus marits. Tot i així, cap dona ens ha explicat que les seves mares ballessin, però sí que han fet èmfasi en què es quedaven en aquests espais fora de la pista, com si el ball no fos quelcom per a elles.

De vegades, les noies anaven amb els pares i les mares, tot i que els pares es quedaven a la part de sota, que hi havia el bar mentre que les mares pujaven a la sala del ball. I així ho explica la Maria:

*«A la planta Baixa hi havia cafè i a la taula i al meu pare li agrada-
va molt jugar al billar i a dalt hi havia la sala per a ballar. El meu
pare estava a baix jugant al billar. (...) La mare estava a dalt (...) hi
havia palcos i totes les iaies.... pujaven als palcos...»*

I de vegades fins i tot, com en el cas de la Teresa A., els seus pares la portaven al ball, però com que s'avorrien, anaven al cinema i després quan sortien, la passaven a buscar. «Em tenien confiança», diu la Teresa A., i l'Urbanita, coneixedora del moment li contesta que «és que en el *palco* hi havia la gent del poble que la coneixia»... és a dir, que estava vigilada, tot i que la seva mare no hi fos.

Però quan les mares no podien, perquè estaven malaltes o bé treballaven, com és el cas de la Remei, es demanava a d'altres mares, que portaven les filles, si se'n podien fer càrrec:

*«Havies d'anar amb una mare perquè sola no podies anar. A lo mi-
llor anaves amb una amiga, i amb la seva mare, que anava aleshor-*

res amb dues noies. Sempre anaves amb la mare d'algú. I aleshores la mare s'assentava en un cantó, parlant i xafardejant».

I l'Urbanita, que no tenia família a Castelldefels (tret d'un germà casat), anava al ball amb la germana de la seva cunyada que era, com diu ella «el meu guàrdia civil». I se l'emportava al cine i a tot arreu amb ella.

Segurament, com dèiem abans, aquesta situació va canviar alguns anys més tard, perquè la Carmen ens explica que ella no anava amb la seva mare: «no quería que viniera. Venía mi hermana pequeña y se venía conmigo y con mis amigas. Íbamos 5 o 6 amigas que trabajábamos juntas».

Tampoc la Clara sembla que va haver d'anar al ball acompanyada de la mare o de l'àvia, tot i que sí recorda que això es feia, perquè amb l'Anna ho havien parlat moltes vegades.

Així, les mares, àvies i dones adultes que acompanyaven les joves al ball, eren les guardianes de la castedat, vigilaven que les seves filles no ballessin massa amb un sol noi, atentes a amb qui baixaven a la primera planta a l'hora de fer la pausa, l'únic moment de relativa intimitat que hi havia. El ball era un moment crucial per trobar parella, establir un molt mínim contacte físic o intercanviar mirades i paraules.

La Teresa B. i la Maria coincideixen en descriure com era la sala de ball i què s'esperava que fessin les noies i les mares, àvies que les acompanyaven:

—Teresa B.: A dalt hi havia el *salón* per ballar, amb uns apartats que se seien les mares...els que vigilaven. I després a baix hi havia tot de cadires, tot el *salón* estava envoltada de cadires, perquè s'asseien les noies i els nois anaven a buscar-les allà. A dalt hi havia un entarimat estaven els músics.

—Maria: Nosaltres perquè ens traguessin a ballar ens quedàvem a la pista que hi havia tot de cadires i a esperar que vinguin, per anar a ballar (...) que *corriera el aire* (...) aleshores ai...mare meva!

També la Remei recorda què feien les noies un cop estaven a la sala:
«Les noies estàvem més apartades i ens posàvem en un grup i sempre ballàvem amb els mateixos nois. Només ballàvem amb nois

que no havíem ballat gaire a l'estiu, perquè a l'estiu, els d'aquí el poble que a nosaltres ens agradaven se n'anaven a la platja a buscar minyones. Anaven al seu aire, no venien al ball. i aleshores per no quedar-nos assentades sense ballar, ballàvem amb algú que no havíem ballat mai. Per no quedar-nos sentades, eh?»

Pel que ens diuen, no sembla, doncs, que les noies ballessin soles o entre elles, i sembla més aviat, que han d'esperar que els nois les convidin? I si es neguen? I si ningú les convidava? Son preguntes que han quedat, que seria bonic poder tornar a preguntar i saber què passava.

I tot i així, s'havia d'anar amb compte, perquè si no, podia passar com a l'Anna, que tot i que encara no tenia parella oficial, sí que ja s'agradaven i per tant, intentaven ballar sempre junts. Però l'avia no la deixava, i la feia ballar amb d'altres:

«No volia que ballés tots els balls amb el meu nòvio. Volia que ballés de quan en quan amb uns altres perquè la gent no es pensés que tenia nòvio, i encara no tenia perquè no havia anat a parlar amb els meus pares. Sí, sí, sí...I aleshores un dia ell va dir «s'ha acabat, anirem a parlar amb el papa i la mama.»

I aleshores ja sí, si el noi anava a parlar amb els pares, a demanar permís per a sortir amb la filla, es podien agafar de les mans i se sabia públicament. Ja no calia amargar-se al ball, doncs, i podien ballar totes les cançons.

La Teresa B. i el seu marit, expliquen, entre rialles, com ballaven, què passava a la mitja part i com s'ho feien per a poder parlar, segurament conscients que el que ens expliquen a nosaltres ens queda molt llunyà; la Teresa B. recorda divertida, què es feia quan algú t'agradava i com sortejar les mirades i comentaris de qui la Teresa B. considera «guardiana» (que era la seva mare):

«Posaven tangos, valls, molts valls, del Danubio Azul i tot això, Perquè l'últim vals era el més loco, i havia de ser un vals en què t'emportessis a tothom, donant voltes.» «la raspa la van haver de prohibir Perquè es movia tot el techu» «hi havia un truco»: «quan

es preparaven els musics i tocaven la trompeta, ja veies tots els nois que s'arraconaven i ja no es movien, saps perquè? perquè feien ball de rams. Feien un obsequi i l'havien de comprar a la balladora. I ja quan sabien això s'amagaven... "ui...això és ball de rams... (...)". »I aleshores havies de pagar el vermut a l'acompanyanta. Sí perquè junt amb això hi anava quan feien la mitja part baixava la parella sense la seva mare (perquè tots anaven amb la seva guàrdia) i baixaven a baix, que a baix hi havia el salón, el bar amb les taules i tot, i allí les parelles se podien ajuntar sense haver de tenir "guardià"».

Aquests detalls son només una mostra més de com operaven les relacions de gènere: les mares i les àvies eren la garantia que les noies respectaven i complien el seu paper, fins al punt que, com hem vist en el cas de l'Anna, la seva àvia l'obligava a ballar amb d'altres nois, per no donar l'aparença de tenir parella.

Però tot i així, hi havia dones que escapaven de la norma, segurament amb el «suport» dels seus marits que de manera explícita o implícita, mantenien relacions més igualitàries (si no en tots els aspectes, en alguns) amb les seves dones. Tot i així, les dones demanaven segurament el beneplàcit dels marits, tenir la seva confiança era, segurament, important per fer-lo. Com en el cas de la Naturaleza que tenia un marit que li permetia fer més que a moltes altres dones:

«Un día me fui yo también con mi prima que estaba aquí y nos arreglamos y nos fuimos y le dije (nom del marit), ¿podemos nosotras?» Y dice: «Tu claro que sí, vete con tu prima y así lo veís, bailáis y todo (...)»

Y entonces estaba la pista también de verano que estaba en el patio y nosotras estuvimos bailando y nos sacaron a bailar como si fuéramos jóvenes y todo, pero no nos molestaron ni nada».

Per últim, volíem transcriure una anècdota que ens va explicar la Teresa B. i que ens sembla que és, a més de divertida, molt simbòlica del moment; aquesta coexistència entre dos mons, el rural i l'urbà, la modernitat:

«Van fer un concurs, el primer concurs que es va fer a Castelldefels va ser al ball —la Teresa B. encara no estava casada— i van fer un concurs i van rifar una planxa. (..) Jo vivia a Cal Ganxo, ni llum ni aigua. Bueno, fan el concurs i va i guanyo la planxa. Vaia planxa, vaia planxa, eh? sense aigua i sense llum i la planxa. Dic “no té nassos!”, perquè hi havia una sombrilla, no era ben bé un paraigües, era més de senyoreta i la planxa. Pues me van donar lo més bo, la planxa, però jo què coi faig amb la planxa si no tenia ni llum ni aigua!»

El Cinema

Anar al cinema és l'altra activitat que mencionen les dones, que forma part del poc oci de què podien disposar. El primer cinema que recorden és el Catalunya, i allà hi anaven de solteres, de casades i també amb la família, tal i com ens explica la Remei. Hi havia pel·lícules de tot tipus, que fins i tot incloïen doble sessió i ja cap els anys 50, es va obrir el cinema Montecarlo, com a cinema d'estiu³⁶. L'Eugènia ens explica on eren:

«En la Avenida de Santa Maria había un cine muy pequeñito que ahora no me acuerdo como se llamaba y luego un poco más abajo, donde estaba el mercadillo, que no había ni mercadillo ni nada, ahí hicieron un cine que era el Montecarlo. De ese sí que me acuerdo porque era más grande e íbamos más. Luego quitaron aquél cine e hicieron el cine Plaza, porque dónde está el teatro plaza primero era un cine que lo quitaron. Pero nosotros íbamos primero al cine de la Avenida de Santa María que había un cine pequeñito, estaba el bar que se llamaba Bar Sara y el cine al lado. (...) Veíamos películas los fines de semana.»

La Ramona puntualitza que allà on estava el cinema ara estan fent pisos, «després ja va ser el Montecarlo. La meva primera pel·lícula la vaig veure allà. I va ser «West Side Story».

36 López Borgoñoz, 2015.

Per la seva banda, la Maria Teresa recorda que:

«Hi havia el centre Cultural, el cinema Catalunya i més tard el Montecarlo. Primer era d'estiu i, on està l'estanc cap a Sitges, havia un pi gros molt gran, molt gran... i ens pujàvem allí per veure la pel·lícula, no la sentíem però la veiem. Veiem també cuquetes de llum, coses que ara han passat a la història.»

El cinema, a diferència del ball sí sembla ser una activitat en la qual hi participen famílies i parelles. I per exemple, l'Ana explica que era una activitat que feien en família:

«El costum nostra era cada diumenge mos anàvem al cine Plaza. Amb la meva mare i amb ell. Jo amb tots. (...) quan sortíem del cine anàvem a lo Pi-Gall i allà feies una mica el vermut, i si venia fulano, mangano, t'ajuntaves a la mateixa taula.»

També la Remei anava amb la seva família i amb una mica de sort, hi anava dues vegades:

«Els dijous feien cine, i sempre eren pel·lícules espanyoles o mexicanes i jo li deia a la meva mare "mama avui fan una peli mexicana", "ah vale!" [li deia] perquè a ella també li agradava. I feia una truita de patates, però amb un ou, per quatre persones. I li tirava un xorret d'aigua perquè allargués una mica. I aleshores que fèiem? anàvem al cinema i ens menjàvem la truita de patates allà, com si berenéssim.»

Però és que si tenia sort, quan anava a veure la seva àvia. Aquesta li donava diners per anar el diumenge a la tarda al cinema.

«Em donava 5 pessetes, que tenia per a l'entrada del cine, a més a més em sobrava em penso una pesseta i aleshores hi havia un home que venia per xuxes. I d'aquí m'anava directament al poble a peu.»

I l'Eugènia, que no anava al ball, sí que anava al cinema, perquè anava amb veïnes i companyes de feina de La Rocalla.

«Yo iba con mi hermana y vecinas. Porque luego cuando subíamos allá era casi de noche, era una veredita cogíamos toda la Montañeta A las piscinas y ya entrabamos a la calle de Can Roca. Todo tierra, caminos de tierra porque sola no. Yo trabajaba en la Rocalla y salía a las 5 de la mañana. Íbamos 4/5 chicas que íbamos juntas a la Rocalla (...)

»Pero de Can Roca al cine íbamos por montaña para ir al cine (...)
Desde las piscinas de Can roca, todo eso lo bajábamos para ir al Montecarlo. El cuartel de la guardia civil, estaba donde empieza la Diagonal que va para Montemar, (...) pues nosotras teníamos que cruzar desde la piscina hasta dónde estaba el cuartel que era todo montaña hasta el cine Montercarlo que estaba casi abajo del todo. (...) Entonces no había ni casas, ahora lo que hay son bloques.»

També passava que hi havia dones que potser preferien anar al cinema, però com que costava diners i el ball no, les mares els deien que anessin al ball. La Teresa B. ho comenta, que a ella això li passava i que com que «érem pobres, la meva mare em deia que havia d'anar al ball». Tot i així comenten amb el seu marit que hi va haver un temps en què entraven al cinema pagant una pesseta!

—Marit: amb una pesseta havíem entrat 3.

—Teresa B.: Però era quan estava tan malament, perquè estava tot «derrumbat», perquè la guerra l'havia tirat a terra.

—Marit: Passàvem l'entrada per un forat i després entrava l'altre i l'altre.

—Teresa B.: Fins que no el van arreglar.

—Marit: Hi havia un porter, però si entraves pel darrera no se'n donava compte.

—Teresa B.: Estava molt abandonat.

I la Naturaleza, que venia de família d'artistes i que estava doncs, molt relacionada amb l'art, té molts records associats al cinema i al teatre, de quan també venien persones famoses a presentar els seus espectacles.

«Aquí han venido, que yo lo había conocido en Madrid, en el cine Montecarlo, que tenía una acústica fantástica. Sí, vino Gila una vez, estuvimos mi marido y yo. (...) Y estuvimos viéndolo dentro también, saludándolo. Vino Machín, que yo a Machín yo lo adoraba, que además yo a Machín lo había conocido y visto muchas veces y hasta me regalaba las entradas para ir a verlo al Calderón Y aquí me dedicó los angelitos negros, porque se lo pedí. Estaba recién dada a luz de mi hija, pero entonces claro, yo entonces parecía una cría, iba con una falda con tirantitos y una blusita con cuadritos y unas sandalias. Y ya le digo a mi cuñada, que íbamos las dos: "(...), vamos a ver a Machín" (...)»

Platja, les passejades i els pícnic

A més a més, els dies de festa les famílies aprofitaven també per a fer alguna passejada i gaudir de la natura. La Maria Teresa, a través del seu record, ens mostra una imatge del castell que fa ja temps que no existeix, perquè encara als anys 60, quan la Maria Teresa era una nena, Castelldefels tenia aproximadament 3500-4000 habitants i el caràcter encara era molt rural. La Maria Teresa ens ha explicat que anar al Castell era tota «tota una aventura». Mentre que a casa la Ramona, els agradava anar a la platja:

«Quan era estiu a casa dels meus pares venien molts germans. anàvem a la platja, però no per a ficar-nos al mar, eh? Passejàvem, anàvem per un camí que hi havia a on la olla del rei no... una mica més cap allà que tot eren horts. Des de casa meva, perquè estava al costat de l'ànec blau (...) allà hi havia "Los vegetales", que era una masia que tenia un gran hort que venia tot. Al costat d'aquesta masia hi havia un caminet que anava entre els horts, que anava a la platja. I a la platja Hi havia unes dunes molt grans, no es les dunes que hi ha ara, ni molt menys. Eren unes dunes immenses. Havies de creuar les dunes per veure el mar. Eren precioses. I me'n recordo que jo no entrava al mar, però sí que els meus germans portaven de flotador un d'això de les rodes de cotxe d'allà que tenia el meu pare i es ficaven a dintre.»

També la Barbara anaven amb la família caminant a la platja, perquè hi havia molt poc transport. I explica que havies d'anar amb compte i no descuidar-te, perquè hi havia robatoris.: «Una vez mi hija tenía todos sus libros para estudiar y se los robaron todos!»

Però també és cert que tenir temps d'oci per a poder gaudir, no era quelcom tan comú, de vegades, perquè com hem dit, les persones treballaven en jornades laborals molt llargues, però també perquè la pobresa a les famílies era ben palesa, així que s'havia de decidir en què es gastava. Per això, famílies com la de la Rosa, anaven de manera puntual a la platja, «es que entonces la gente no se iba por ahí a gastar el dinero, sólo era lo que tenías».

L'oci amb infants

Moltes dones expliquen que quan tenien criatures petits, només les deixaven amb la veïna si havien d'anar al metge o fer alguna altra cosa urgent, però si no, tot era amb les criatures. El que significava que si hi havia temps lliure, aquest era de disposició familiar i es buscaven activitats per a fer plegats i plegades, com per exemple, anar d'excursió o anar a la platja.

Aquesta situació era diferent quan la parella vivia amb la família d'una o l'altre, perquè en aquest cas sí que era possible deixar els nens amb les àvies i sortir al cinema, a prendre alguna cosa, etc. Seria interessant també poder investigar més al voltant dels mandats que hi ha darrera, què feia que les dones no deixessin els seus fills a veïnes, que no tinguessin ni un moment per a pensar en què els agradava, què voldrien fer. Perquè a més, moltes d'aquestes veïnes eren molt properes i tenien fills o filles d'edats semblants, que jugaven al carrer. Així la Rosa recorda que:

«Los hijos jugaban en la calle (...) sí, pero parques no había ni uno, cuando mis hijos eran pequeños no había ni uno. Jugaban en la calle, salía la de la vecina, la de la otra vecina pero mis hijos no se acuerdan de parque ninguno. Lo que yo con mis nietos ¡ me he recorrido todos los parques! (...) salíamos con la sillas en la puerta y nos encontrábamos, nos conocíamos todas.»

Però no és la única que ho diu, ja que els carrers no estaven asfaltats, no hi passaven gairebé cotxes, així que el carrer era el seu espai de joc. A Castelldefels també s'organitzaven espectacles que tenien al públic infantil com a destinatari, que gaudien de la màgia que es desplegava, que miraven amb ulls d'infants, on en un món sovint gris, de sobte, hi apareixien els colors dels titelles, pallassos, obres de teatre, etc. De fet, la Maria Teresa recorda:

«Quan jo tenia 7, 8, 9 anys als estius feien espectacles a la plaça de la Caputxeta (...) allà hi havia una plaça que era una font i dalt hi havia una figura de la caputxeta amb el llop. I allà algunes nits, d'estiu venien «titeres» que en dèiem, i allà cadascú portava la seva cadireta, per seure, perquè no posaven cadires perquè no és com ara que l'ajuntament posa les cadires... Cadascú amb la seva cadira o a terra asseguts els crios, i a veure tot el que feien (...)

»Els diumenges anàvem a missa i ens donaven 2 pessetetes, després anàvem a una masia que hi ha camí de Montemar... i allà també hi havia una lleteria i allà hi havia com una vitrina que hi havia tot de dolços, xiclets, anisets... recordo els xiclets "Bazoca" que feien unes bombolles molt grans.»

Per últim, volíem acabar aquest capítol dedicat a les festes populars i l'oci, a un record que té la Maria Teresa i que ens sembla molt interessant, perquè vincula precisament un record d'infància, amb una mirada adulta, des de la complicitat i el saber que sense saber, es participava de la màgia del Nadal. Així, la Maria Teresa recorda amb un somriure:

«Una cosa que sempre m'ha fet molta gràcia és que la diada de reis, el dia 5 ens portaven al cinema, a tots els nens dels coles. I així era un espai on els pares tenien per a solucionar la nit.. Aquí hi havia dos cines, el cine Catalunya que estava aquí a l'avinguda Catalunya i el Montecarlo, que era el cine d'estiu, xulíssim amb els seus entoldats, era molt xulo. I anàvem al cine Catalunya que era més el del centre del poble i feien una pel·lícula d'aquella època del Charlot... I aleshores quan sortíem del cine recordo que anàvem a

la carretera de Gavà i anàvem allà a esperar-los i aleshores venien els reis de la part aquella, i venien amb els llums, les torxes... i bueno, esperàvem allà que arribessin i després cap a casa.»

Del Castelldefels poble al Castelldefels ciutat

El Castelldefels de la dècada dels 30 i 40, fins i tot el dels 50, era molt diferent del Castelldefels de finals dels 60. El poble va esdevenir ciutat en poc més de 3 dècades. Aquestes dones van ser testimonis d'un procés vertiginós i impensable en les centúries anteriors. Van viure un tipus de vida que es va extingir. Per tant, quan va arribar la transició política, elles ja han viscut un llarg i profund procés de transició que va transformar radicalment les seves formes de vida. Deixen en rere un temps on la principal qüestió era el treball i el menjar, on a moltes cases hi ha hort i fins i tot bestiar. Un temps de molt poques coses materials, potser un vestit o dos en el millor dels casos. Pocs mobles a les cases i fins i tot poc espai íntim. Tasques com rentar la roba significaven tot un matí de treball i cuinar es feia amb llenya o carbó. Un territori desfragmentat, amb poques cases i molt disseminades, amb molt poques botigues, sense il·luminació als carrers, sense aigua en la majoria de les cases, amb camp per tot arreu, molts camins i molt poques carreteres on el pas dels cotxes era anecdòtic. Tot això va anar canviant progressivament. Va començar a arribar més i més gent, a un territori amb pocs habitatges, de manera que en la dècada dels 50 i 60, ens trobem famílies senceres que vivien en una habitació i que havien de compartir lavabo i en molts casos cuina amb altres famílies. Famílies que intentaven prendre un terreny on poder sembrar unes patates i tenir una casa. Si una dècada abans tothom es coneixia, ara era impossible fer-lo. L'aigua corrent, les canonades i l'enllumenat avançava inexorablement. Els busos començaven a connectar territoris «aïllats» i el territori es va anar estructurant de manera que el ciment es menjava cada tros de camí, cada camp de préssec o garrofers. En arribar la dècada dels 70 el Castelldefels poble es quedava inevitablement enrere. Començava el Castelldefels ciutat.

Prèviament a la dècada dels seixanta, el municipi experimenta una primera etapa de fort creixement entre 1945 i 1959. Para entendre

aquest creixement és necessari tenir present la proximitat amb Barcelona, ja que Castelldefels aconsegueix una posició destacada com a destí turístic. Aquest fet va implicar un augment en la construcció d'habitatges en una urbanització com Montmar i especialment en els propers a la platja, concretament a prop de llocs com Baixador, Gran Via Mar, Lluminetes i Pineda de l'Urbanita. Però el creixement demogràfic implica també la creació d'altres barris nous com l'esmentat de Vistalegre, i també condiciona l'aparició d'un fenomen present a moltes ciutats durant el franquisme, el barraquisme, en el cas de Castelldefels, amb barraques situades de manera significativa a la cantera de la «Termac», a les Botigues de Sitges. Com a d'altres ciutats, tot aquest creixement es produeix sense una planificació urbanística integral de ciutat que pogués assolir la dimensió del fenomen migratori a tot el territori castel·ldefelenc.

El municipi té una certa publicitat dins de l'àmbit de Barcelona, i no obstant això, ens situem amb carrers sense asfaltar, on la classe treballadora del municipi viu encara amb salaris força ajustats, de manera que moltes famílies necessitaven altres fonts d'ingressos, com hem vist. Paral·lelament, aquelles famílies que tenien la possibilitat d'adquirir un tros de terra, anaven (auto)construint les seves futures cases, en un període on els preus de les parcel·les era assumible, especialment cap a perifèries i barris com Can Roca o Vistalegre.

Aquest procés de creixement està acompanyat d'inversió en infraestructures com l'autovia de Castelldefels (C-246), que va fer més accessible i fàcil la connexió amb Barcelona. Entre els anys 1960 i 1975 va continuar l'augment demogràfic del municipi, passant de 3.920 a 20.048 persones, el que significa que la població de Castelldefels es va multiplicar per cinc. Inevitablement, aquest augment de població va tenir impacte en la construcció d'habitatges. Si entre 1900 i 1939, s'havien construït només 217 habitatges, durant els vint anys posteriors se'n van construir 1.265 de nous, és a dir, gairebé 6 vegades més en la meitat de temps. El creixement més important es produeix en els següents vint anys, de manera que entre 1960 i 1979, es construeixen 2.561 habitatges

més, aproximadament el doble que en el període anterior³⁷. S'ha de parlar atenció a quins tipus d'habitatges estem parlant. Si ho fem, podem veure com durant aquests anys, a Castelldefels es produeix una característica única en comparació amb la resta de municipis de la comarca: el nombre d'habitatges secundaris és superior al de principals. Al 1960 ens trobem amb 901 habitatges principals, davant de 2.159 de secundaris, i una dècada més tard, el nombre es de 3.233 principals i 5.922 secundaris. L'habitatge principal representa el 33,9% al 1960 i el 31,2% al 1970, mentre que pel conjunt de la comarca, aquestes xifres es situen en el 88,3% i el 78,1%³⁸. Ens trobem per tant, amb un èxit inqüestionable de la promoció turística de la ciutat, la consideració del municipi com «la gran platja de Barcelona». A més a més, podem entendre com la pressió demogràfica del municipi canvia significativament durant els mesos d'estiu. Aquesta explotació turística va venir acompanyada d'un creixement en molts àmbits, des de la incorporació dels festivals de Castelldefels a la xarxa de «Festivales de España» i es van començar a construir equipaments com el mercat de «El Porvenir», les pistes poliesportives, l'escola de Vistalegre, i d'altres actuacions bàsiques pel municipi com l'expansió del clavegueram a barris com Vistalegre i Can Roca.

Pel que fa l'evolució de la població resident a Castelldefels, hem de tenir en compte que el creixement d'aquests anys va estar determinat per la immigració, que va representar el 70% dels habitants del municipi³⁹. Sens dubte, el contingent més important de població és de procedència andalusa, representant el 31,1% de la població del municipi, davant un 30% que eren naturals del municipi, 22,1% d'altres

37 Habsburgo 66: 1983.

38 Per aquestes xifres s'ha de considerar a la dècada dels 70 quatre indicadors diferenciats referents a l'habitatge: *Principals*, *Secundaris*, *Vacant* i *Altres*. Dades de la sèrie estadística històrica de l'IDESCAT. Per calcular el percentatge de persones nascudes a l'estranger, s'ha fet servir les dades d'IDESCAT, relatives a l'any 2021.

39 Cal advertir que el concepte «immigrant», és canviant segons el període històric. Immigrants a començament de segle XX, era una persona que vingué des d'Olesa de Montserrat, per exemple. Durant la dictadura franquista, una persona immigrant provenia d'un altre territori d'Espanya, com Andalusia o Murcia, i també, és clar, persones procedents d'altres països europeus o americans.

territoris d'Espanya, 12,8% d'altres territoris de Catalunya i un 4% d'estrangers (actualment, la xifra de població nascuda a l'estranger, és del 27,5%)⁴⁰.

Fotografia 20: Carmen Izquierdo a prop del barri de Can Roca, anys 60.

40 Dades percentuals calculades en base a les xifres absolutes de dades contingudes a l'obra de Jordi Navarro Pérez (Navarro 51:1991).

Per últim, una menció als sectors productius. A l'alçada de 1975, el sector primari, que havia estat la base econòmica del municipi i de la regió entre finals del segle XIX i primer terç del XX, quedava reduït al 1,5% de la població activa. Pel que fa l'indústria, aquest sector no va representar un pes tant significatiu en comparació amb d'altres municipis de la comarca. A part de l'impacte de la Rocalla en el creixement —i imaginari col·lectiu— del municipi, la resta d'indústries, com la Resintex o els tallers Barberán, són de dimensions més modestes. També hi havia població castelldefelenc que treballava a indústries de municipis com Gavà, on es hi havia la companyia «Roca Radiadors», la «Rockwell-Cerdans» o la SEAT. Una quarta part de la població es dedicava a la construcció, cosa normal amb les xifres de construcció d'habitatges que s'han mostrat. Per últim, el sector terciari representa el 46,5% de la població i el 1981, el 60% aproximadament.

Per tant, ens situem en una societat que ha experimentat una ràpida evolució del sector primari cap el terciari, sense transitar gaire temps per un període de preeminència del sector secundari. Paral·lelament es produeix tot un augment demogràfic acompanyat d'una vertiginosa transformació urbanística, que passa de tenir només un carrer asfaltat i manca d'abastament d'aigua, a la construcció de barris sencers que trenquen amb l'aïllament i la fragmentació urbana característica del municipi fins començament de la dècada dels seixanta.

Però abans d'arribar a la dècada dels 60, ens preguntem, com era Castelldefels? Com era la vida en el poble? Què ens expliquen les dones? I sobre tot, com el recorden les dones? És interessant veure com la memòria i els records d'una època, de vegades es vinculen a aspectes sensitius específics, com poden ser gustos, olors o colors. Per exemple, la Montserrat, que des de petita mirava d'assistir a la matança del porc, fos a casa seva o a una altra, ens explica que mai ha oblidat el gust d'aquella carn i que mai ha tornat a testar cap igual. La Barbara per la seva banda, recorda que li va cridar l'atenció en comparació amb Alemanya, la olor de les botigues, especialment l'olor d'embotits, forta i present a totes. En Àngel, recorda aquella època en referència als colors que l'inspiraven «yo lo recuerdo todo gris y marrón. Hasta los setenta y muchos».

Com podem veure, entre els testimonis ens trobem discursos paral·lels, sentiments oposats i contradiccions que ens parlen que hi havia coses que no els agradava gens, mentre que d'altres són anhelades avui en dia. Aquells aspectes que d'alguna forma no arrosseguen un bon record, són els vinculats a les mancances respecte a coses tan bàsiques com les dificultats quotidianes per netejar o desplaçar-se per la ciutat. Coses vinculades al dia a dia, de un lloc que era un poble que a inicis dels 40 tenia registrada poc més de dos mil persones.

Per saber com era Castelldefels o quins eren els records de com era, hem de tornar a anar als testimonis de les dones. Tornem a una de les més grans, la Maria i com recorda el poble durant la seva infantesa:

«En aquest poble només havia Ca la Guardiana que li deien, que era una botiga, una fonda. El meu pare allà anava menjava i dormia [abans de venir la resta de la família]. A Ca la Guardiana, s'entrava per on esta el bingo. A ma esquerra hi havia la botiga, el taulell i a ma dreta, tot estava en sacs. Al fons estava la cuina amb una taula llarga, molt llarga i allà menjaven, com el meu pare. Allà, per on es l'òptica de la cantonada, tenien l'entrada d'aquesta fonda a l'aviram, aquells carros... El meu pare tancava el carro i el cavall passat el pont [de l'avinguda de la Pineda] a la dreta hi havia dues torres (...) era un estable (...)

»Abans d'arribar al Capabro, hi ha un passadís, aquell carrer era d'uns que els deien els de Boixadós, que també era una botiga també amb menys coses que la Guardiana.»

Una altra de les veteranes, la Teresa B. i el seu marit, també recorden el Castelldefels dels anys 40 com un lloc on «no havia res». Unes poques cases, pocs comerços i encara menys serveis, ni tant sols els que ara pensaríem com més bàsics com podria ser tenir un lloc semblant a un dispensari:

—Teresa B.: Aquí no havia farmàcia, no havia res. Havia l'estació, davant un queviures i un bar, com una fonda, del Guardià. D'aquí ja s'acabava tot. No havia res, tres o quatre casetes. Si t'havies de comprar unes calces t'anaves d'anar a Gavà o a Barcelona. La farmàcia la van

posar més tard. Després van posar per fer mitja de llanes i això. Però no havia res. Si volies un vestit, doncs on esta l'estanc venia una dona i venien un tros de roba.

—Entrevistadora: Però si necessitaves anar el metge com ho feies?

—Teresa B.: Hi anaves a casa seva i deies que algú estava malalt. Saps on estava això del gel? Doncs, vivien allà i hi havia una dona molt velleta i li deies i avisaves. Teníem un metge que portava una jaqueta tota tacada d'oli. Portava una *guzzi* i en la cadena se l'enganxava la jaqueta. La gent el tenia per brut però era bon metge. També pintava i la gent deia «era bon metge però devia deixar la pintura». Era més pintor que metge, però bueno, era el que teníem.

Moltes dones ens expliquen quan alguna persona venia a viure a Castelldefels i no tenia on quedar-se, era probable que primer de anés a la fonda de la Guardiania. Allí es quedava fins que travàvem allotjament per a tota la família. La Maria, explica com la Rocalla va fer cases pels treballadors i altres dones expliquen com els seus marits van començar a viure en aquestes cases de la fàbrica.

Fotografia 21: Vista del barri del Centre Urbà i les cases de la Rocalla, 1960.

Seguint els records de la Maria podem imaginar com era la vida en aquestes cases:

—Maria: havia 11 cases que les va fer l'amo de la Rocalla, perquè si no havia cases no venia gent, perquè no havia cases on viure. Van vindre a la tercera casa amb una habitació a dret a cuina.

—Entrevistadora: Què vol dir dret a cuina?

—Maria: Doncs, que no havia una casa sencera per tu. Tu llogaves una habitació, pagaves el lloguer... com ara jo si vull llogar una habitació.

—Entrevistadora: La cuina es compartia entre totes les persones que vivien a la casa?

—Maria: Sí, si una mestressa volia fer estofat, ho havia d'avisar. Si ma mare volia fer una paella d'avui per demà per a que ho fes primer una i després l'altra. Llavors es cuinava amb llenya, màxim amb carbó. Tot era foc a terra, sempre foc a terra. A una xemeneia...

—Entrevistadora: I penjava l'olla?

—Maria: Sí, havia uns ferros, com un tres peus, i segons el que coïes i amb una pedra... amb unes cassoles antigues com de ferro de color vermell, de coure o de fang. Però només amb una nansa i amb els tres peus.

—Entrevistadora: I, anaven a la cuina per estar-s'hi, perquè era el lloc més calent?

—Maria: A l'hivern sí, era el lloc més calent. Mentre es feia el menjar i després una estona.

La Ana ens explica coses semblants relatives a com era el poble i com va ser la primera residència que hi van tenir. Això ja era la dècada dels 50 però pocs canvis hi havia, almenys en les descripcions quan passen pels seus records:

«van arribar a una caseta que havia agafat el meu marit en un lloc on havia quatre casetes i es deia la Figuerassa. Eren unes cases sense wàter sense res, amb una comuna fora on tiraves aigua i ja està. Fora també estaven els safareigs amb un pou, on pomes l'aigua. El meu marit quan arribava omplia els safareig (...)

»Lo poble vell [era], carrer major, només havia una casa planta

baixa i fora unes escales on pujaves a la primera planta. També hi havia un torreón on vivia una tal Maria Sivil, i havies de baixar dos o tres escales per poder anar a comprar i on els que vivíem fora del poble ens apanyàvem. On hi és el Capabro, hi havia una pastisseria, llegums, una mica de tocino i poca gaire més, que es deia Cal Vilaplana (...) davant havia un bar que feien menjar per gent que treballava a l'obra (...) més avall de la carreta hi havia un supermercat que el deien Cal Escaiola, ja veníem una miqueta de tot. A l'altra banda hi havia una carnisseria del senyor Bou, dels Bou. Després van posar una pastisseria una miqueta més a baix, que tenien una Sants i després van posar una a Castelldefels. Hi havia una altra Can Patuel, que va ser la primera que van posar. Sempre em recordo d'aquella avia que portava unes claus amb un cinturó penjades, com si fos un avi. On és el pont ara, on és Banc Sabadell, abans era el Centro i a baix el bar i a dalt la joventut.»

Podrien pensar que els records d'aquestes dones estaven determinats per la seva mirada com migrades. No obstant això, el que recorda la Maria Teresa és força semblant al que expliquen aquestes dones. El seus avis avien arribat al 1927, de manera que ella ja va néixer aquí. Ella ens dibuixa un Castelldefels molt semblant al de l'Ana, i també ens explica com era la vida i fins i tot la dimensió que tenien distàncies que ara semblen realment petites:

«Quan els meus avis van venir, es van establir on és el Caprabo ara, allí era Can Guardià. No hi havia res, el Patuel, dues carnisseries, dues merceries, de la senyora Carmen i la senyora Luisa, un marxant que venia cada setmana i venia roba i la gent li compraven a terminis. Hi havia el centre Cultural, el cinema Catalunya i més tard el Montecarlo. Primer era d'estiu i, on està l'estanc cap a Sitges, havia un pi gros molt gran, molt gran... i ens pujàvem allí per veure la pel·lícula, no la sentíem però la veíem. Veíem també cuquetes de llum, coses que ara han passat a la història (...)

»La vida era molt tranquil·la. Cotxe cap. De tant en tant venia un de Gavà venent vi i un altre que era com una tintoreria saps. Sona-

va una campaneta. També venia algun afilador. La gent del poble ens coneixíem tots, no com ara que no coneixes a ningú (...)

»Recordo, quan anàvem al Castell, era tota una aventura anar al Castell, no és com ara. Era tot camps. Era tot ple de garrofes i havies d'anar creuant i creuant... Hi havia un lloc, on està ara la Creu Roja, potser una mica més amunt, on havia 4 pilons de terra vermella, era on ens assentàvem allà a berenar, havien estat pujant i grimpant tant, que teníem molta gana i fixa't la distància que havien fet. A més, el Castell ens semblava que encara estava puf... bueno...»

Fotografia 22: Maria Victòria Sistac amb la seva família a Castelldefels.

La Maria Victòria, que el seu avi, la seva avia i els tiets vivien a Cal Ganxo, com des de l'estació fins la masia no hi havia res, «el cementiri, el Castell i una casa on ara està el parc de la Granota (...) «Castelldefels no s'assembla en res del que era». Tot i que totes parlen de pocs establiments on comprar, s'ha de tenir present que una cosa eren els negocis amb habitatge i una altre, els habitatges amb negocis. Es a dir, hi havia botigues com a tal, i que algunes tenien un espai on vivia la família que el portava. Una altra cosa, eren els habitatges que tenien bestiar, per exemple, amb el qual treien uns diners. Per exemple, les vaqueries. A casa de la Antonia el pare va posar vaques, però no era l'única vaqueria del poble:

«Aquí en la carretera había una vaquería, en la calle de la Iglesia otra, en Can Baixeres llegando pa Montemar también había una vaquería (...) también a lado del puente. En un núcleo muy pequeño habían cuatro vaquerías.»

És interessant també la consideració de l'espai en referència als barris «nous», com per exemple, Vistalegre. Antigament conegut com *El Llopart*, era un espai on havia algunes masies com Cal Sastre, Cal Tio, Ca la Quela, Cal Severino, Cal Bernardo, Ca la Seca, entre d'altres i amb població procedent de Múrcia, Andalusia i d'altres indrets de la península, però també amb famílies de «tota la vida», com els Bou que hi van viure fins els anys 30. Al 1957, el barri comença a créixer ja sense aturar-se, primer amb el nom de Vistamar. Aquest creixement és conseqüència, entre d'altres, de les necessitats d'habitatges del municipi, especialment per una dinàmica constant d'establiment de població nouvinguda⁴¹. No obstant això, tal com explica Lluís Felip Jorcano: «Vista Alegre va néixer sense cap pla d'urbanisme; era un lloc on primer es venien els terrenys i després es feien els carrers. La tolerància i la deixadesa municipal eren flagrants»⁴². Aquesta manca d'estructura i el relatiu aïllament, va generar una certa domesticitat de l'espai, desdibuixant

41 GREHIC, 2010.

42 Jorcano a GREHIC, 45:2010.

en certa forma l'espai públic del privat, de manera que el barri era una prolongació de l'espai familiar. En aquest sentit, la Ludi explica com nens i nenes jugaven al carrer sense la necessitat de que fossin vigilats, no hi circulaven cotxes i qualsevol dona podia intervenir en un conflicte o incident, i totes les mares eren «joves».

Aquests barris recullen testimonis de dones que en molts casos van arribar a Castelldefels a la dècada dels seixanta. Per exemple l'Eugènia que arriba a inicis de la dècada. Ella va anar a viure a Can Roca i explica com el que més havia eren ja andalusos, de manera que el fet migratori era una realitat palpable. Aquest és un indicati dels canvis que s'estaven produint. A nivell d'urbanisme, molts d'aquests començaven a ser visibles al centre del poble. Als barris de perifèria però, com Can Roca o Vistalegre, continuaven amb carències, com explica la Carmen:

«Cuando yo llegué aquí lo vi todo muy despoblado, el pueblo no había casi casas ninguna. Estaba la avenida Santa Maria, la Iglesia, yo fui a vivir a Can Roca, ni subía el cartero, ni teníamos agua, ni nada, teníamos que ir a lavar a las balsas (...) la correspondencia teníamos que poner el nombre de un bar en la avenida Santa Maria que se llamaba bar Sara. Pasábamos y preguntábamos si había correspondencia. El pan lo comprábamos en la panadería Patuel, yo era la única que conocía (...) Nos compramos el terreno en Vistalegre, pero en Vistalegre en la parte baja. Teníamos que salir por la calle Agustina de Aragón para bajar al pueblo. La plaza Juan XXIII era todo tierra y por la calle que baja el autobús, todo era riera. Tenía una montañita y la riera. Cuando llovía debíamos ir por el caminito de arriba ya que por la riera bajaba mucha agua. Tengo una experiencia de cuando tenía que coger un taxi porque subía con los niños y la compra, pues el taxi no subía más allá de la plaza Juan XXIII, te dejaban porque el camino era tan malo que no subían los taxis. Donde está el mercadillo, todo eso eran campos de alcachofas. Lo que es la calle Manuel Girona para allá, no era calle era un camino. Habían almendros, melocotoneros y todo esto hasta llegar al cementerio. Todo eran campos. Después ya lo urbanizaron y me vine a vivir aquí.»

La qüestió de l'aigua era necessàriament bàsica i continuava sense estar resolta per la major part de les famílies. Cosa que era una complicació en un barri com era Can Roca per les seves pendents. Fins el punt que havia gent que pagava perquè els portessin aigua a casa:

—Eugènia: Había como una casetita, había que bajar unos escaloncitos para coger el agua, no había grifo ni nada, llenabas las garrafas. De ese manantial, ibas a unas balsas grandes e íbamos a lavar (...) iba sobre todo mi madre y mis hermanas, mujeres, claro. Para lavar y para coger agua, los hombres iban algunas veces, pero poco (...) Cuando me case y vivía en otra casa en Can Roca teníamos cisterna, que con una manivela sacábamos el agua de un depósito arriba donde recogíamos del agua de la lluvia. Nosotros nos apañábamos con la cisterna que recogía el agua de la lluvia. Pero no todas las casas tenían, muy poquitas. Después nos pusieron un grifo en la subida de la iglesia para el castillo, al lado de un pino muy grande, con una fuentecita. Otra gente para el agua se apañaba por un señor que tenía un carro con un bidón y si le hacía el encargo te subía un bidón y le pagabas porque si no subir con la garrafa tenías que subir con el cubo para arriba cargada de agua la cuestecita aquella que había. Claro los que tenían niños pequeños, para subir cada día allí a lavar todo eso. También tenías que hacer cola para coger agua. Había años que venía sequía y tenías que hacer tanda.

—Entrevistadora: ¿Cuánto costaba el bidón de agua?

—Eugènia: Pues no lo sé, pero yo creo que se llegó a costar 10 pesetas.

—Entrevistadora: ¿Y qué se podía comprar con 10 pesetas?

—Eugènia: Pues muchas cosas, piense que mi marido en la Rocalla cobraba 4.000 pesetas, teníamos que pagar 1.400 de alquiler, nos entra-
ba la luz y todo, lo demás era para el gasto de la casa y para tratar de ahorrar un poquito para comprarnos el terreno.

La vida en aquelles cases era bastant semblant a la que ens havien explicat de les dècades anteriors. Així la Carmen explica:

—Carmen: En Can Roca, una habitación solita. Nos metimos los tres hermanos mi padre y mi madre. El wáter era que era *pa* los seis o siete vecinos que éramos. Y cocinar pues en la calle en una estufa de carbón.

Como un cubo que se hacía de yeso, así y entonces se ponía el carbón y con los hierros, pues cocinabas. Cada vecino tenía su estufa y allí cocinábamos. Así estuvimos cinco o seis años, hasta que nos fuimos a la carretera del Castillo, que nos compramos un piso. Pero vivíamos muy a gusto [en Can Roca] porque era una señora que tenía habitaciones y las alquilaba y estábamos las familias y éramos una piña.

—Entrevistadora: ¿Cada familia vivía en una habitación?

—Carmen: En cada habitación teníamos dos camas y una plegable. Mi madre y padre en una, mi hermana y yo en otra, y mi hermano en la plegable. Después había un trocillo pequeñito que nos hicieron después. Esa fue nuestra casa muchos años.

Aquesta transformació és especialment rellevant en la forma de vida d'aquestes dones i les seves famílies. És significatiu que quan les preguntem per aquells anys de canvi, quan preguntem per allò que més els va canviar la vida, moltes assenyalen la disponibilitat d'aigua a les cases o per exemple, la rentadora. Es pot entendre perfectament aquestes respostes ja que són canvis, aparentment senzills o més aviat normalitzats si els mirem ara, però que van representar un significatiu alleujament de les càrregues domèstiques per les dones, les quals havien de fer-se'n càrrec sense cap mena d'ajuda per part dels homes. Unes tasques que eren molt pesades, ens hem de tractar que representaven en tota la seva dimensió.

La Rosa ha estat una que ens ha explicat com la rentadora li va treure «mucho trabajo», ja que abans rentar la roba era dur i era sovint complicat treure les taques:

—Rosa: [havies de posar la roba] en remojo en el agua. Y después la lavabas y lavando con jabón que se hacía en casa. Y lo sigo haciendo.

—Entrevistadora: ¿Quién le enseño?

—Rosa: Mis hermanas, y a mis hermanas, mi madre.

—Entrevistadora: Y su hija ¿sabe hacer jabón?

—Rosa: No. Pero dice que puede mirar por internet de cómo hacer. Yo le hago a mi hija y a mi nuera. Cuando tengo aceite que me va quedando, lo filtro, y pongo un cartón del Ariel para una y otro para la otra.

Porque lo rayo, porque ahora para la lavadora... si no es así no lo van a gastar, porque ellas no van a lavar a mano (...) Gané mucho tiempo cuando llegó la luz y después la lavadora. También la nevera, que llegó primero.

Fotografies 23-24: Anar per aigua i rentar la roba.

I es que per netejar, segon on es vivia i en quin moment, s'havia de baixar a la balsa i rentar tota la roba a mà, incloent-hi el llençols, per després pujar amb la roba mullada. La Carmen també ens explicava com ho fèiem i d'on sortia el sabó i les eines per netejar:

—Carmen: El agua nacía de la montaña y hacía como una balsa y se fregaba en la balsa y con la piedra hacía con una losa de madera que traías de casa. Mi padre la hacía, pero sino el carpintero te la hacía. Sino había de piedra alguna que te podía servir, pero como íbamos muchas cuando llegabas estaban cogidas.

—Entrevistadora: ¿Y el jabón?

—Carmen: Mi madre lo hacía y casi toda la gente lo hacía. En vez de tirar el aceite y la pringue pues lo hacías. Al estilo de pueblo. Aquí todo era muy del estilo pueblo.

—Entrevistadora: ¿Usted aprendió a hacer jabón?

—Carmen: Sí, por ahí lo tengo apuntao de cómo hacerlo (...) Aún tengo por ahí dos o tres trozos.

En de pensar que tot això implicava un important esforç, com també el fet que algunes de les dones ens han explicar que des de molt joves han tingut problemes a les mans. Una d'aquestes va ser l'Urbanita, que parlant d'una altra cosa ens explicava també que implicava fregar, més enllà de dedicar-li temps:

—Urbanita: Va nevar una vegada i jo tenia [les mans] plenes de penellons i agafava el calaix de la nevera i me'l posava a dins, com em feia molt de mal i em picava molt els penellons, trobava *alivi* amb el gel fred.

—Entrevistadora: Allò era de fregar?

—Urbanita: És clar.

—Entrevistadora: I com fregaven?

—Urbanita: Genollada, sempre genollada.

És important, no perdre de vista que hi ha coses que ara són molt més fàcils i ràpides de fer. Però si no parem un moment l'atenció en com eren abans, podem treure-li encara més la dimensió que tenien,

l'esforç que representaven i les conseqüències que arrossegaven pels cossos de les dones. També tenien tot un espai mental, per exemple el fet assenyalat per la Rosa de no tenir neveres. Cosa que implicava planificació o bé anar més sovint a comprar:

—Rosa: La vida ha sido dura. ¡No teníamos nevera! la comida la comprábamos de a poquito, un poquito hoy, y un poquito mañana, al menos la carne y el pescao, otras cosas sí las podías comprar.

—Entrevistadora: Entonces ¿pensaba los menús cada día?

—Rosa: ¡Claro! Cuando iba a la pescadería pensaba, «pa tal día hago este pescao, y pa tal otro este otro. Lo hago y lo tengo hecho. Lo hago en salsa y ya lo tengo hecho. Que si lo dejo sin hacer se pone malo». Era así. Espero que no volvamos a lo mismo.

Fotografia 25: Naturaleza Cabrera amb la seva família, anys 60.

Tot això es va anar deixant poc a poc enrere. Els testimonis situen els canvis en funció del temps que portaven al poble i on ho feien. Per la Montserrat, per exemple, «Castelldefels va començar a canviar, del

56 en endavant», especialment vinculat a l'expansió del infrahabitatge i el barraquisme proper a la Termac. La manca de serveis de transport era un problema quotidià, no hi havia busos fins que, com explica la Maria Teresa, va començar l'empresa Ruer, on l'autocar (la Genoveva) era famós al municipi per les seves contínues panes. Per dones com les de Vistalegre, la desconexió del barri amb «Castelldefels» o «el poble», era bastant marcada durant la dècada dels anys 50, sense servei de bus i amb barreres físiques com la riera que baixava al costat d'on ara és el Centre Cívic Frederic Mompou. Segons la Ludi, l'arribada de busos no va ser fins la dècada dels anys 70 i fruit de l'empenta del moviment veïnal del barri.

Aquests són alguns elements, d'un temps que d'alguna forma es considera «superat». Però també les dones ens parlen de manques de llibertats, especialment de les dones, o les pròpies creences referents a aquestes, com per exemple les referides a la menstruació. La Naturaleza ho il·lustra molt bé al sintetitzar com era també aquella vida i com incidia en la vida de les dones: «Mi suegra siempre la vi con la misma ropa. Se murieron sus padres, abuelos, la hermana de parto toda la vida de luto»⁴³.

Però com es deia abans, no tots els records són negatius. Els anhels «d'aquells temps» no estan vinculats al règim franquista ni de bon tros, sinó a una forma de vida molt més tranquil·la i rural. Potser un dels testimonis més eloqüents va ser el de la Maria Teresa. Ella manté un molt bon record de la infantesa. Segurament el fet de ser del poble també afavoreix aquest record, ja que a la seva història no hi ha un trencament vital i un «començar de cero» com el que van tenir altres dones. La vida a Castelldefels, tal com la veiem amb els ulls de la Maria Teresa, era una vida absolutament rural, «no tenien telèfons, ni res». De fet, el telèfon com explicava la Maria Victòria va començar amb les centraletes: «anaves a la centraleta a fer la trucada i l'altra part també

43 Com de forma específica va explicar Raquel Peláez en un article de *El País*, «Cinco décadas castigadas sin salir: cómo las siniestras normas del luto marcaron a las españolas», 7 d'abril de 2021. De manera més general, podem veure l'obra de Aurora Morcillo (2015).

havia d'anar a una altra centraleta per rebre-la». La llet es buscava a les lleteries i es «barallava» amb el germà per la nata que sortia al bullir la llet. L'oli s'anava a buscar amb setrill i poc luxes hi havia més enllà d'alguns dolços al forn Patuel. Les famílies que s'ho podien permetre tenien algun porc que s'alimentava durant tot l'any per després fer la matança a la pròpia casa, venia un *matarife* i tothom ajudava —homes, dones i infants— per fer menjar de l'animal. Es tenien menys coses i es valoraven molt més. Maria Teresa:

«La vida era molt tranquil·la. Cotxe cap. De tant en tant venia un de Gavà venent vi i un altre que era com una tintoreria saps. Sonava una campaneta. També venia algun afilador. La gent del poble ens coneixiem tots, no com ara que no coneixes a ningú. Quan veus algú del poble dius "ostres quants anys", es que és així, no hi coincidim. Eren pocs, tampoc havia poc transport.»

Fotografia 26: Àngel Ros (amb trenes) amb el seu pare el dia de la matança del porc.

Fins la dècada dels anys 60, el ritme de la vida era molt més pausat, i en aquest sentit, la Clara ens explica com la vida era «molt tranquil·la, perquè eren poquíssims». En aquest ritme la família i la comunitat tenia un pes fonamental. En el cas de la Maria Teresa, la seva família s'encarregava d'un negoci familiar, Ca la Guardiana. Ella recorda que la família era un element fonamental de la vida de les persones, es vivia amb molta intensitat la família i totes les persones membres col·laboraven de manera directa en el manteniment i sosteniment d'aquesta. Per a moltes de les dones que hem entrevistat, la família ha estat l'element vertebrador de les seves vides, espai de dedicació i refugi en molts aspectes. Però també la comunitat, com diuen la Clara i també la Antonia, del poble de tota la vida i nascuda a finals dels 40:

«Jugábamos a los cartones, con los billetes de tren y los tirábamos. A la carrancho, al tres en cuatro que saltas, a la comba siempre aquí en la plaza, niños y niñas todos juntos. No pasaba ni un coche. Éramos muy felices, no teníamos digamos en casa los tres meses que había mongeta comíamos mongeta, los tres meses de patatas, patatas, los tres meses de garbanzos pues garbanzos. Así vivíamos. Y de las gallinas y los conejos que teníamos en casa, pero de faltar de comer no ha faltado, pero una naranja no la comíamos. Un melocotón menos (...) yo he sido muy feliz en mi niñez (...) era un altre temps. Es coneixia tothom. No tancaves mai la porta i ara ho fas amb clau.»

La Montserrat també recorda la familiaritat del poble: «No havia tele, llavors els estius a la nit, els veïns treien les cadiretes i s'assentaven a l'acera, tots. Mentre els *crios* jugàvem». De fet, Moltes dones expliquen com la canalla jugava al carrer sense gaire vigilància adulta. Per exemple la Naturaleza, quan vivia a les cases de la Rocalla (després que el seu marit abandonés la guàrdia civil), explicava que els infants jugaven tots junts dins el jardí i se'ls/les mirava de tant en tant per les finestres. La Naturaleza, ja des de Vistalegre, explicava també que les criatures jugaven al carrers sense problemes, no hi havia cotxes i les de més edat avisaven si passava alguna cosa. Tal com ella mateixa diu

«Había una familiaridad muy bonita», la qual servia també per superar les dificultats, fins i tot en aquestes noves famílies del poble:

«Yo no he pasado hambre, ¿por qué? Muy sencillo. Porque en aquella época de los años 40, 50, cuando yo era pequeña... si tú tienes aceite y yo tengo harina recién traída del molino, yo te doy un costal de harina y tú me das una arroba de aceite... mi padre tenía huerto, con cerdos, cabras...» (Ludi).

En el cas de la Naturaleza, cal recordar que ella va arribar a la dècada dels 60 i es va portar bona part de la seva xarxa de relació. Aquesta familiaritat i comunitat era valorada per moltes de les dones. Fins i tot per dones migrades com eren la Naturaleza o la Carmen, ja en la dècada dels 60 i amb un volum de migració considerable amb persones de procedència semblant. Explicava la Carmen:

«Había mucha alegría, mucha amistad (...)
»Yo era feliz jugando con mis amigas (...) la hija de la maestra jugaba con botas de agua y yo con chanclas (...) le daba cromos para que me dejase ponerme las botas de agua (...) todo y que yo no tenía nada, era feliz (...) y aquí cuando vine, también (...) salías a la puerta de la iglesia, a cualquier cosa, a la puerta del cine o del baile. Te juntabas mucho y hablabas y te entretenías (...)
»Subías desde la playa sola y no pasaba nada. También a Vistalegre, y eso que no había luz en la calle, pero no pasaba nada, no había la maldad que hay ahora. Yo hecho mucho de menos mi pueblo de entonces. Y cuatro casitas aquí, todo lleno de melocotoneros, no había casas mas que tres o cuatro aquí, otras tres o cuatro allí. Yo ahora mismo cierro los ojos y veo las casas que había (...) yo firmara porque volvieran esos tiempos. Éramos muy felices.»

A partir d'aquests testimonis podem imaginar-nos una mica més com eren aquells anys i la seva imatge ja en la dècada dels 50 i 60: barris en plena construcció, amb gent nouvinguda que tractava de fer vincles a partir d'una vida molt comunitària de famílies joves amb molta canalla i mares que, com explica l'Àngel, «todas cantaban ha-

ciendo la comida». La Rosa recorda com una veïna tenia una ràdio i la ponia en la ventana de manera que totes les veïnes la podien sentir i comentaven alguna de les notícies. No volem fer una apologia d'un temps passat i molt menys quan aquest està marcat per la dictadura franquista. El que sí podem veure és com, tot i la grisor i la duresa d'aquells temps, hi havia coses en valor. Aspectes de la vida que fan que aquestes dones rescatin bons records d'un món que s'ha extingit. Per exemple, en coses molt subtils com per exemple, les cuques de llum que la Maria Teresa veia als estius i que ja «han passat a la història». O les tallarines que l'Ana explicava que s'agafaven a la platja amb una rascleta.

Fotografia 27: Ludi Fraile al barri de Vistalegre parlant amb el seu fill. Any 1968.

També trobem diferències respecte del treball. Moltes expliquen com en aquells anys no faltava la feina. Recorden Castelldefels ple de fàbriques i que existien negocis i professions que, com les cuques de llum, ja no es trobem segons la Carmen:

«Antes Castelldefels, Gavà tenían mucho trabajo, muchas fábricas, de hule, de pana, de ropa, la Rocalla, la Resinter, la Cribé, si es que había un montón. Ahora no hay nada (...) en el setenta y algo comenzó también a haber mucha faena en Sabadell, en Terrassa, en fábricas de punto, los telares. Terrassa era, que había faena para todo el mundo que iba, ahora lo han quitado de todos lados (...) Este pueblo tan grande, no hay nada para que la gente trabaje, tampoco hay tienda. Antes había mercerías donde trabajaban dos o tres chicas del pueblo, las barberías, las panaderías entraban también los chicos de ayudantes. Había un montón, ahora tienen que estudiar todos pero a trabajar no, ya que nadie quiere peones. Antes había peones de todas clases, de los barberos, de las peluquerías, de las modistas, de los yeseros, los paletas, los carpinteros ahora ya no quedan. Hay dos carpinterías. Yo no entiendo de donde salen las cosas. Tendrían que volver los setenta (...) muchos van estudiar porque, ¿qué van hacer en la calle? ¿Gamberreando? (...)

»Aquí cuando era el turismo en verano, pues todas las mujeres a trabajar a la playa, a las torres y los hoteles. Había mucho trabajo, muchos alemanes. Los hoteles llenos, necesitaban mujeres para la cocina para planchar. Ahora ya no hay tanto, era otra manera (...) antes eran todas de aquí ahora son todas de gente de por ahí.»

No deixa de ser una realitat parcial, ja que aquests negocis continuen existint. Segurament sense la transcendència d'aquells anys i sense un personal amb nacionalitat espanyola, de manera que no podem perdre de vista que es una mirada, com en tot els casos, que explica una part de la realitat. La Carmen, té un bon record d'aquella època i d'un estil de vida de poble de la qual conserva coses:

—Carmen: A mí me ha gustao mucho la vida de pueblo, hacer las cosas del pueblo. Embotellar, los tomates, meterlos en bote y cocerlos

al baño maría y los cocías pa todo el año (...) los comprabas cuando estaban baratos y lo sigo haciendo (...) Tu coges los tomates, los pones en agua bien caliente, los pelas, los partes y llenas los botes y al baño maría hasta que comienzan a hervir y ya están todo el año aquí (...) el año pasao llené 10 botes. Esto lo hacíamos siempre.

—Entrevistadora: ¿Pero quién las hacía?

—Carmen: Mi madre y yo (...) los melocotones también, con agua y azúcar. A mi me ha gustado mucho el campo. Embotellaba tomates y pimientos.

Fotografia 28: Teresa Bret amb la seva família després de la nevada de 1962. Tot just d'avant de la seva casa al passeig Pitort.

Relacionat al que explica el testimoni de la Carmen, està el posicionament davant el consum i la vida, d'aquestes dones. Seguim el relat de la Maria Teresa: «abans no havia tanta roba com hi ha ara (...) ara porten (el jovent) els pantalons trencats perquè volen, abans s'arreglaven» En aquest sentit, la Irene explica que abans es feia potser un vestit a la modista, de màniga curta, i que quan arribava l'hivern se li afegien

mànigues llargues. La roba és un element que moltes dones assenyalen com exemple paradigmàtic dels canvis. Ara consideren que hi ha molta roba i molt barata i que el cosir ha perdut la importància que tenia. Però no només això, també expliquen com el canvi ha implicat també qüestions molt quotidianes, com la cura dels infants o les compreses, abans totes de tela: «Ara és molt còmode tenir un fill, serà més car, però molt més còmode», insisteix la Maria Teresa.

Un altre exemple són els viatges, que abans tenien una dimensió d'autèntic esdeveniment en la vida de les famílies. Els viatges, que podien ser de només un cap de setmana, eren molt escassos i s'havia d'estalviar per a poder fer-los. Estalviar, una paraula absolutament present en aquells temps i vinculats a una cultura de l'esforç molt diluïda actualment. Per això, la Carmen comenta que «tampoco nos quejábamos como ahora (...) nadie quiere hacer horas extras, ni trabajar los domingos y nosotros trabajamos muchísimo (...)».

La Clara també apunta a canvis en hàbits fins i tot de neteja. No es canviaven tant els llençols, ni es netejava tant sovint la roba o es feien tantes dutxes, i l'aigua corrent va trigar en ser un element present a les cases, i més encara les rentadores. L'Anna posa paraules més específiques: «no tenies res però no trobaves a faltar res, ja que no ho coneixies». Segons ella, les noves generacions tenen de tot i ni se n'adonen. Aquesta sobredimensió de l'abastament material ha provocat un trencament important en la mentalitat de les generacions posteriors. Com diu la Maria Teresa, ha «canviat molt la mentalitat (...) És un *despilfarro* i no valorem les coses (...) Està bé que les coses canvien, però potser és un canvi massa ràpid o massa fort (...) a mi m'han educat en uns valors que no sé si puc transmetre'ls».

Si bé es cert que moltes tenen records bonics d'aquells anys, no ho és menys que no tot eren flors i violes. Dins dels aspectes que les condicionaven o que les afectaven en negatiu era com es podien relacionar dins de l'espai públic, concretament al carrer. Tot i que era evident que les dones havien d'ocupar l'espai públic, el mandat de gènere establia que no era el seu espai. Les dones havien romandre en l'àmbit privat seguint

la tríada de les tres «K», Kinder, Küche, Kirche (Nens, Cuina, Església) amb un ideal de feminitat que es consolida durant el segle XIX i que es projecta cap a la dècada dels anys 20 és el de «La Perfecta Casada» (1583) de Fray Luís de León i, especialment, l'«Àngel de la Llar» (1852) de Coventry Patmore. En aquestes obres es defineixen els atributs que ha de definir la feminitat, o si més no, de la feminitat «acceptable» i que en bona mesura ha arribat fins avui. En totes dues obres, «la dona» (entesa com una figura homogènia i per tant, essencialitzable), tenia uns certs atributs i un espai propi, que era l'espai domèstic en general, i en particular, la sala d'estar, reproduint l'ideal burgès vuitcentista⁴⁴.

Un exemple d'això ens el deixen l'Anna i la Clara, sobre un fet potser anecdòtic com era treure-se'l carnet de conduir, la conversa parla del lloc de les dones i també explica algunes coses que ja hem vist.

—Clara: Per treure el carnet de conduir necessitaves el servei social.

—Entrevistadora: Tu també el vas fer?

—Anna: No perquè quan me'l vaig treure jo ja era vídua. Quan et casaves representava que ja eres una dona... a mi no em van demanar mai el servei social perquè en vaig casar i al casar-me es considerava que ja eres vàlida, ja eres mestressa de casa.

—Entrevistadora: És interessant aquest concepte de «vàlida».

—Anna: Sí, ja sabies portar una casa.

—Entrevistadora: Perquè no l'havies portat abans?

—Anna: No, perquè jo vivia amb la mama i amb la iaia.

—Entrevistadora: El pare no portava la casa?

—Anna: No el pare treballava.

El record de la Maria Victòria van en la mateixa línia. Les dones tenien poc espai i estaven condicionades a la figura masculina:

«Les dones estaven molt cohibides (...) si et cases, per fer qualsevol cosa has de demanar permís al marit per treballar (...) Cobro una pensió que fa pena i vaig treballar de comptable a Mobilette (...) A

44 El seu lloc a la llar estava també determinat per determinades formes d'actuar seguint l'ideal burgès definit en manuals d'època, com per exemple, el best-seller victorià d'Isabelle Beeton (1861).

partir dels 18 no podies viatjar sense el consentiment del pare, i si t'anaves fora com jo que me'n vaig anar a França, vaig tindre que jurar que en tornar faria el Servei Social i una altra cosa que no em recordo (...) el meu pare es va entestar en que m'havia treure el carnet de conduir (...) torna a jurar de fer el Servei Social, que era a la Ronda Sant Pera de Barcelona i et feien planxar, cosir, la canastilla per quan tinguessis un bebè, totes aquestes cosetes de "dona" (...)»

La seva veu i la seva mirada és interessant ja que segurament amb la Naturaleza, era la dona que havia vist més món. Va viure molt de temps a Barcelona i el seu pare treballava al Noticiero Universal, i l'havia portar a llocs com teatres, espectacles musicals fins i tot combats de bòxer. Ella veia el món d'una forma molt diferent, a ella la urbanitat li havia arribat abans, mitjançant el món que li va descobrir el seu pare. Es pot veure en la reacció del seu xicot quan li va fer el primer regal:

«Quan em vaig més gran, anava a molts llocs amb el pare. De fet, el meu novio el primer regal que em va fer va ser un disc. Vaig dir "això! Buff! és més vist que el tebeo". Pobre. A ell li va fer molta il·lusió, era com el primer que veia. Però clar, tenien la casa plena de discos, tot el que sortia de publicitat.»

Ella va poder participar d'espais públics que altres dones senzillament no coneixien. El seu cas es una de les escasses excepcions. Altres dones, vivien l'espai públic de manera diferent. En els relats, és freqüent que les dones ens mostrin com la interacció amb l'espai públic significava, sovint, una mena de tràmit, en molts casos incòmode. Per exemple, la por a fer determinats camins, especialment aquells més retirats, manifestant pors a possibles trobades incòmodes amb persones, però també amb animals salvatges com els senglars. Aquesta tendència és especialment significativa amb els testimonis d'infantesa i adolescència de la dècada dels 40 i 50, quan encara el territori està força desfragmentat i per tant, hi ha espais que romanen fora del control social. Per tant, son dones que viuen lluny del centre i que han de fer desplaçaments des d'espais aïllats (en divers grau), com per exemple la

Carmen. Si bé ella diu que en aquells anys no passava res, però és la mirada des de l'ara, quan ja sap que no li va passar res. En el seus records però, explica una altra cosa. Recorda com quan vivia a Can Roca i recorda la por quan li tocava pujar: «teníamos miedo, miedo, miedo de que apareciera alguien (...) no pasaba nada, pero tenías miedo de que algún gracioso te asustara».

En un municipi encara lluny d'una planificació urbanística com la que començarà a finals de la dècada dels 60⁴⁵, eren comuns els trajectes relativament grans per territoris desocupats. A més, hi ha un altre element important, i és que molts testimonis que manifesten por als camins son dones de famílies migrades. La por a l'espai públic, és més present entre els testimonis d'aquestes dones, evidenciant d'alguna manera la posició social de les seves famílies al municipi. Això vol dir que totes les dones sentien inseguretat en la interacció de l'espai públic? No exactament. Moltes de les dones entrevistades, davant la pregunta sobre si van tenir alguna mena de por en el trànsit públic o en l'ús de l'espai, van contestar de manera negativa, sense ni tan sols atorgar-li especial rellevància. La seguretat davant el territori és més comú entre dones amb famílies consolidades a Castelldefels. Aquest fet està indisolublement lligat al territori on vivien, ja que aquestes castelldefel·lenques, vivien en habitatges amb una relativa «vertebració urbanística», de manera que no havien de fer llargs desplaçament o al menys, no de forma quotidiana. En alguns casos, la posició dels pares (homes) d'aquestes dones, també podia operar en aquesta percepció de la seguretat, al ser filles d'homes amb certa presència pública. La Montserrat, la Maria Victòria, la Teresa A. o l'Urbanita, corresponen a aquest grup de dones que no identificaven por al transitar per l'espai públic.

De fet, les dones entrevistades van coincidir en que «ara passen més coses que abans». En aquesta afirmació, no podem deixar de tenir present el control social, per una banda, conseqüència de la dictadura franquista, i per una altra, per la pròpia evolució demogràfica del municipi, que es tradueix en un «tothom es coneixia».

45 Campmany; López; Navarro; Sanahuja; Sanz, 399:2003.

Fotografia 29: Maria Victòria Sistac pujant a Castelldefels en moto, finals dels 50.

Un element potser més interessant a l'hora d'analitzar com les dones interactuaven amb l'espai públic, és la indumentària. La forma de vestir i les expressions estètiques presenten una estreta relació amb les ideologies dominant, a més de formar part de la construcció del cos i de la pròpia identitat de gènere, ens mostren els significatius canvis produïts després de la primera guerra mundial, amb models com el «tall d'Eton», «Bubikopf», l'estil «garçon» o els propis pantalons «bloomers» que perduren fins la segona guerra mundial. Òbviament, va ver un retrocés de les formes «asexuades», durant la dècada dels trenta i la instauració del model «pin up»⁴⁶. No obstant això, cap d'aquest models eren els representatius de la societat franquista, tot i que al final del període es comença a permetre certa incidència de la feminització sexualitzada de les dones (durant els anys de l'anomenat «destape»).

⁴⁶ Exposito, 2016.

Especialment, durant les primeres dècades de la dictadura, ens trobem amb un model tradicional de feminitat, on la domesticitat «ves-teix» a les dones a l'espai públic. Aquest element, podria passar desapercebut (normalitzat), si no fos pel testimoni d'una observadora estrangera, la Barbara. Ella ens explicava com una de les coses que més li va sorprendre, en comparació amb Alemanya, va ser que «las mujeres siempre iban con bata. Pero no sólo en las casas, también por la calle y en las tiendas... en Alemania, llevaban un delantal, pero sólo cuando estaban en casa. Esto sí me sorprendía mucho». Aquesta mirada externa, és especialment valuosa al servir-nos de comparació. La qüestió de la bata, es un element que també assenyala l'Àngel, el fill de la Naturaleza, d'una altra generació i que ha reflexionat sobre «aquells anys». Ens diu com les dones anaven sempre amb bata, «no se arreglaban», fins al punt que maquillar-se podia considerar-se un element de qüestionament envers l'honra d'una dona. L'Àngel explica com la seva mare trencava motlles en aquest sentit, no sense certes suspicàcies d'alguna veïna. Naturaleza provenia d'una família d'artistes i que havia passat temporades a una gran capital com era Madrid, cosa que en certa forma influïa en una visió més diversa de les possibilitats de manifestació individual, cosa que mostra una certa diferència entre l'àmbit rural i urbà. A més comptava amb un marit que no la limitava en aquest sentit. Tal com expressa el seu fill:

«Mi madre nunca fue mi consciente de su situación, ya que había vivido de manera distinta (...). Simplemente, por el hecho de arreglarse, de trabajar, por hacer lo que hacía ya hacía cosas que rompía moldes. Incluso yo no he sido muy consciente. Los chavales no solían estudiar arte, y yo he estado apoyado y no lo sabía.»

Un altre element clau per analitzar la interacció amb l'espai públic, és veure què feien i què no les dones (cosa que es tradueix en «què podien i què no podien fer»). Seguint el testimoni de l'Àngel, «las mujeres no tenían un sitio en la calle», cosa que es manifestava de manera significativa en l'oci. És significatiu que l'oci sempre fos una activitat que les dones realitzaven sistemàticament en grup. Per exemple, sí podien

anar soles a la botiga o podien controlar i endreçar el carrer on jugaven els seus fills i filles, però cap de les dones entrevistades anaven «mai» soles al cinema, al ball i molt menys a un bar, com ens expliquen la Clara i l'Anna. Dit d'una altra manera, les obligacions podien ser cobertes de manera individual, però no l'oci. Ni existia aquesta possibilitat, i potser ni tant sols podien plantejar-la. A més, com ja s'ha explicat, hi havia espais que no podien ocupar sense la presència masculina, per exemple, la planta baixa del Centre Cultural Recreatiu. Efectivament, la Naturaleza ens explica que els bars eren espais totalment vetats a les dones. Ella va començar a entrar a bars (cosa que explica sí podia passar a Madrid), però es trobava amb resistències: «Yo les decía a mis amigas, vamos a tomarnos un cafecito. Había una que decía, no que mi marido me va a echar la bronca. Y yo le decía, pues el mío no me dice nada». Quan van començar a fer-lo (en grup), demanaven i se'l prenien al carrer, no dins del bar. Un altre exemple, era el testimoni d'Eugènia: «me cuesta ir a una cafetería, porque nunca lo he hecho. Era normal que los hombres fueran, pero no las mujeres. Ahora me tomo una clari-ta con más limón que otra cosa».

Fotografia 30: Cafè del Centro, 1960. No és casualitat que només trobem grups d'homes o dones acompanyades d'homes.

A més, les dones eren las responsables, no només de la seva honra, sinó de l'honra familiar. Qualsevol «errada» en aquest sentit tenia conseqüències negatives per elles. La Clara, recorda que si el *novio* et sortia malament, en el millors dels casos, no tornaves a trobar parella:

—Clara: No et deixaven parlar amb els nois. La meva mare m'explicava històries d'aquestes de, una dona en el cinquanta i *algo* que la deixava el *novio*, com ella que havia conegut més d'una que l'havia deixat el *novio* aquesta a Castelldefels no tornava a trobar *novio*. Quedava com assenyalada. Això passava, sí.

—Entrevistador: En cara no es quedés embarassada?

—Clara: No, no res. *Novio* només, encara que no fessis res.

—Entrevistadora: Bé, quan dius *novio*... en realitat no podíeu fer res, oi?

—Anna: Jo [si anava amb ell] anava amb la iaia també.

Per tant, hi ha moltes coses que formen part d'aquells anys i que també mostren un Castelldefels diferent. Algunes d'aquestes no son percebudes o identificades per les dones d'aquells anys, tot i que hagi hagut un canvi substancial al respecte. Cada dona recorda qüestions concretes, moltes de les quals es vinculen amb emocions i experiències. No obstant, moltes altres no es veuen a simple vista, tot i que les acompanya i forma part d'elles mateixes.

Epíleg

Escotar les dones és reconèixer també aquestes històries de dones supervivents, valentes i extraordinàries dins del món on se'ls va deixar fer i que es van fer un lloc propi dins les seves vides, a contracorrent i d'esquenes a la realitat que se'ls imposava. I aquests gestos petits, disconformes, sovint intangibles, ens expliquen també qui som nosaltres ara, son el nostre llegat, el que ens ha arribat i allò que transmetem. Per tant, formen part d'un fil conductor que ens empeny a seguir treballant i somniant una societat més equitativa, respectuosa amb totes les diversitats. La voluntat amb la que hem escrit aquest llibre ha estat aportar en aquesta direcció, esdevenir una modesta contribució en aquest sentit.

Com s'ha pogut veure en les pàgines que foment part d'aquest llibre, el que hi ha aquí escrit son memòries, retalls de records als quals ens han permès accedir-hi 22 dones de Castelldefels, que s'han prestat en tot moment a explicar-nos la seva vida, a obrir-se a nosaltres per mostrar-nos la seva realitat, la seva visió de la vida, les decisions que van prendre i les que no es van atrevir o no les van deixar prendre. Ha estat tot un privilegi escoltar-les, perquè a través d'elles, podem veure i comprendre aquells anys tal com els van viure elles mateixes. Per exemple, com era la quotidianitat de la postguerra, amb la guerra encara enganxada als cossos i amb la urgència de poder sobreviure en entorns hostils, amb economies submergides, racionament, dolors i silencis. Ens han explicat com eren de creatives a l'hora de sortir endavant, com procuraven el millor per les seves famílies, com cuidaven del marit, els i les filles, dels pares, de les sogres i potser al final, d'elles mateixes. Ens van explicar que poques van estudiar, ja que des de ben petites eren necessàries a casa per «ajudar», de manera que el que van fer va ser «treballar, treballar i treballar», un dia rere l'altre, des de que son conscients de la seva pròpia existència.

El testimoni d'aquestes dones, ens serveix per resseguir els camins que feien per Castelldefels, a l'hora d'anar a buscar lloc allà on rafi l'ai-

gua per omplir les galledes i portar-les plenes a casa. També quan anaven al ball sempre acompanyades i sempre vigilades a veure amb qui ballaven, si hi havia alguna persona amb la que repetien ball i si «corria en aire» entre totes dues. També quan anaven a Barcelona per vendre allò que sortia dels horts o simplement a buscar allò que no es trobava a Castelldefels i que inevitablement s'havia de comprar a la capital. Ens expliquen els trajectes en bicicleta cap a Gavà per una carretera emplenada de plataners a totes dues bandes.

Aquestes dones, ens han portat de passeig pels seus records, tal i com els demanàvem al principi de cada entrevista. Les vam demanar que ens permetessin acompanyar-les per les seves memòries, per aquells llocs, moments, converses, emocions, dificultats... en definitiva, per les seves vides. Ens han mostrat un Castelldefels que ja no existeix i ens han ajudat a entendre el canvi. Ens han ajudat a entendre tot allò que s'ha quedat pel camí, ens han ajudat a entendre-les a elles i amb això, entendre també a la generació de les nostres àvies i avis. En tot moment ens hem sentit unes privilegiades, d'escotar vivències d'un món que ja no és, que no està. El Castelldefels rural, de la carretera amb plataners, dels carrers sense asfaltar, de les dunes abans d'arribar al mar, de les cuques de llum, de les cases amb horts i bestiar, de la toia del ball, dels camps de presseguers i garrofers, ja no hi és. Aquestes dones, són la darrera generació que ha viscut aquest el canvi. Són les darreres persones que fan de pont entre els dos Castelldefels que van habitar el segle XX. Són la memòria de la ciutat i amb el seu testimoni han reconstruït els indrets, les maneres de fer, d'estar en públic, l'oci i les festes, el treball, els aprenentatges i les perspectives de futur.

Unes maneres de fer i estar que irremeiablement han estat (i encara estan) marcades per les relacions de gènere, pel masclisme i pel sistema patriarcal, que exercia sobre les dones, els seus cossos, desitjos i somnis, un control quasi absolut. Els relats d'aquestes dones, ens permeten estirar dels fils, entendre com els discursos i els mandats van modelar els seus comportaments, les estratègies per a sortir endavant i els somnis, sovint frustrats, d'una generació de dones que es veure obligada en la major part dels casos, a treure els seus propis remys i remar, ja que mai va bufar el

vent a favor. Si no les escoltem, seguim reproduint una mateixa història, escrita des dels homes i pels homes. Definida des d'una experiència masculina que s'apropia de la realitat, explicant-la des d'una suposada manera objectiva i universal. No obstant, i com es pot llegir en aquest llibre, calen més veus, més angles, més perspectives, per entendre la complexitat de la realitat, per copsar les diferències, les desigualtats i les formes de viure un temps que també amb pell de dona es viu de manera diferent.

Al cap i a la fi, el que hem intentat és alertar que, quan mirem una fotografia antiga com la del cinema Plaza, potser hi ha molta més realitat amagada de la que creiem. És intentar que puguem copsar una mica més de la complexitat i la coralitat dels relats. Que puguem percebre que darrera un somriure d'una parella (home-dona) al ball a Castelldefels, també hi ha desigualtat, normes diferents, expectatives també distintes. Situar la dona i els seu relat en la història de Castelldefels és, doncs, la oportunitat de poder teixir una història pròpia, rica i diversa, que permeti també, a la vegada que visibilitzi la tasca immensa de les dones, reivindicar el seu paper, el seu llegat en el passat, en el present i en el futur. Com ens deia un fill d'una de les dones entrevistades, «es una generación que ha sido todo por los padres, todo por los hijos». Ja toca mirar-les i escoltar-les, reconèixer les seves vides i els seus sabers.

Amb aquest llibre hem pretès fer una invitació a revivre aquells anys des de la pel de les dones que van participar d'aquesta investigació. Un passeig pel passat de la ciutat a partir de records i emocions d'algunes de les dones que van construir i viure la ciutat de Castelldefels. També hem volgut homenatjar a totes aquestes dones, que ens van prestar de manera tan generosa el seu temps i els seus records. És també un reconeixement al seu treball i a les seves vides. A la vegada, hem volgut reconèixer a totes les dones que durant generacions han quedat en un segon lloc, que no apareixen al llibres d'història, que han vist com havien de resignar-se a la voluntat dels homes o que han vist esfumar-se els seus somnis pel «bé» de la família. Dones que des de la seva quotidianitat han fet d'aquest món, un lloc millor. A totes elles, el nostre reconeixement i homenatge i que la història realment ens ajudi a totes a millorar i a millorar-nos.

Bibliografia

- Amelles, Rosa, Clemente, Javier, *De festa al segle XX*, Castelldefels, Ajuntament de Castelldefels, 2006
- Barjola, Nerea, *Microfísica sexista del poder. El caso Alcàsser y la construcción del terror sexual*, Barcelona, Virus Editorial, 2018.
- Beauvoir, Simone de, *El Segundo Sexo*, Madrid, Cátedra, 2017 (1949).
- Beeton, Isabelle, *Mrs Beeton's Book of Household Management*. (1861)
- Barciela López, Carlos, *L'ajuda americana a Espanya (1953-1963)*, Universitat d'Alacant, 2000
- Carrasquer, Pilar *et al.*, «El trabajo reproductivo», *Papers. Revista de Sociologia*, v. 55, p. 95-114, 1998.
- Beltrán, Francisco; Díez, Alfonso; Martínez, Julio i Tirado, Daniel, *Capital humano y desigualdad territorial. El proceso de alfabetización en los municipios españoles desde la ley Moyano hasta la guerra civil*, Estudios de Historia Económica, Banco de España, 2019.
- Borderies, Cristina i Sanahuja, Dolors, *Les dones i la història al Baix Llobregat*, vols. I i II, Barcelona, Abadía de Montserrat, 2002.
- Campmany, Josep, Navarro, Jordi, Agut, Josep, Jorcano, Lluís, Sánchez, Gregorio, *et al.*, *Vistalegre. El Barrio, su iglesia y la hermandad*, Castelldefels, Ajuntament de Castelldefels, 2010
- Campmany, Josep, López, Albert, Navarro, Jordi, Sanahuja, Dolors, *et al.*, *Castelldefels. Temps d'Història*, Castelldefels, Ajuntament de Castelldefels, 2003.
- Duque, Olga; Gómez, Marga Juárez; Dolors, Martínez, Andra, *et al.*, *Les dones del Prat i la repressió franquista*, El Prat de Llobregat, Ajuntament del Prat de Llobregat, 2006.
- Díaz Sánchez, Pilar, Del ayer al mañana. La historiografía de la historia de las mujeres, del género y del feminismo, *Revista de historiografía (RevHisto)*, n.º. 22, pp. 13-23, 2015
- Durán, Mª Ángeles, «La ciudad compartida», a *Urbanisme i gènere, una visió necessària per a tothom*. Barcelona, Diputació de Barcelona,

- 2006, p. 235-248.
- Esteban, Mari Luz, «Los cuidados, un concepto central en la teoría feminista: aportaciones, riesgos y diálogos con la antropología», *Qua-derns-e Institut Català d'Antropologia*, 22(2), 2017 pp. 33-48.
- Expósito, M. «Cuerpos de la historia cultural del XX: la *garçonne* y la *pin-up*», *Daimon. Revista Internacional de Filosofía*, 2016, pp. 504-505.
- Fernández Lamelas, Eva, «Vocalías y grupos de mujeres: el feminismo en los barrios el movimiento de mujeres de base territorial durante la Transición en el cinturón industrial de Barcelona : 1974-1990», Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2016
- Fraser, Ronald, *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros*, Barcelona, Crítica, 1979
- Friedan, Betty, *La mística de la feminidad*, Madrid, Cátedra, 2016 (1963).
- George, Dorothy *London Life in the Eighteenth Century*, Londres, Harmondsworth, 1978.
- Jelin, Elizabeth, *Los Trabajos de la memoria*, Madrid, Siglo XXI, 2002, pp. 99 i següents.
- GREHIC, *Imatges de Castelldefels. Vistalegre. El barrio, su iglesia y su Hermandad*, Castelldefels, Ajuntament de Castelldefels, 2010.
- GREHIC, *Cultura i societat*, Castelldefels, Ajuntament de Castelldefels, 2002.
- Habsburgo, Alejandra de, *Propiedad y espacio en Castelldefels*, Castelldefels, Ajuntament, 1983
- Legarreta Iza, M., «Notas sobre la crisis de cuidados: distribución social, moralización del tiempo y reciprocidad del tiempo donado en el ámbito doméstico-familiar», *Arbor*, 193, 2017.
- León, Fray Luís de, *La Perfecta Casada*, 1583.
- Luxan Serrano, Marta, Azpiazu Carballo, Jokin, *Metodologías de investigación feminista. Módulo III: Metodología para la implementación de la igualdad*. Máster en Igualdad de Mujeres y Hombres, 2016. Disponible a:
<https://www.ehu.eus/documents/1734204/6145705/Methodolog%C3%ADas+de+Investigaci%C3%B3n+Feminista.pdf/54172098-3058-1d47-df68-780965fa8f46?t=1513345070000>

- Martí Marín i Corbera a *¡Ha llegado España! La política del franquisme a Catalunya (1938-1977)*, Vic, Editorial Eumo, 2019.
- Martín Criado, Enrique; Prieto, Carlos, *Conflictos por el tiempo. Poder, relación salarial y relaciones de género*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas y Universidad Complutense, 2015.
- Mínguez Goyanes, José Luis, «La iglesia española y la Ayuda Social Americana, 1954-1968», *Hispania Sacra*, vol. 49, n°100, 1997.
- Molinero, Carme i Ysàs, Pere, *Productores disciplinados y minorías subversivas*, Madrid, Siglo XXI, 1998.
- Morcillo, Aurora, *En cuerpo y alma. Ser mujer en tiempos de Franco*, Madrid, Siglo XXI, 2015.
- Nash, Mary, *Mujeres en el Mundo. Historia, retos y movimientos*, Barcelona, Alianza, 2004.
- Navarro Pérez, Jordi, *Castelldefels: Una introducció a la seva geografia i història*, Castelldefels, Ajuntament de Castelldefels, 1991.
- Navarro Pérez, Jordi, *L'estiu i el turisme*, Castelldefels, Ajuntament de Castelldefels, 2005.
- Niethammer, Luiz, «¿Para qué sirve la H.O.?', a *Historia y Fuente oral*, Barcelona, n°2, p.3-26.
- Ortiz, Sara, «Espacio público, género e (in) seguridad», *Ediciones Electrónicas de la AEHM / UMA*, 48-67, 2014.
- Razavi, Saman, i Staab, Shahra, «Mucho trabajo y poco salario. Perspectiva internacional de los trabajadores del cuidado», *Revista Internacional del Trabajo* 129(4), pp. 449-467, 2010.
- Romo Parra, Carmen, «Reinas de una sociedad dentro de otra sociedad. Apuntes sobre las percepciones y sentimientos de las amas de casa en la última década del franquismo» a *Baetica. Estudios de Arte, Geografía e Historia*, 29, 2007, p.499-522.
- Patmore, Coventry, *The Angel in The House*, 1852.
- Puig, Angelina, *De Pedro Martínez a Sabadell: la immigració una realitat no exclusivament econòmica (1920-1975)*, Tesi doctoral, UAB, 1990.
- Puig, Angelina *Andalucía y Catalunya. Dictadura e inmigración*, Edicions Bellaterra, Cerdanyola del Vallès, 2019.

- Radcliff, Pamela, «Ciudadanas: las mujeres en las asociaciones de vecinos y la identidad de género en los años setenta», a Pérez Quintana, Vicente, i Sánchez León, Pablo (eds), *Memoria ciudadana y movimiento vecinal. Madrid, 1968-2008*, Madrid, La Catarata, 2008.
- Ribas, Neus, *Dones entre reixes dins i fora de la presó. Les santfeliuenques i la repressió franquista (1939-1950)*, Sant Feliu de Llobregat, 2015.
- Rich, Adrienne, «Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence», a Ed. *Blood, Bread, and Poetry. Selected Prose 1979-1985*, Nueva York i Londres, Norton, 1986 (original 1978).
- Grups d'Alfabetització Comunitària de Castelldefels, *Historias de Mujer*, Castelldefels, Ajuntament de Castelldefels, 1994.
- Scott, Joan, «El problema de la invisibilidad», a Ramos, Carmen (comp.), *Género e historia*, México, Universidad Autónoma Metropolitana, 1992, p. 39.
- Thompson, Edward Palmer, *La voz del pasado. Historia oral*, València, 1988;
- Tilly, Louise i Scott, Joan, *Women, Work and Family*, Nova York i Londres, Routledge, 1987.
- Torns, Teresa, «El Trabajo y el cuidado: cuestiones teórico-metodológicas desde la perspectiva de género», *EMPIRIA, Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, 15, 2008 pp.53-73.
- Torns, Teresa, «Conciliación de la vida laboral y familiar o corresponsabilidad: ¿el mismo discurso?», *RIDEG. Revista Interdisciplinar de Estudios de Género*, 1/11, pp. 5-13, 2011.
- Tribo, Gemma, «El treball femení a l'agricultura (XVIII-XX)», a Borderías, Cristina (coord.), *Les dones i la història al Baix Llobregat, v.I*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2002, p. 275-313
- Tristán, Flora, *Unión Obrera*, Barcelona, De Barris, 2005 (1837), p. 50-51.
- Valentine, Gill, «The Geography of Women's Fear», *Area*, 21(4), 385-390, 1989.
- VV.AA., *Les dones del Prat i la repressió franquista*, El Prat de Llobregat, Ajuntament de El Prat de Llobregat, 2006.

Recursos d'internet:

López Borgoñoz, Alfonso, «El Cine Playa, de Castelldefels (y una nota final sobre los cinemes Metropol)», blog *Historias menudes*, 2017.

Disponible a:

<https://castelldefelshistoria.blogspot.com/2017/11/el-cine-playa-de-castelldefels.html>

Peláez, Raquel, «Cinco décadas castigadas sin salir: cómo las siniestras normas del luto marcaron a las españolas», *El País*, 2021. Disponible a:

<https://smoda.elpais.com/moda/cinco-decadas-castigadas-sin-salir-como-las-siniestras-normas-del-luto-estigmatizo-la-vida-de-las-espanolas/>

Rosa M., «La memòria històrica copa l'espai públic», Castelldefels, *El Punt Avui*, 2017 Disponible a:

<http://www.elpuntavui.cat/societat/article/1125178-la-memoria-historica-copa-l-espai-public.html>

S.A., «Castelldefels dedica un espacio público a la memoria del dr. Romuald Claverol en el campus de la UPC», Hemeroteca Castelldefels, 2008. Disponible a:

<https://www.castelldefels.org/es/hemeroteca.asp?print=s&plana=noticies.asp¬id=3063>

S.A. «Castelldefels recupera l'Edifici de la República per a la ciutadania», *El Baix.cat*, 2021. Disponible a:

<https://www.elbaix.cat/2021/02/23/castelldefels-recupera-ledifici-de-la-republica-per-a-la-ciudadania/>

S.A., «La Castelldefels Republicana, 1931-1939», Arxiu de Castelldefels, 2021. Disponible a:

<http://arxiu.castelldefels.org/GAdEWeb/ExpoVirtual.aspx?enc=4pY-x2ewI83WZr46wtjizGdaDXc94K8m4TugjY//M5D3UU3OFBtVAO-zSkrhzOi7h2Rv1M2ayqnw+LLrYDq/2uXsiRhr7+72bhv/aG8/FoPc-m5lijx37aL2vFfTr5jEo74X7fC3NZrIpAxcXxeNwHk7kkOtnOIVr-QaKtIUkz4E86orfzyaJA9EAlnC2ayUk90TXR9sF9wdTFB5ZuMMV/GEZUUeAaUzpHZbMnNFySG7EhZdX2kdnPscHnI30UwiKeY4yudr-clGMdv4pX6S+59DoqBLt4UG0juZMEBWY1cX0Z1GcqqaA075gOyHT-jDmVr5atUBn1krbeBY7mi2j28crP3gHwgaoOqMmqQoUXBzcO4=>

La història de les dones ha estat una història poc coneguda i reconeguda. No benvingudes a l'àmbit públic, les dones durant bona part de l'època contemporània i especialment durant períodes com la dictadura franquista, havien de complir primer de tot amb «seves obligacions». No obstant això, els testimonis de les dones ens mostren que van tenir un paper rellevant en el sosteniment de la vida, en les economies domèstiques i en la memòria i construcció de Castelldefels.

El seu treball, dins i fora de la llar, va esdevenir fonamental per construir el sostrat social que fonamenta bona part de l'actual ciutat. Els seus testimonis ens expliquen relats sobre com era la vida, la quotidianitat, les penes i les alegries d'un temps en transició constant, des d'històries de migració i postguerra, al canvi d'un món rural a un món plenament urbà.

Aquest llibre és un relat d'elles i per elles. Un exercici de memòria col·lectiva i de reconeixement a totes les dones de Castelldefels que formen part de la seva història social.

**Ajuntament
de Castelldefels**

ISBN 978-84-125579-3-0

